ASLAN İSMAYILOV

SUMGAYIT – SSCB'NİN ÇÖKÜŞÜNÜN BAŞLANGICI

ÇAŞIOĞLU
2010

Türkiye Türkçesine Aktaran:
Yrd. Doç. Dr. Elmira Memmedova m_elmira_f@yahoo.com

Editörler:
Yrd. Doç. Dr. Ömer Bayram, omerbayram@nevsehir.edu.tr
Yrd. Doç. Dr. Parvana Bayram, pbayram@nevsehir.edu.tr

Aslan İsmayilov. Sumgayıt – SSCB'nin Çöküşünün Başlangıcı.
Bakü: Çaşıoğlu. 2010. – 200 sayfa

ISBN 978–9952–27–273–4

SUMGAYIT

DAVASI

DURUŞMAYA ATANMA SÜRECİM VE CEZA DAVASI İLE TANIŞIKLIĞIM

Sevgili okuyucum!

Azerbaycan halkının tarihinde büyük önem arz eden Sumgayıt olayları, savcı sıfatıyla katıldığım duruşma, bu duruşmada gördüklerim ve bütün bu olaylarla ilgili daha 1989 yılında vardığım sonuç ve onun devamından bahsetmeden önce, şahsım hakkında kısaca bilgi vermek isterim. Benim bu duruşmada yer almamın, olay hakkındaki tespitlerimin ve bulunduğum konumun bir rastlantı olmadığını okuyucuların da bilmesi gerekir.

Ben, 1983 yılında Kuban Devlet Üniversitesi’nin Hukuk Bölümünü pekiyi derece ile bitirdikten sonra Stavropol bölgesi Neftekumsk il mahkemesine stajyer olarak atandım. Stajyerlik yaptığım sırada mahkeme başkanı olan ve önceleri Altay bölge mahkemesinin başkanı olarak çalışmış bulunan, hukuk sahasındaki bilgisi ile meşhur Krasnopyorov, kısa bir süre içinde beni kendisine yardımcı olarak aldı. O zamanki yasalara göre yargıç-tan başka, mahkemeye iki halk temsilcisinin de yargıç olarak katılması mümkün idi. Krasnopyorov il yetkilileri ile konuştuktan sonra, beni ilde halk temsilcisi seçtiler ve yargıçlık görevini bana havale ettiler. Bir süre orada çalıştıktan sonra 1984 yılının Nisan ayından Stavropol bölgesinin Andropovsk il halk mahkemesinde yargıç görevine atandım. Andropovsk il mahkemesinin başkanı Aleksandr İvanoviç Kuzminov idi. O zamanlar Kuzminov’la iş temaslarımız vardı. Bir süre sonra başarılı bir eleman olduğumu fark eden Kuzminov mahkeme deneyiminin genelleştirilmesi gibi işleri bana havale etmeye başladı. Kısacası, Kuzminov bana itimat etmeğe başladı. Bir gün o, acele olarak yakında bulunan Pyatigorsk şehrine gitmesi gerektiğini, öğleyin ise Puşkarskaya soyadlı bir bayanın yeniden işe alınmasıyla ilgili iddiasına dair mahkeme duruşması olacağını söyledi. Bu nedenle benden duruşmayı onun yerine yürütmemi ve iddianameyi geri çevirmemi rica etti. İlk defa idi ki Kuzminov benden herhangi bir konuda karar vermemi rica ediyordu. Ona hemen hayır diyemedim, davaya bakarak karar vereceğimi bildirdim. O, duraksadığımı fark ederek şöyle dedi: “Sen davaya bak, eğer yeniden işe alınmasına dair karar vermek istersen o zaman duruşmayı durdur, ben yarın gelince kendim bakarım.” Daha sonra ise bunun çok önemli bir dava olduğunu, davayla ilgilenme işini, ona ilin birinci kâtibi Boris Biryukov’un bizzat havale ettiğini ekledi.

Biryukov’un o dönemde 40 yılı aşkın bir süre kâtiplik görevinde çalıştığını ve çok katı yürekli, zalim bir insan olarak tanındığını burada hatırlatmakta fayda var. Öğlen saat 3’te duruşmayı başlattım. Davanın

içeriği şöyle idi: İl Tüketim Birliğinde (Raypo) çalışan Puşkarskaya, iktisatçı idi. Birliğin başkanı ise milliyetçe Yunan olan Biryukov'un çok yakın arkadaşı Grin adlı bir adamdı. Grin, Raypo'da şöyle bir mekanizma oluşturmuştu. Uzak mesafelerden getirilen belirli miktarda malın bir kısmını tamamen veya kısmen kullanıma yararsız diye nitelendirerek kayıtlardan düşerlerdi. Çünkü onlar çok iyi biliyorlardı ki, örneğin, kimse ta Sibirya'dan gelerek o malın gerçekten yararsız olup olmadığını kontrol etmeyecek. Yararsız şeklinde kayıttan düşürülen malzemeler ise daha sonra yasal olmayan yollarla satılıyordu. İşte bu yasadışı uygulamayı gerçekleştirme işini şikâyetçi Puşkarskaya'ya havale etmişler, o ise böyle bir işi yapmayacağını ifade etmiş. Bu nedenle kadını işten atmışlar. Puşkarskaya yeniden işe alınmak için mahkemeye başvurmuş. Ben duruşma sırasında kadının Rus soyadını taşıdığını, fakat Rus milletinden olmadığını öğrendim. Karaçay Türkü olan Puşkarskaya, savunmasında bir Rus'la evlendiği için ailesinin onu evlatlıktan çıkardığını, evlendikten sonra üç çocuğunun olduğunu ve kocasının onu çocuklarıyla bırakarak terk ettiğini yazmıştı. Anlaşılan, bu iş Puşkarskaya için evlatlarını geçindirmek açısından çok önemli idi. Ayrıca onun işten atılması da tamamen yasadışıydı. İçinde bulunduğum durum benim için oldukça zordu. Çünkü şahsiyetine saygı duyduğum ve bana çok iyi davranan Kuzminov'un istediğini yapamayacaktım. Duruşmayı erteleseydim, Kuzminov'un kadının iddiasını geri çevireceğini de kesin olarak biliyordum. Bu durumda ben, kadının şikâyetini kabul ederek onun yeniden işe alınması doğrultusunda karar verdim.

Akşam, saat 21 civarında Kuzminov evime kadar geldi ve çok alınmış bir tarzda "Ben senden rica etmedim mi, duruşmayı ertelemeni söylemedim mi?" dedi. O, bunun direk birinci kâtibin emri olduğunu ve aldığım bu karar dolayısıyla Biryukov'la arasında çok ciddi sorunlar çıkacağını tekrarladı. Ben Kuzminov'a karşı dürüst davranmadığımı itiraf ederek hatamı kabul ettim, yalnız hangi nedenle böyle bir karar verdiğimi de ona anlattım. Daha sonra, Biryukov'un karşısında kötü durumda kalmaması için olayları birinci kâtibe olduğu gibi anlatmasını rica ettim.

Birkaç gün sonra Kuzminov, Puşkarskaya ile ilgili meseleye, il Parti Komitesi'nin Büro toplantısında bakılacağını bana bildirdi. O zamanlar ben 26 yaşındaydım ve ile yeni atandığım için henüz yönetimdekilerin çoğunu tanımıyordum. Toplantıya Biryukov başkanlık yapıyordu. Büronun, tanıdığım üyeleri ile birlikte, tanımadığım birçok üyesi, bölge mahkemesinin başkan yardımcısı Fyodorova ve diğerleri de toplantıya katılmışlardı. Birinci kâtibin yanında ise tanımadığım yaşlı bir adam oturmaktaydı. Biryukov toplantıyı başlatır başlatmaz Andropov il mahkemesinde bazı yasadışı durumların yaşandığını ifade etti. Sonra, bu yolsuzlukların asıl

suçlusunun ile yeni atanan ve hiç bir iş deneyimi olmayan, il savcılık makamı yetkililerinin söylediğine göre, "haddinden fazla bencil birisi olan Aslan İsmayılov" olduğunu ilave etti. O, konuşmasını bitirdikten sonra sözü emniyet amiri, Albay Çernov'a verdi. Çernov, önceler Georgiyevsk şehir polis şube müdürü olarak görev yapmış, lakin yaptığı yolsuzluklar dolayısıyla buraya, küçük bir ile sürülmüştü. Çernov da aynen onun gibi, benim aşırı bencil, hiç kimseyi saymayan, hiçbir iş deneyimi olmayan birisi olduğumu iddia etti. Çernov'dan sonra söz il savcısı Panin'e verildi. O sıralarda Panin'in de bana karşı kişisel düşmanlığı vardı. Çünkü onun mahkemeye verilen, soruşturması tamamlanmamış birkaç davasını geri çevirmiştim. Panin de bütün konuşmacıların dediklerini tekrarlayarak, beni yasaları ihlal etmekle suçladı. Savcının konuşmasına müdahale ederek, neden beni yasaları ihlal etmekle itham ettiğini sordum. Çünkü benim baktığım dava ile ilgili verdiğim karar yürürlükte idi, temyiz dilekçesi verilse de, bölge Mahkemesinde henüz bakılmamıştı. Yani, kararımın iptal edilmediği bir durumda, onun beni yasa dışılıkla itham etme yetkisi yoktu. Bunları söylediğimde, toplantıda bulunan bölge Savcısının yardımcısı Şerbakov hemen yerinden fırlayarak, bana saygısız bir şekilde "Sen kim oluyorsun da böyle ötüp duruyorsun?" dedi. Bana hakaret ettiği için itirazımı bildirdiğimde ise, birinci kâtibin yanında oturan yaşlı adam odayı terk ederek dışarıda beklememi rica etti. Çıktım. Onların müzakeresi, yaklaşık bir saat sürdü. Daha sonra, Kuzminov yanıma gelerek içeriye çağrıldığımı söyledi. İçeride tanımadığım yaşlı adam kendisini tanıtarak Stavropol bölgesi Parti Komitesinin ikinci kâtibi Yeryomin olduğunu söyledi. Sonra ise o, bana beklemediğim bir şekilde bu idealistliğimi ve prensiplerimi her zaman korumamı tavsiye ederek herhangi bir sorunum olduğu takdirde ona müracaat etmemi söyledi.

1987 yılında SSCB'de yargıçların seçimi oldu. O zamanki kurallara göre, yargıç seçilmek için İlçe Parti Komitesinin birinci kâtibi tarafından teklif edilmek gerekirdi. Tabii ki, Biryukov beni tekli etmedi. Artık kendime iş aramaya başlamıştım. Bu sırada Kuzminov telefon açarak, bizi acil olarak Stavropol'a çağırdıklarını söyledi. Biz Stavropol Bölgesi Adliye Şubesi'nin başkanı Viktor Limanov'un yanına gittik. Limanov'la Stavropol bölge Parti Komitesine gittik. Orada bizi Yeryomin kabul etti. İçeri girdiğimde, bana karşı haksızlık yapıldığı halde, neden durumu ona bildirmediğimi sordu. Ben ise bana karşı henüz hiçbir haksızlık yapılmadığını söyledim. Çünkü seçimlere daha iki ay vardı. O, benim Zelençuk il mahkemesi başkanı olarak atanmam konusunu gündeme getirdiğini söyledi. Doğrusu, ilk önce bu teklif karşısında tereddüt ettim. Çünkü adı geçen mahkeme Stavropol'un en büyük mahkemelerinden birisi sayılırdı ve orada dört yargıç çalışıyordu. Aynı

zamanda bu mahkeme bütün bölgede çok kötü bir nam salmıştı ve ben böyle büyük ve zor bir ekibi yönetmenin benim için çok zor olacağını düşünüyordum.

Zelençuk'ta çalıştığım yıllar benim için hem ilginç, hem de çok zor bir dönem oldu. Çünkü bu ilde Komünist Partisi birinci kâtibi, Gorbaçov'un arkadaşı olarak bilinirdi. O, aynen Andropovsk il Komünist Partisinin birinci kâtibi gibi kaba saba idi. Yalnız ondan farklı bir yönü de vardı: Aleksey İvanoviç Fyodorov oldukça çirkef bir insandı. Gorbaçov'la aralarındaki dostluğun sebebi ise Zelençuk'ta, Arhız denen yerde Gorbaçov'un yazlığının bulunmasındandı. Bunun dışında, Arhız'da sadece Gorbaçov değil, bütün Siyasi Büro üyeleri de tatil yapmaktaydılar.

Zelençuk ilinin polis müdürü, o dönem SSCB Komünist Partisinin Merkezi Komitesinin Başkâtibi görevinde bulunan Gorbaçov'un himaye ettiği ve hemşerisi olan, o dönem SSCB Başkanının birinci yardımcısı, hem de devlet Tarım Sanayi Kompleksinin başkanı olan Muraxovski'nin yeğeninin eşi Sergey Ageyev adlı, hukukla alakası olmayan, ama arkasında kimlerin olduğunu çok iyi bilen birisi idi. Savcı ise aslen Yevlah'lı olan, Azerbaycan dilini iyi bilen Viktor Petroviç Bratkov idi. İl yönetimindeki bütün şahıslar yaş itibariyle benden çok büyüklerdi. Doğrusu, onların hepsinin benim yaşım kadar iş tecrübesi vardı ve bundan istifade ederek onlar her zaman bana tepeden bakıyorlardı. Benimse buna tepkim sert oluyordu. Yönetimle olan kötü ilişkilerimden dolayı işimde son derece dikkatli olmam gerekiyordu. Onların her an bana her türlü kötülüğü kolayca yapabileceklerini biliyordum. Özellikle, Bratkov'la ilişkilerim hiç iyi değildi, çünkü o, birçok davayı rüşvet aldıktan sonra sonuçlandırarak mahkemeye gönderiyordu ve benim de davayı onun sonuçlandırdığı şekilde kapatmamı istiyordu. Ben ise, soruşturma tam yapılmadığından davayı ek soruşturma için geri çeviriyordum. Bu nedenle bizim ilişkilerimiz tamamen bozulmuştu. Bratkov hakkındaki kanaatlerin netleşmesi için sadece şunu hatırlatmak yeterli olacaktır: İl Savcılığının mahkemeye gönderdiği davalarla ilgili yaptığım genellemede Bratkov'un yürüttüğü davaların % 40'ından çoğunun tekrar soruşturmaya verildiği belirlenmiştir. Bu ise bir savcı için çok kötü bir durumdur.

****

Bir süredir Zelençuk'ta çalışıyordum. Bir gün bana soruşturma açıldığını ve meseleme il Parti Komitesi'nin Bürosunda bakılacağını bildirdiler. Nedenini sorduğumda, soruşturmanın benim verdiğim cezaların hafifliği ile ilgili olacağını bildirdiler. Ben, Büro materyallerini okuduğumda hem Bratkov, hem de Ageyev'in şikâyet mektubu yazarak Birinci kâtip Fyodorov'a müracaat ettiklerini öğrendim. Müracaatın içeriği kısaca "biz

suçluları yakalıyoruz, İsmayılov ise onları serbest bırakıyor." ifadesinden ibaret idi. O dönemde çalışan ve yaşayanların birçoğu çok iyi biliyordur ki SSCB Merkezi Komitesinin ve Bakanlar Kurulunun "devlet malını yiyenlere karşı mücadele" ile ilgili kararı vardı. Mahkemeye gelen davaların çoğu da devlet malını yiyenlere karşı mücadele ile ilgili olurdu.

Yaşadığım il, dağlık bölge olduğundan orada koyunculuk gelişmişti ve çalışanlar genellikle çobanlardı. Bu çobanlardan biri her zaman baş çobanlık yapardı. Kışın hayvanlar soğuktan veya açlıktan öldüğünde, bu çobanların çoğu işini ihmal ettiği ve çok sayıda kayba neden olduğu için tutuklanırdı. O dönemdeki suç yasasına göre, ihmal suçundan, bir şahsa üç yıla kadar hapis veya iki yıla kadar ıslah cezası veriliyordu. Islah cezasının mahiyeti ise, çalıştığı yerde maaşından % 20 kesilerek devletin hesabına ödenilmesinden ibaret idi. Ben, bir çobanı sorumlu şahıs sıfatıyla tutuklayıp hapse atmanın ne hakka, ne hukuka, ne de mantığa sığmadığını düşünüyordum. Bu çobanları görevlerinde bırakarak her ay maaşlarından % 20'sini devlet hesabına ödetmekle, onlara ıslah cezasını uyguluyordum. Büroda bana karşı yapılan esas itham da bu idi. Soruşturma, Büro toplantısında müzakere olunmaya başladığında, Bratkov rakamlarla konuşarak İsmayılov bizim tutukladığımız şu kadar suçluya hafif ceza vererek onları serbest bırakmıştır dedi. Daha sonra ise benim serbest bıraktığım şahısların genellikle Müslüman olduğunu vurguladı. Burada çalışan çobanlar ise gerçekten de Karaçay milletinden olan Müslümanlardı. Çobanlık çok zor ve meşakkatli bir iş olduğu için ve Ruslara yabancı meslek olduğundan, Ruslar bu alanda çalışmıyorlardı. İlçe dağlık bir arazide bulunduğu için dondurucu soğuklar oluyordu ve çobanlar sürüyü koruyabilmek için geceleri bile uyumuyorlardı. Zaten bu ağır şartlarda Ruslar çalışmış olsalardı, o zaman sürünün tamamı soğuktan mahvolacaktı.

Bratkov'un ifadesine Ageyev de destek verdi. Birinci kâtip de yerinden "Seni buraya "Magometyaninlerin" (Müslümanların) suçunu hafifletesin diye mi mahkeme başkanı yaptılar?" ifadesiyle, bir nevi onları savundu. Bu, benim için gerçek anlamda, çok ağır bir itham idi. Çünkü çalıştığım dönemde asla Müslüman-Hıristiyan veya Rus-Karaçay gibi bir ayırım yapmamıştım. Ben, birinci kâtibe itiraz ederek "Bratkov'un da Ageyev'in de saldırganlığının nedenini anlıyorum, lakin bizim çok milletli ve çok dinli bir devlette yaşadığımızı göz önüne alarak Bratkov ve Ageyev gibilerin söylediği akıl almaz ifadelere sizin de destek vermenize bir türlü anlam veremiyorum." dedim. Benim Fyodorov'a böyle sert itirazım onun hiç hoşuna gitmedi, lakin dinler arası ve uluslararası bir meseleye temas edildiğinden o, içindeki öfkeyi boğdu. Sonra bana yapılan ithamlarla ilgili bazı açıklamalarda bulundum. Bu çobanların her birinin 7–8 çocuğu var.

Eğer ben bu çobanları hapse attırsam, bu çocuklar babasız kalacaklar. İlkönce, o çocukları devlet büyütecek, ikincisi, bu çocuklar babasız büyüdükleri için potansiyel bir suçlu olarak yetişme ihtimalleri artacak, üçüncüsü ise, hapsedilen bu çobana da hapiste devlet bakmak zorunda kalacaktır. Ben, bütün bunları dikkate alarak o çobanı yine ağır ortamda çalışmaya zorluyorum, hem ailesini geçindirmeye, hem de her ay maaşının % 20'sini devlete ödemeye mecbur bırakıyorum." dedim. Bu konuşmamdan sonra ilin ikinci kâtibi, Oveçkina soyadlı bir bayan söz alarak benim partinin ve devletin çıkarlarını koruduğumu, böyle bir durumda, savcının iddiasının yanlış olduğunu belirterek, beni hararetle savundu ve sonuçta bana önceden verilmesi planlanan hiç bir ceza verilemedi.

****

Yukarıda da belirttiğim gibi Zelençuk'ta çalıştığım dönem zor olduğu kadar bir o kadar da ilginçti. Siyasi Büro üyelerinin yazlıklarının burada bulunması nedeniyle ilde çok iyi dostluklar kurdum. Tanıdıklarımın, görüştüğüm, birlikte avlanmaya gittiğim insanların arasında üst düzey bürokratlar, SSCB yönetimine yakın şahıslar da olurdu. Lakin bazı insanlar da vardı ki, onlarla daha sık görüşüyordum ve ilişkilerimiz sıradan tanıdıklığın ötesinde idi. Bu şahıslar içinde bana en yakın olanı, gerçek bilim adamı, tarihçi, Prof. Dr. Smirnov Boris Valentinoviç idi. Bu şahıs, önceleri Stavropol'da Bilim ve Eğitim Şubesinin başkanı, sonra Kaliningrad vilayet parti komitesinde kâtip, daha sonra ise yeniden Stavropol'da vilayet komitesinde kâtip görevlerinde çalışmıştı. Smirnov, aynı zamanda Gorbaçov'un Stavropol şehir Komsomol komitesinin kâtibi olmasında müstesna rol oynamıştı, daha sonra ise onu Stavropol vilayet Komsomol kâtibi görevine getirmişti. Son derece ilginç bir insan olan Smirnov, Gorbaçov'u ve onun ekibini çok iyi tanıyordu. Diğer tanıdıklarım ise Stavropol Teknik Üniversitesi'nin rektörü, akademik Boris Sinelnikov ve Tıp Üniversitesi'nin rektörü, Profesör Boris Minayev idi. Hatta Smirnov bana şakayla "Sen, Borislerin hepsini kendine dost edinmişsin" derdi.

Bir açıklamada bulunayım. Pek çok insan bilmese de ben böyle ilişkileri kullanarak, 1994 yılının Ocak ayında Karabağ savaşında Ermeniler tarafından Azerbaycan'a karşı savaşan Rus Kazaklarının geri çağırılmasında aracı oldum. Bu konuda yazdıklarımı Azerbaycan'daki Rus topluluğunun başkanı Zabelin çok iyi bilmektedir. O sırada ben artık Cumhurbaşkanlığında görev yapmakta idim. Kazakların Karabağ savaşına katıldığını duyduğumda onların yoğun olarak yaşadığı ve benim de önceleri yaşayıp çalıştığım Krasnodar ve Stavropol'daki tanıdıklarıma telefon açarak, Kazaklar tarafından böylesi bir yaklaşımın Azerbaycan'daki Rus topluluğunu çok kötü etkileyeceğini anlattım. Azerbaycan'da çok

sayıda Rus'un yaşadığını, burada okulların, kilise ve kültür merkezlerinin bulunduğunu, burada onlara karşı olumlu tavır sergilendiğini bildirdim. Kazakların Karabağ savaşında Ermeniler tarafında savaşması bu ilişkileri sarsacaktı. Aynı zamanda, Azerbaycan'da Ruslara karşı yaklaşımı ve onlar için oluşturulan şartları da Ermenistan'daki ortamla kıyaslayarak, Ermenilerin tek milletli devlet kurduklarını, Ermenistan'da nerdeyse Rus kalmadığını, orada Rus kiliselerinin olmadığını anlattım. Böylece onlar, hemen Rusya'ya gitmemi istediler ve beni Rusya'da yaşayan Kazakların lideri ile görüştüreceklerini bildirdiler. Ben, Azerbaycan Cumhuriyetinin o dönemdeki devlet müşavirleri Hidayet Orucov ve Nureddin Sadıgov'la görüşerek durumu onlara anlattım ve sadece bizim Rusya'ya gitmemiz için gereken yol masraflarını karşılamalarını rica ettim. Onlar yalnız uçak biletini almaya yardım ettiler. Daha sonra ben ücretsiz izin kullanarak Bakü'deki Rus kilisesinin papazı Sergey Ata ve Rus topluluğunun başkan yardımcısı Lyubov Morozova ile birlikte, direk eğitim aldığım Krasnodar şehrine gittim. Orada bizzat tanıdığım, öğrenciliğim sırasında Hukuk Fakültesinde dekanlık yapan ve çok iyi ilişkimiz olan Vasili Gromov'un kardeşi, bütün Kurban'ın Kazak ordularının lideri Vladimir Gromov'la, daha sonra onun aracılığıyla Rostov'da bütün Rusya ve yurtdışında yaşayan Kazakların lideri Reutin'le, Don Kazaklarının lideri Kozıtsin'le görüştüm. Sonra Stavropol'a giderek Stavropol Kazak ordularının lideri Tokaryev'le de görüştüm. Görüşmelerin hepsinde hem ben, hem de benimle birlikte bulunan Rus topluluğunun iki kişilik temsilcisi liderlere gerçek durumu anlatıyorduk. Aynı zamanda, görüşme sırasında, yerel gazetelerde sürekli Ermenilerin yaptığı cinayetleri anlatan yazılar yayımlatıyorduk. Görüşmelerimin sonucu olarak, Rus Kazaklarının liderleri bir bildiri yayımlatarak Ermenistan'daki Kazakları savaştan geri çağırdılar.

****

1988 yılının Şubat ayında Sumgayıt'ta bilinen olaylar yaşanmıştı. Bu olaylar sonucunda, Azerbaycanlılar bütün dünyaya vahşi ve barbar bir millet olarak tanıtılmıştı. Olayla ilgili olarak basın yayın organlarında çıkan haberler beni çok utandırıyordu. Tanıdığım herkes bana hayret ve teessüf dolu gözlerle bakıyordu. Hatta bir gün o dönem Bölge Adliye Şubesinin başkanlığını yapan Viktor Limanov hayretle sordu. "Aslan, Sumgayıt'ta ne olmuş böyle? Ben bir milletin böylesi bir vahşilik yapabileceğini asla düşünemezdim." dedi. Benim yüzümdeki şaşkınlığı gördüğünde ise sözlerine şöyle devam etti. "Haberin yok mu? Sumgayıt'ta Azerbaycanlılar Ermenilerin başını keserek top oynamışlar, hamile kadınların karnını yararak bebeklerini çıkarmışlar." Ben herhangi bir yorumda bulunamadım. Çünkü gerçekten nelerin olup bittiğinden habersizdim. Benim ne

Sumgayıt'ta, ne de Bakü'de yaşayan, konuyla ilgili bilgisi bulunan hiçbir akrabam veya tanıdığım yoktu. Dolayısıyla olup bitenleri birinci elden öğrenemiyordum. Kapalı rejimlerdeki iletişim zorluğundan bahsetmeye ise hiç ihtiyaç yok. Medya ve basına ise gerektiği kadar bilgi veriliyordu. Gereken bilgi ise "Azerbaycanlıların Ermenilere karşı benzeri görülmemiş vahşilikler yaptığıydı." Olup bitenleri Limanov'a anlatamadım. Bu tür hayret ve teessüf dolu yaklaşımı sadece Limanov'dan değil, o zamanlar benimle birlikte çalışan, beni tanıyan herkesten gördüm. Bütün bunlar beni gerçekten çok utandırıyordu.

Sumgayıt olaylarından sonra o dönemde yaşadığım bölgeye Ermenilerin akını başladı. Çalıştığım ilde bazı Ermeni aileleri yerleştiler. Hatta fırın işletmeciliğine bile başlamışlardı. Bir gün bana telefon geldi. Hiç tanımadığım yabancı bir ses beni tehdit ediyordu. Zelençuk'u terk etmem için çok az bir zamanım olduğunu, aksi takdirde bütün ailemi öldüreceklerini, asıp keseceklerini ve bana Sumgayıt'ın ne demek olduğunu göstereceklerini söylüyorlardı. Burada Zelençuk'ta yaşayan tek Azerbaycanlı aile olduğumuzu hatırlatmakta fayda vardır. İlk defasında buna ciddi bir tepki vermedim. Daha sonra aynı konuda yine telefon açıldı. Artık tehditlerden rahatsız olmaya başlamıştım. Eşime, ne olursa olsun, evden dışarı çıkmamasını tembih ettim ve çalıştığım ilin Devlet Güvenlik Komitesinin il şubesinin reisi, Afganistan savaşında da bulunmuş olan, dürüst bir insan olarak tanıdığım Aleksandr Litvinenkon'un yanına giderek telefon ve tehditlerden ona bahsettim. O, meseleyle ilgileneceğini bildirdi. Bir süre sonra Litvinenko'dan konu ile ilgili bir gelişme olup olmadığını sordum ve aile fertlerimin evden dışarı çıkamadıklarını söyledim. O beni sakinleştirerek, evimin karşısında sürekli Devlet Güvenlik Komitesi elemanlarının nöbet tuttuklarını ve ailemi koruduklarını söyleyerek endişelenmemem gerektiğini bildirdi. Litvinenko, telefonların petrol istasyonundan açıldığını belirlediklerini, lakin kim tarafından açıldığını kesinleştiremediklerini söyledi. Bu sebeple Litvinenko, Sumgayıt'tan gelen bütün Ermeni aile reislerini Devlet Güvenlik Komitesine çağırarak konu ile ilgili onlardan bilgi almaya başlamıştı. Onlar bu konudan habersiz olduklarını iddia ederek suçlunun kim olduğunu bulacaklarına ve kendilerinin bizzat cezalandıracaklarına dair söz veriyorlarmış. Litvinenko, bütün Ermeni aile reislerini yaklaşık bir gün boyunca Devlet Güvenlik Komitesinde sorguya çektikten sonra serbest bıraktı ve bana gelen telefon ve yapılan tehditler de son buldu.

****

Ben, uzun zamandan beri Azerbaycan'a taşınmayı düşünüyordum. SSCB'de olup biten son olaylar ise bu kararımı kesinleştirdi. Ben 1988 yılının Eylül ayında yıllık iznimi Bakü'de geçirdiğim sırada Azerbaycan'ın

o zamanki Cumhuriyet Savcısı İlyas İsmayılov'la görüştüm. İlyas İsmayılov beni makamında kabul ederek dinledikten sonra hemen Cumhuriyet Savcılığının Merkezi biriminde çalışmam konusunda karar verdi. Yapmam gereken tek şey bulunduğum görevden resmen istifa ederek Bakü'ye gelmem idi ve o benden bunu rica etti. İzin dönüşümde ilişkilerimizin iyi olduğu Bölge Adliye Şubesi'nin başkanı Limanov'a işten ayrılmak istediğimi söylediğimde, o memnun olmadı. Hem de benim Karaçay-Çerkez Özerk Vilayetinin Yüksek Mahkemesine başkan olarak atanmam konusunda gereken belgelerin hazır olduğunu bildirdi. Bakü'de sıradan bir görev teklif olunmasına rağmen, buradaki cazip teklif dahi beni kararımdan vazgeçirmedi. İstifa etmem konusunda en büyük hoşnutsuzluk ise Birinci kâtip Fyodorov tarafından oldu. O, kesinlikle itiraz etti ve Savcılıkta çalışmak istediğimi düşünerek bana il Savcısı görevini teklif etti. Razı olmazsam beni partiden atacağı ve tamamen işsiz kalacağımla korkuttu. Ben mecburen ona işten ayrılmaktan vazgeçtiğimi bildirdim. Bundan sonra Azerbaycan SSC'nin Savcı yardımcısı M. Ceferguliyev tarafından bana birkaç kez telgraf çekildi. Telgraflarda ısrarla Bakü'ye ne zaman döneceğim hakkında bilgi vermem isteniyordu. M. Ceferguliyev'in 1989 yılının Mart ayında gelen sonuncu telgrafından sonra ben İlyas İsmayılov'u telefonla aradım ve ona durumu anlattım. O, bana partiden ayrılmadan da Bakü'ye dönebileceğimi bildirdi. İlyas İsmayılov'un söylediği gibi yaparak Bakü'ye geldim. 3 Nisan'da Cumhuriyet Savcılığında mahkemeleri Kontrol Şubesinin Savcısı görevine atanmam hakkında karar imzalandı. Bir süre sonra ailemle birlikte Bakü'ye taşındım ve Rusya'da çalıştığım mahkeme başkanlığı görevi, Azerbaycan'da Cumhuriyet Savcılığının Mahkemelerde Ceza Davalarına Bakılmasına Kontrol Şubesinin Savcısı görevi ile değiştirildi.

Yukarıda da belirttiğim gibi, Bakü'de kimseyi tanımıyordum. Bakü'ye taşınıp işe başlamamdan çok az bir zaman geçmişti. Bir gün Cumhuriyet Savcısı İlyas İsmayılov beni yanına çağırdı ve Sumgayıt olayları üzere bir cinayet davasında savcılık yapmamı teklif etti. Davaya Cavanşir İsmayılov adlı savcının atandığını, lakin onun bu sahada yeteri kadar deneyim sahibi olmadığını da vurguladı. Davanın çok girift bir dava olduğunu, önceleri yargıçlık yaptığım için benim bu sahada yeteri kadar deneyim sahibi olduğumu söyleyen İ.İsmayılov, devletin iddiasını benim savunmamı istedi. Ben böylesi bir cinayetin gerçekleşmesinde Azerbaycanlıları zorlayan sebepleri araştırarak öğrenmek istediğim için teklifi hemen kabul ettim...

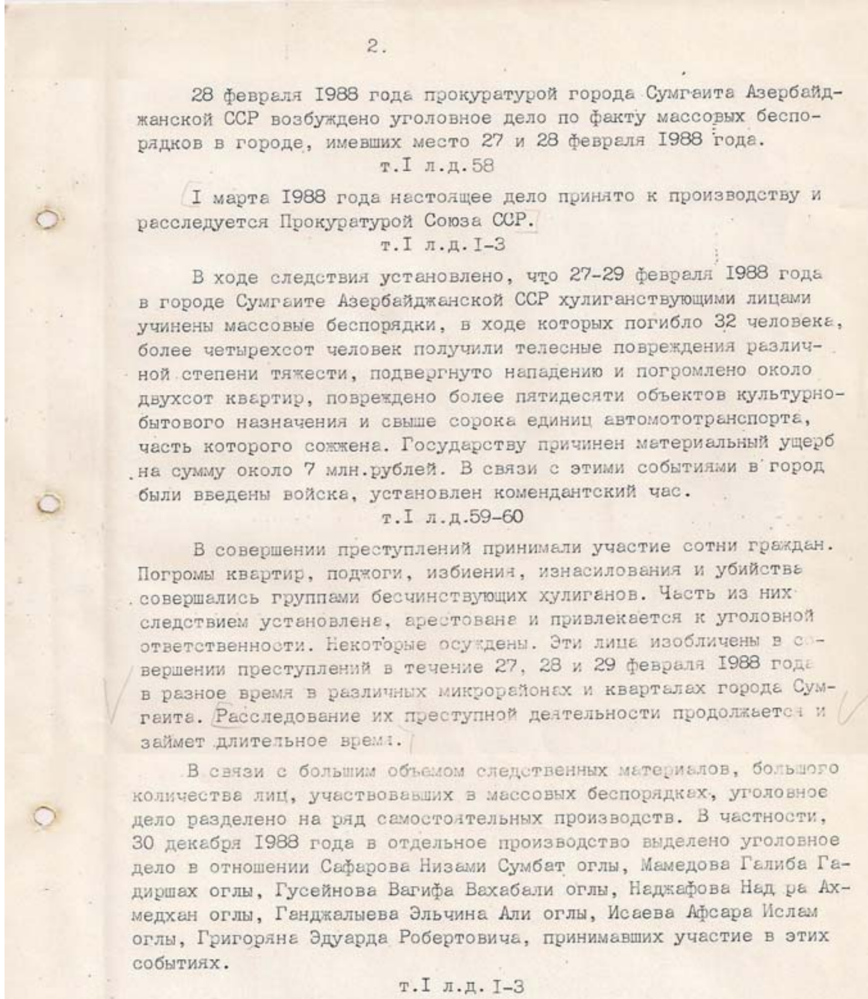

Devletin iddiasını savunan Savcı Aslan İsmayılov

Böylece, "Grigoryan Davası" adı ile meşhur olan, Grigoryan ve 6 Azerbaycanlının cinayet davasına devlet savcısı olarak atandım ve hemen davayla ilgilenmeye başladım. Ben devlet savcısı atandığımda dava artık mahkemeye verilmişti. Hatta dava ile ilgili olarak hazırlık toplantısı dahi düzenlenmişti. Anlaşılan, benim davayı okuyacak ve inceleyecek kadar dahi zamanım yoktu. Ben cinayet davasını eve getirerek geceleri okuyup incelemek zorunda kalıyordum.

Dava ile ilgili ayrıntılı bilgi vermeden önce, cinayet davası dosyasındaki bilgilere dayanarak 1988 yılının Şubat ayında Sumgayıt'ta neler olup bittiğini sizlere anlatmak istiyorum.

18/55461–88 №-lu cinayet davasının iddianamesinden:

2.

28 февраля 1988 года прокуратурой города Сумгаита Азербайджанской ССР возбуждено уголовное дело по факту массовых беспорядков в городе, имевших место 27 и 28 февраля 1988 года.

т.I л.д.58

I марта 1988 года настоящее дело принято к производству и расследуется Прокуратурой Союза ССР.

т.I л.д.I-3

В ходе следствия установлено, что 27-29 февраля 1988 года в городе Сумгаите Азербайджанской ССР хулиганствующими лицами учинены массовые беспорядки, в ходе которых погибло 32 человека, более четырехсот человек получили телесные повреждения различной степени тяжести, подвергнуто нападению и погромлено около двухсот квартир, повреждено более пятидесяти объектов культурно-бытового назначения и свыше сорока единиц автомототранспорта, часть которого сожжена. Государству причинен материальный ущерб на сумму около 7 млн.рублей. В связи с этими событиями в город были введены войска, установлен комендантский час.

т.I л.д.59-60

В совершении преступлений принимали участие сотни граждан. Погромы квартир, поджоги, избиения, изнасилования и убийства совершались группами бесчинствующих хулиганов. Часть из них следствием установлена, арестована и привлекается к уголовной ответственности. Некоторые осуждены. Эти лица изобличены в совершении преступлений в течение 27, 28 и 29 февраля 1988 года в разное время в различных микрорайонах и кварталах города Сумгаита. Расследование их преступной деятельности продолжается и займет длительное время.

В связи с большим объемом следственных материалов, большого количества лиц, участвовавших в массовых беспорядках, уголовное дело разделено на ряд самостоятельных производств. В частности, 30 декабря 1988 года в отдельное производство выделено уголовное дело в отношении Сафарова Низами Сумбат оглы, Мамедова Галиба Гадиршах оглы, Гусейнова Вагифа Вахабали оглы, Наджафова Над ра Ахмедхан оглы, Ганджалыева Эльчина Али оглы, Исаева Афсара Ислам оглы, Григоряна Эдуарда Робертовича, принимавших участие в этих событиях.

т.I л.д. I-3

Tercüme:*28 Şubat 1988 yılında Azerbaycan SSC'nin Sumgayıt şehir Savcılığı tarafından 27 ve 28 Şubat 1988 yılında şehirde düzenlenen toplu kargaşa ile ilgili cinayet davası açılmıştır.*

Çıkarılan toplu kargaşalarla ilgili cinayet davası açılmıştır.

C.1 Dava dosyası sayfa 58

1Mart 1988 yılında bu dava SSCB Savcılığı tarafından uygulanmaya konmuştur ve soruşturma devam etmektedir

C.1 Dava dosyası sayfa 1–3

Soruşturma sırasında, 27–29 Şubat 1988 tarihinde Sumgayıt şehrinde taşkınlık yapan kişiler tarafından toplu kargaşalar çıkarıldığı, bu olaylar sırasında 32 kişinin öldüğü, dört yüzden fazla insanın çeşitli derecede yara aldığı, iki yüz civarında ev, elliden fazla kamu kuruluşu ve kırktan fazla otomobilin hasar gördüğü, taşıtların bir kısmının yağma edilerek bir kısmının yakıldığı tespit edilmiştir. Devlet, yaklaşık 7 milyon ruble değerinde maddi zarara uğratılmıştır. Bu olaylarla ilgili olarak olağanüstü hal ilan edilerek şehre ordu sevk edilmiştir.

C.1 Dava dosyası sayfa 59–60

Cinayete yüzlerce insan iştirak etmiştir. Kudurmuş ve çığırından çıkmış gruplar, evleri talan ederek ateşe vermiş, insanları döverek tecavüz etmiş ve katletmişlerdir. Bu kişilerin bir kısmı soruşturma sırasında belirlenerek gözaltına alınmışlardır. Bazıları mahkûm edilmiştir. Bu kişiler, 27, 28 ve 29 Şubat 1988 tarihinde çeşitli zamanlarda Sumgayıt şehrinin çeşitli semt ve mahallelerinde cinayet suçundan zanlı olarak biliniyorlardı. Bu şahısların suçlarının araştırılması ve soruşturulması devam etmekte ve olayın aydınlatılması için daha çok süre gerekmektedir.

Soruşturma dosyalarının hacminin büyük, toplu kargaşalara iştirak etmiş kişilerin sayısının çok olmasından dolayı cinayet davası birkaç bağımsız dosyaya bölünmüştür. Aynı zamanda o cinayetlere iştirak etmiş Seferov Nizam Sumbat oğlu, Memmedov Galib Gedirşah oğlu, Hüseynov Vagif Vahabeli oğlu, Necefov Nadir Ehmedhan oğlu, Genceliyev Elçin Eli oğlu, İsayev Efser İslam oğlu ve Grigoryan Eduard Robertoviç'in hakkında cinayet davası 30 Aralık 1988 yılında ayrıca karara bağlanmıştır.

C.1 Dava dosyası sayfa 1–3

Açıklama: Böylece, artık davayla ilk tanışıklığım başlamıştı. Dava ile ilgili devlet savcısı olarak atandığımda bu olayların önceden birileri tarafından planlandığını tahmin bile edemediğimi itiraf etmem gerekir. Ben, sadece Azerbaycanlıları buna zorlayan nedenleri öğrenmek istiyordum. Davayla tanıştığımda, suçlular arasında milliyetçe Ermeni olan Grigoryan ismi içime bir şüphe düşürdü. Acaba hangi nedenden dolayı bir Ermeni kendi milletine karşı böylesi bir katliam yapmış olabilir? Davayı almamın yaklaşık onuncu gününde Sumgayıt olaylarının Merkez tarafından düzenlendiğine dair zerrece şüphem kalmamıştı. Dava dosyaları, tanık ifadeleri ve genel olarak soruşturmanın gidişinden bu, gün gibi ortada idi. Artık tek isteğim, olayların bir komplo olduğunun mahkemece kanıtlanmasında ve bu çirkin iftiranın milletimin üstünden kaldırılmasında

elimden geleni yapmaktı. Bunu yapabileceğimi kesinlikle biliyordum. Çünkü davaya bakmaya başladığım ilk günden, bu dava üzere yargıç sıfatıyla görevlendirilen Yüksek Mahkemenin üyesi Mensur İbayev beni yanına çağırarak içtenlikle, kendisi başka bir dava üzerinde yoğun olarak çalıştığından dolayı bu davayı detayları ile incelemeye zamanı yetmediğini bana bildirdi. O, yeni atandığım ve geçmişte de yargıç olarak çalıştığım için davayı her yönüyle araştırarak duruşmayı tamamen benim yürütmemi rica etti. Bu sebeple gece gündüz dava üzerinde çalışıyordum. Davayı araştırıp öğrenebilmem için günde sadece 3–4 saat uyumam gerekiyordu. Bu olaylarda, Azerbaycanlıların tanıtıldığı gibi olmadığını gördüğüm zaman çok seviniyor, dava dosyalarından olayların aslında Merkez ve Ermenilerin kendileri tarafından düzenlendiğini ortaya çıkardığımda umutlanıyor ve Mensur İbayev'in de konuşmalarındaki samimiyete dayanarak kendimi bu işe tamamen veriyor, duruşmanın Azerbaycanlıları böyle damgalayacak şekilde biteceğine ihtimal bile vermiyordum. Lakin olaylar hiç de benim düşündüğüm gibi gelişmedi.

GRİGORYAN KİM İDİ?

Yukarıda da belirttiğim gibi dava sanıkları arasındaki Ermeni soyadı dikkatimi hemen çekti. Kimdi bu Ermeni? Acaba neden o, milletine karşı cinayet işleyenler arasındaydı? Neden Ermeniler tarafından bu kadar haksızlığa uğradığını iddia eden kitle, bir Ermeniyi kendi aralarına almıştı? Bütün bu sorulara aradığım cevaplar beni doğru yönlere götürdü. Sonuçta düzenlenen kargaşalarda Grigoryan'ın bir provokatör, kalabalığı örgütleyen, yöneten ve yönlendirenlerden bir elebaşı olduğu kesin bir şekilde ortaya çıktı.

Yalnız bütün bunlara değinmeden önce, Grigoryan'ın kim olduğu, kişiliği, suçu ispatlandığında bile soğukkanlılıkla kendisinin olay sırasında başka bir yerde olduğunu ispata kalkışması, gaddarlığı, kurnazlığı, etrafındakileri etkileme becerisi, kısacası, onun Sumgayıt olaylarına kadarki yaşamı hakkında bilgi vermek istiyorum. Ben, bunun için sadece elimdeki iddianameyi kullanacağım. Yalnız iddianameye dayanmamın nedeni ise okuyucuların Grigoryan'ı daha iyi tanımalarını sağlamaktır.

Öncelikle, soruşturma ekibinin, sorgu yargıçlarının, soruşturma ekip başkanının tamamının Azerbaycanlı olmadığını özellikle belirtmek isterim. Bunu belirtmemin sebebi Grigoryan hakkında kasıtlı bir fikir olması ihtimalini önlemek içindir. Şimdi ise E. Grigoryan'ın SSCB sorgu ekibi tarafından hangi cinayetleri yapmakla itham edildiğini dikkatinize sunuyorum:

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

311.

ГРИГОРЯН ЭДУАРД РОБЕРТОВИЧ,
16 декабря 1959 года рождения, уроженец г.Сумгаита Азербайджанской ССР, армянин, беспартийный, образование среднее, женат, имеет на иждивении двоих несовершеннолетних детей, прописан по адресу: г.Сумгаит, 2-й микрорайон, ул.Мира, дом 19/13, кв.20, фактически проживает по адресу: г.Сумгаит, 1-й микрорайон, дом 122, кв.71, работает слесарем стана 140 на Азербайджанском трубопрокатном заводе, судим: 1. 17 декабря 1976 года Сумгаитским горнарсудом по ст. 207 ч.3 УК Азерб.ССР к 3 годам лишения свободы условно; 2. 30 января 1981 года Сумгаитским горнарсудом по ст.105 УК Азерб.ССР к 1 году исправительных работ с удержанием 20% заработка; 3. 5 апреля 1982 года Сумгаитским горнарсудом по ст.ст.108 ч.2, 143 ч.2, 215-3 ч.2, 215 УК Азерб.ССР к 5 годам 2 месяцам 13 дням лишения свободы, -

О Б В И Н Я Е Т С Я в том, что он, ранее неоднократно судимый за различные преступления, 28 февраля 1988 года в гор.Сумгаите принял непосредственное участие в массовых беспорядках, сопровождавшихся погромами, разрушениями, поджогами и другими подобными действиями, в микрорайонах и кварталах города, в ходе которых совершил ряд преступлений против личности и личной собственности граждан армянской национальности, а также действия, направленные на разжигание национальной вражды и розни.

Преступления Григоряном Э.Р. совершены при следующих обстоятельствах.

Tercüme: *"GRİGORYAN EDUARD ROBERTOVİÇ,*

16 Aralık 1959 yılında Azerbaycan SSC'nin Sumgayıt şehrinde doğmuş, milliyetçe Ermeni, komünist partisi üyesi olmayan, orta tahsilli, evli, ergenlik yaşına ulaşmamış iki çocuk sahibidir. Sumgayıt şehri, 2.

mahalle, Sulh sokağı, ev 19/13, daire 20 adresinde nüfusa kayıtlıdır. Halen, Sumgayıt şehri, 1. mahalle, ev 122, daire 71'de yaşamaktadır. Azerbaycan Boru Fabrikasında Stan–140 makinesinde usta olarak çalışmaktadır, defalarca hapsedilmiştir:

1) 17 Aralık 1976 yılında Sumgayıt şehir Halk Mahkemesi tarafından Azerbaycan SSC Ceza Hukukunun 207. maddesinin 3. kısmı ile 3 yıl şartlı hapis cezasına;

2) 30 Ocak 1981 yılında Azerbaycan SSC Ceza Hukukunun 105. maddesi ile maaşının % 20'si kesilerek 1 yıl ıslah işlerine;

3) 5 Nisan 1982 yılında Azerbaycan SSC Ceza Hukukunun 108. maddesinin 2. kısmı, 143. maddenin 2. kısmı, 215–3. maddenin 2. kısmı ve 215. maddesi ile 5 yıl 2 ay 13 günlüğüne hapis cezasına çarptırılmıştır.

Önceleri çeşitli cinayetler işlediği için defalarca hapsedilmiş E. R. Grigoryan 1988 yılının 28 Şubat tarihinde Sumgayıt şehrinin mahallelerinde tahripler, yıkımlar, kasten yangın çıkarma ve diğer benzer eylemlerle birlikte toplu kargaşalarda fiilen yer almış, bu karışıklarda Ermeni milletinden olan vatandaşlara ve onların evlerine ve mallarına karşı birçok cinayetle, aynı zamanda milli düşmanlık ve adavetin körüklenmesine yönelmiş eylemlerde bulunmakla itham edilir.

E. R. Grigoryan bu cinayetleri hangi ortamda işlediği aşağıda belirtilmiştir:

18/55461–88 sayılı davanın iddianamesinden:

312.

Зная о происходящих в г.Сумгаите массовых беспорядках, Григорян Э.Р. 28 февраля 1988 года около 16 часов с целью совершения преступлений в отношении граждан армянской национальности, присоединился к собравшейся в районе автовокзала города, на пересечении улиц Мира и Дружбы, группе хулиганствующих лиц, вооруженной металлическими трубами, прутьями, палками и другими предметами.

Примерно в 16 часов Григорян Э.Р. совместно с Исаевым А.И., Мамедовым Г.Г., Сафаровым Н.С., Ганджалыевым Э.А. и другими хулиганствующими лицами вышел на улицу Мира для остановки автотранспорта с целью выявления граждан армянской национальности и расправы над ними. Остановив автомобиль "Москвич-2140", госномер И 5258 АГ, принадлежащий на праве личной собственности Есеяну Л.Ш., следовавший из гор.Баку под управлением Есеян Альбины Александровны, Григорян Э.Р. и другие участники беспорядков, установив принадлежность пассажиров к армянской национальности, пытались вначале перевернуть автомашину вместе с пассажирами, а затем вытащили из салона находившихся в автомашине Есеяна Левона Шириновича, инвалида I группы по зрению, Есеян Альбину Александровну и их несовершеннолетнюю дочь Есеян Нарине Левоновну и стали избивать их. После того, как подоспевшие работники милиции вырвали семью Есеян из рук хулиганствующих лиц, Григорян Э.Р. и другие участники беспорядков перевернули автомашину, а затем подожгли ее. В результате поджога была уничтожена автомашина стоимостью 6 205 рублей, а также находившиеся в ней магнитофон, радиоприемник, одежда и другие вещи потерпевших на сумму I 277 руб.50 коп. Общая сумма причиненного потерпевшим ущерба от преступных действий Григоряна Э.Р. и других составила 7 482 руб.50 коп.

Продолжая действия, направленные на совершение преступлений против лиц армянской национальности, Григорян Э.Р. и другие примкнули к направлявшейся в 3-й микрорайон города группе хулиганствующих лиц, вооруженной металлическими трубами, прутьями, палками и другими предметами.

Около 18 часов Григорян Э.Р. совместно с Мамедовым Г.Г., Сафаровым Н.С., Наджафовым Н.А., Исаевым А.И., Ганджалыевым Э.А. и другими лицами с помощью металлических прутьев, труб, топоров и других

Tercüme: *"28 Şubat 1988 tarihinde E.R.Grigoryan, Sumgayıt şehrinde kitlesel karışıklıklar çıkarıldığını bilerek, Ermeni milletinden olan vatandaşlara karşı cinayetler işlemek amacıyla saat 16 civarında şehir otogarında, Sulh ve Dostluk sokaklarının kesişme noktasında toplanan, metal boru parçaları, metal çubuklar, sopa ve başka eşyalarla silahlanarak taşkınlık eden bir ekibe katılmıştır.*

Saat 16 civarında E. R. Grigoryan Ermeni milletinden olan vatandaşları meydana çıkararak onlara hesap sormak, katliam yapmak amacıyla E. İ. İsayev, G. G. Memmedov, N. S. Seferov, E. A. Genceliyev ve başka saldırganlarla birlikte motorlu taşıtları durdurmak için Sulh sokağına çıkmıştır. E. R. Grigoryan ve diğer eylemciler, L. Ş. Yeseyan’a ait Bakü’den Sumgayıt’a gelen, Yeseyan Albina Aleksandrovna’nın kullandığı, İ 5258 AQ plakalı “Moskviç–2140” markalı arabayı durdurarak içindeki yolcuların Ermeni milletine mensup olduğunu belirledikten sonra arabayı içindeki yolcularla birlikte ters çevirmeye çalışmış, sonra ise taşıtta olan 1. dereceli görme özürlü Yeseyan Levon Şirinoviç’i, Yeseyan Albina Aleksandrovna’yı ve onların ergenlik çağına girmemiş kızı Yeseyan Narine Levonovna’yı sürükleyerek arabadan çıkararak dövmeye başlamışlar. Zamanında olaya müdahale eden polisler Yeseyan’ın ailesini saldırganların elinden almışlar. Yalnız E. R. Grigoryan ve diğer eylemciler arabayı ters çevirerek yakmışlar. Kasıtlı olarak çıkarılan yangın sonucunda 6.205 ruble değerinde olan otomobil, aynı zamanda onun içerisinde bulunan teyp, radyo, giyim eşyası ve mağdurlara ait, toplam 1.277 ruble 50 kuruş değerinde başka eşyalar zarar görmüştür. E.R. Grigoryan ve başkalarının cinayetleri sonucunda mağdurların zararı toplam 7.482 ruble 50 kuruştur.

E. R. Grigoryan ve başkaları Ermeni milletinden olan kişilere karşı cinayetlerin işlenmesine yönelik eylemleri devam ettirerek şehrin 3. mahallesine doğru hareket eden ve ellerinde metal boru parçaları, metal çubuklar, sopa ve başka eşyalar bulunan bir başka saldırgan gruba katılmışlardır.

Saat 18 civarında E. R. Grigoryan G. G. Memmedov, N. S. Seferov, N. A. Necefov, E. İ. İsayev, E. A. Genceliyev ve başka şahıslarla birlikte 3. mahalledeki 17/33 B numaralı evde Ermeni milletinden olan Mejlumyan ailesinin yaşadığı 15 numaralı dairenin kapısını metal boru parçaları, metal çubuklar, baltalar ve diğer eşyalar kullanmakla…

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

3I3.

предметов взломали дверь квартиры № I5 дома № I7/33"Б" в 3-м микрорайоне, где проживала семья армянской национальности Межлумян, ворвались в квартиру и учинили погром, разбили стекла в окнах, повредили и частично уничтожили мебель, посуду, одежду и другие предметы домашнего обихода. Часть имущества была выброшена во двор и сожжена.

Сопровождая свои действия насилием над жильцами квартиры, Григорян Э.Р. и другие участники погрома нанесли побои Межлумян Розе Антоновне, Межлумяну Григорию Арменаковичу, Межлумян Людмиле Григорьевне, Межлумян Карине Григорьевне. С Межлумян К.Г. была сорвана одежда. После изнасилования ее вывели во двор и вновь избили.

В результате погрома квартиры с участием Григоряна Э.Р. семье Межлумян причинен материальный ущерб на сумму 24 887 рублей. Частичным разрушением квартиры государству нанесен материальный ущерб на сумму I92 рубля.

Примерно в I9 часов, Григорян Э.Р. вместе с Наджафовым Н.А., Мамедовым Г.Г., Ганджалыевым Э.А., Сафаровым Н.С., Гусейновым В.В., Исаевым А.И. и другими лицами ворвались в уже погромленную другими участниками беспорядков квартиру № 45 дома № 5/3 3-го микрорайона, где проживала семья армянской национальности Григорян. Обнаружив в спальной комнате под кроватью спрятавшуюся от расправы Григорян Эмму Шириновну, Григорян Э.Р., Сафаров Н.С., Исаев А.И. и другие извлекли ее из-под кровати. После этого Григорян Э.Р. и другие лица сорвали с нее одежду, нанесли ей побои руками и ногами, а затем после изнасилования обнаженную вывели из квартиры во двор дома, где принуждали танцевать, прижигали тело горящими сигаретами, вновь нанесли побои.

Около 22 часов, присоединившись к группе хулиганствующих лиц, собравшейся в I микрорайоне города, Григорян Э.Р. вместе с Наджафовым Н.А., Гусейновым В.В. и другими с целью учинения погрома взломали с помощью металлических труб, прутьев, топоров дверь квартиры № 8 в доме № I3/3I указанного микрорайона, где проживала семья армянской национальности Оганесян. Однако проживавший в квартире зять Оганесяна В.А. - Агасарян Эдвард Арташевич, вооружившись топором, стал защищаться и не допустил участников погрома в квартиру. В результате повреждения Григоряном Э.Р. и другими входной двери квартиры государству причинен материальный ущерб на сумму I90 рублей.

Tercüme: *Kapıyı kırarak daireye zorla girmiş ve evi talan etmiş, pencere camlarını kırmış, mobilya, mutfak eşyaları ve diğer ev eşyalarını kırmış ve giyim kuşam eşyalarına hasar vermişlerdir. Evdeki eşyaların bir kısmı avluya fırlatılmış ve yakılmıştır.*

E. R. Grigoryan ve eylemciler bununla yetinmeyerek daire sakini Mejlumyan Roza Antonovna, Mejlumyan Grigori Armenakoviç, Mejlumyan Lyudmila Grigoryevna ve Mejlumyan Karina Grigoryevna'yı da dövmüşler. Onlar K. G. Mejlumyan'ın elbisesini parçalayarak ona tecavüz etmiş, sonra ise avluya çıkararak orada yeniden dövmüşlerdir.

E. R. Grigoryan'ın iştirakiyle dairenin talan edilmesi sonucunda Mejlumyan ailesine 24.887 ruble değerinde maddi zarar değmiştir. Dairenin kısmen tahribi sonucunda ise devlete 192 ruble değerinde maddi zarar değmiştir.

Saat 19 civarında E. R. Grigoryan N. A. Necefov, Q. Q. Memmedov, E. A. Genceliyev, N. S. Seferov, V. V. Hüseynov, E. İ. İsayev ve başka şahıslarla birlikte 3. mahalledeki 5/3 numaralı evde Ermeni milletinden olan Grigoryanlar ailesinin yaşadığı, kargaşanın diğer katılımcıları tarafından artık talan edilmiş 45 numaralı daireye zorla girmişler. E. R. Grigoryan, N. S. Seferov, E. İ. İsayev ve diğerleri, işkence edileceğinden korkarak yatak odasında yatağın altına saklanan Grigoryan Emma Şirinovna'yı bularak onu yatağın altından çıkarmışlar. Bundan sonra E. R. Grigoryan ve diğer şahıslar E. Ş. Grigoryan'ın kıyafetlerini parçalamış, onu el ve ayakla dövdükten sonra tecavüz ederek çıplak bir şekilde avluya çıkararak orada dans etmeye mecbur etmiş, bedenine sigara basarak yeniden dövmüşlerdir.

Saat 22 civarında E. R. Grigoryan N. A. Necefov, V. V. Hüseynov ve başkaları ile birlikte bu mahallenin 13/31 numaralı evinde Ermeni milletinden olan Ohanesyanlar ailesinin oturduğu 8 numaralı dairenin kapısını metal boru parçaları, metal çubuklar ve baltalarla kırarak zorla daireye girmişler. Yalnız V. A. Ohanesyan'ın dairede oturan damadı Ağasaryan Edvard Artaşeviç balta ile silahlanarak kendisini savunmuş ve talancıları daireye sokmamıştır. E. R. Grigoryan ve yandaşları tarafından dairenin giriş kapısının hasar görmesi sonucunda devlete 190 ruble değerinde maddi zarar değdiği saptanmıştır".

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

314.

Продолжая свои преступные действия, Григорян Э.Р. вместе с Наджафовым Н.А., Гусейновым В.В., Мамедовым Г.Г., Сафаровым Н.С. и другими лицами примерно в 22 часа пришли к соседнему дому № 33/14 этого же микрорайона города, где с помощью обрезков металлических труб, прутьев, топоров взломали дверь квартиры № 58, в которой проживала семья армянской национальности Петросян. Ворвавшись в квартиру, Григорян Э.Р., Сафаров Н.С., и другие лица учинили погром: разбили стекла в окнах, повредили и частично уничтожили мебель, посуду, одежду и другие предметы домашнего обихода, часть которых выбросили во двор и сожгли, а также нанесли побои находившимся в квартире Петросяну М.Ш. и его жене Шахбазян Ж.Б.

В результате погрома квартиры с участием Григоряна Э.Р. потерпевшим причинен материальный ущерб на сумму 13 465 рублей. Частичным разрушением квартиры государству нанесен материальный ущерб на сумму 249 рублей.

Перечисленными действиями Григорян Э.Р. совершил преступление, предусмотренное ст.72 УК Азербайджанской ССР, то есть принял непосредственное участие в массовых беспорядках, сопровождавшихся погромами, разрушениями, поджогами и другими подобными действиями.

Кроме того, 28 февраля 1988 года в ходе погрома квартиры семьи Межлумян /3-й микрорайон, дом 17/33"Б", кв.15/ группой лиц были изнасилованы Межлумян Людмила Григорьевна и Межлумян Карина Григорьевна.

Ворвавшись в эту квартиру около 18 часов и учинив погром, Григорян Э.Р. в числе других лиц, применяя физическое насилие и угрозы, используя беспомощное состояние Межлумян Л.Г., наступившее в результате нанесенных ей побоев и неоднократно совершаемых с нею половых актов, против ее воли, совершил с Межлумян Л.Г. насильственный половой акт.

После изнасилования Межлумян Л.Г. спустя непродолжительное время Григорян Э.Р. в числе других лиц, в этой квартире, применяя физическое насилие и угрозы, используя беспомощное состояние Межлумян К.Г. наступившее от многократно совершаемых с ней половых актов, против ее воли также совершил с Межлумян К.Г. насильственный половой акт.

Tercüme: *"E. R. Grigoryan eylemlere devam ederek N. A. Necefov, V. V. Hüseynov, G. G. Memmedov, N. S. Seferov ve başka şahıslarla birlikte, saat 22 civarında şehrin adı geçen mahallesine komşu 33/14 numaralı eve girerek orada Ermeni milletinden olan Petrosyanlar ailesinin oturduğu 58 numaralı dairenin kapısını metal boru parçaları, metal*

çubuklar ve baltalar aracılığıyla kırmışlar. E.R.Grigoryan, N. S. Seferov ve başka şahıslar daireye zorla girerek onu tahrip etmişler, pencere camlarını kırmış, mobilyayı, tabakları, elbiseleri ve diğer ev eşyalarını tahrip etmiş, bir kısmını avluya atarak yakmış ve dairede bulunan M. Ş. Petrosyan’ı ve onun eşi J.B.Şahbazyan’ı dövmüşlerdir.

E. R. Grigoryan’ın iştiraki ile dairenin talan olunması sonucunda mağdurlar 13.465 ruble değerinde maddi zarar görmüştür. Dairenin kısmen tahribi ile alakalı devlete 249 ruble değerinde maddi zarar değdiği saptanmıştır.

E. R. Grigoryan yukarıda sıralanan eylemleri ile Azerbaycan SSB Ceza Hukukunun 72. maddesinde zikredilen cinayeti işlemiş, yeni talanlar, tahripler, kundaklamalar ve başka bu gibi hareketlerle toplu kargaşalara doğrudan doğruya iştirak etmiştir.

Bundan başka, 28 Şubat 1988 tarihinde Mejlumyanlar ailesinin dairesinin (3. mahalle, ev 17/33 “B”, daire 15) talan olunması zamanı Mejlumyan Lyudmila Grigoryevna ve Mejlumyan Karina Grigoryevna’ya bir grup kişi tarafından tecavüz edilmiştir.

Saat 18 civarında başka şahıslarla birlikte bu daireye zorla girerek soygun yapan E.R.Grigoryan, L.G. Mejlumyan’ın bir önceki saldırgan gruplar tarafından dövülmekten ve defalarca zorla tecavüze uğramaktan bitkin düşmesinden ve yalnız olmasından istifade ederek ona şiddet uygulamış ve tecavüz etmiştir.

E.R.Grigoryan, kendisi L. G. Mejlumyan’a tecavüz ettikten sonra yanındaki diğer saldırganlar ile birlikte aynı dairede bulunan, dövülmekten ve tecavüze uğramaktan bitkin düşen K. G. Mejlumyan’a da tehdit ederek, şiddet uygulayarak tecavüz etmiştir.”

315.

Насильственные половые акты с Межлумян Л.Г. также совершили Мамедов Г.Г., Сафаров Н.С., Исаев А.И., Наджафов Н.А. и другие лица.

В этот же вечер, 28 февраля 1988 года в своей квартире группой лиц была изнасилована Григорян Эмма Шириновна /3-й микрорайон, дом 5/2, кв.45/.

Ворвавшись в эту квартиру примерно в 19 часов, Григорян Э.Р., Наджафов Н.А., Исаев А.И., Сафаров Н.С., Гусейнов В.В., Ганджалыев Э.А. и другие обнаружили спрятавшуюся под кроватью Григорян Э.Ш. Вытащив ее из-под кровати, Григорян Э.Р., Сафаров Н.С., Исаев А.И. и другие с целью изнасилования разорвали на ней одежду, после чего Григорян Э.Р., применяя к потерпевшей физическое насилие и угрозы, совершил с ней против ее воли насильственный половой акт.

Насильственные половые акты с Григорян Э.Ш. совершили также Исаев А.И., Сафаров Н.С., Наджафов Н.А. и другие. Во время совершения насильственных половых актов Исаев А.И., Сафаров Н.С., Григорян Э.Р., Наджафов Н.А. и другие, оказывая друг другу содействие в изнасиловании, удерживали ноги и руки потерпевшей, наносили ей побои, подавляя тем самым ее сопротивление.

Этими действиями Григорян Э.Р. совершил преступление, предусмотренное ст.109 ч.3 УК Азербайджанской ССР – изнасилование, то есть половое сношение с применением физического насилия, угроз, с использованием беспомощного состояния потерпевшей, совершенное группой лиц и лицом, ранее совершившим такое преступление.

Кроме того, 28 февраля 1988 года, примерно в 19 часов, после нанесения Григоряном Э.Р. и другими участниками массовых беспорядков побоев потерпевшей Григорян Э.Ш. /3-й микрорайон, дом 5/2, кв.45/, а также совершения с ней насильственных половых актов, Григорян Э.Р. вместе с Наджафовым Н.А., Исаевым А.И., Сафаровым Н.С. и другими лицами, из хулиганских побуждений, а также с целью сокрытия преступлений, договорились совершить убийство Григорян Эммы Шириновны с причинением последней особых мучений и страданий.

Осуществляя преступные намерения, Григорян Э.Р., Наджафов Н.А.,

18/55461-88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

Tercüme: *"K. K. Memmedov, N. S. Seferov, E. İ. İsayev, N. A. Necefov ve diğerleri L. K. Mejlumyan'a tecavüz etmişler.*
Aynı akşam, 28 Şubat 1988 tarihinde, kendi dairesinde (3. bölge, ev

5/2, daire 45) Grigoryan Emma'ya bir grup kişi tecavüz etmiştir.

Saat 19.00 sularında, E. R. Grigoryan, N. A. Necefov, E. İ. İsayev, N. S. Seferov, V. V. Hüseynov, E. A. Gençaliyev ve başkaları bu daireye zorla girerek yatağın altında saklanmış olan E.Ş.Grigoryan'ı bularak onu oradan çıkarmışlar. E. R. Grigoryan, N. S. Seferov, E. İ. İsayev ve başkaları onun elbisesini yırtmış, korkutarak ve döverek tecavüz etmişlerdir.

E. İ. İsayev, N. S. Seferov, N. A. Necefov ve orada bulunan diğer şahıslar da E. Ş. Grigoryan'a tecavüz etmişlerdir. E. İ. İsayev, N. S. Seferov, E. R. Grigoryan, N. A. Necefov ve diğerleri tecavüz sırasında onlara karşı koymaya çalışan mağdurun el ve ayaklarını tutarak onu dövmüş ve direncini kırmışlardır.

E. R. Grigoryan, bu hareketleri ile Azerbaycan SSC Ceza Hukukunun 109. maddesinin 3. kısmında yer alan tecavüz suçunu, toplu tecavüzü, yani bir grup şahıs tarafından ve önceleri de aynı suçu işleyen kişi tarafından şiddet göstererek ve tehdit etme, mağdurun yardımsız durumda olmasını fırsat bilerek ona tecavüz etme suçunu işlemiştir.

Ayrıca, 28 Şubat 1988 tarihinde, saat 19.00 civarında E. R. Grigoryan ve diğer eylemciler, mağdur E. Ş. Grigoryan'ı (3. bölge, ev 5/2, daire 45) dövdükten ve ona tecavüz ettikten sonra E. R. Grigoryan, N. A. Necefov, E. İ. İsayev, N. S. Seferov ve başka kişilerle birlikte, saldırganlık ve yapılan suçları saklamak amacıyla Emma Şirinovna Grigoryan'a vahşicesine işkence ederek onu katletmeye karar vermişlerdir.

E. R. Grigoryan, N. A. Necefov"

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

316.

Гусейнов В.В., Исаев А.И., Сафаров Н.С. и другие, нанося Григорян Э.Ш. удары по различным частям тела, вывели потерпевшую во двор дома 5/2, где, продолжая издевательства, принуждали ее танцевать, прижигали различные участки тела, в том числе и половые органы, горящими сигаретами, наносили удары ногами, руками и различными предметами по особенно чувствительным к боли частям тела / в пах, живот, грудь, поясницу, голову/, сознавая, что причиняют этим потерпевшей мучения и страдания.

Затем Григорян Э.Р., Сафаров Н.С., Наджафов Н.А., Исаев А.И., Гусейнов В.В. и другие повалили потерпевшую на землю и, удерживая в положении на спине, развели ей ноги. По предложению Григоряна Э.Р., Сафарова Н.С., Исаева А.И. Наджафов Н.А. принес обрезок металлической трубы и передал его Гусейнову В.В., который, сознавая, что своими действиями причиняет особые мучения и страдания потерпевшей, с целью умышленного убийства, из хулиганских побуждений, ввел конец трубы во влагалище Григорян Э.Ш. Григорян Э.Р., Сафаров Н.С., Исаев А.И. и другие тем временем, сознавая опасность действий Гусейнова В.В. для жизни потерпевшей, а также то, что Гусейнов В.В. своими действиями причиняет ей особые мучения и страдания, продолжали удерживать Григорян Э.Ш. за ноги и за руки. От крика потерпевшей, вызванного острой болью, Григорян Э.Р. и другие отпустили ее. Поднявшись с земли, потерпевшая Григорян Э.Ш. пыталась убежать, однако около соседнего дома № 6/2"А" была настигнута Григоряном Э.Р., Сафаровым Н.С., и другими. Сафаров Н.С., с целью умышленного убийства, сзади, в прыжке, нанес Григорян Э.Ш. сильный удер ногой по спине, от которого вследствие перегибания позвоночного столба в нижнегрудном отделе произошел перелом X грудного позвонка потерпевшей с повреждением спинного мозга, сопровождавшийся обширным кровоизлиянием в околопочечную жировую клетчатку. После нанесенного Сафаровым Н.С. удара и падения на землю потерпевшей, Григорян Э.Р., Сафаров Н.С., Наджафов Н.А., Гусейнов В.В., Исаев А.И. вновь начали избивать ее, нанося удары ногами и различными предметами по голове и другим участкам тела, причиняя тем самым ей особые мучения и страдания. Ненесенными Григоряном Э.Р. и другими лицами ударами потерпевшей причинены множественные переломы ребер справа, ушибленные раны головы, ссадины, кровоподтеки.

Tercüme: *"E. R. Grigoryan, N. A. Necefov, V. V. Hüseynov, E. İ. İsayev, N. S. Seferov ve başkaları kötü niyetlerini uygulamak için E. Ş. Grigoryan'ın bedeninin çeşitli hisselerine darbeler indirerek mağduru 5/2 numaralı evin avlusuna çıkarmış, orada da ona işkence yapmaya devam ederek onu dans etmeye zorlamış, bu yaptıklarının mağdura işkence ve eziyet verdiğini bilerek yanan sigara izmaritleriyle onun bedeninin çeşitli*

yerlerini, aynı zamanda cinsel organını yakmış, bedeninin özellikle ağrıya hassas olan kısımlarına (kasık, karın, göğüs, bel, baş bölgesine) ayakları, elleri ve çeşitli eşyalarla darbeler indirmişlerdir.

Sonra E. R. Grigoryan, N. S. Seferov, N. A. Necefov, E. İ. İsayev, V. V. Hüseynov ve başkaları mağduru sırtüstü yere yatırarak bacaklarını iki yana açmışlardır. N. A. Necefov, E. R. Grigoryan’ın, N. S. Seferov’un ve E. İ. İsayev’in önerisiyle metal bir boru parçası getirerek V. V. Hüseynov’a vermiş, Hüseynov da yaptıklarının mağdura özel işkence ve eziyet verdiğini bilerek, kasıtlı olarak öldürmek amacıyla, borunun ucunu E. Ş. Grigoryan’ın rahmine sokmuştur. Bunu yaparken E. R. Grigoryan, N. S. Seferov, E. İ. İsayev ve diğerleri V. V. Hüseynov’un yaptıklarının mağdurun hayatı açısından tehlike arz ettiğini, aynı zamanda V. V. Hüseynov’un yaptıklarıyla mağdura özel işkence ve şiddet verdiğini bilerek E. Ş. Grigoryan’ın bacaklarını ve ellerini tutarak işkenceyi devam ettirmişlerdir. Mağdur şiddetli acıya dayanamayarak bağırdığında E. R. Grigoryan ve başkaları onu bırakmışlar. Mağdur E. Ş. Grigoryan yerden kalkarak koşmaya çalışmış, lakin yakında bulunan 6/2 A numaralı evin bitişiğinde E. R. Grigoryan, N. S. Seferov ve başkaları onu yakalamışlardır. N. S. Seferov E. Ş. Grigoryan’ı kasten öldürmek amacıyla arkadan atlayarak onun sırtına ayağı ile darbe indirmiş, darbe sonucunda mağdurun omurga kemiği eğilmiş, göğsünün aşağı kısmındaki göğüs kemiği kırılmış, omuriliği hasar görmüş, böbreğinin etrafındaki yağ dokusunda iç kanama başlamıştır. N. S. Seferov’un indirdiği darbe sonucunda yere yığılan mağduru, E. R. Grigoryan, N. S. Seferov, N. A. Necefov, V. V. Hüseynov, E. İ. İsayev yeniden dövmeye başlamış, ayaklarıyla ve çeşitli eşyalarla başına ve bedeninin başka kısımlarına darbeler indirmiş, bununla da ona özel işkence ve eziyet vermişlerdir. E. R. Grigoryan ve yanındaki diğer şahıslar tarafından vurulan darbeler sonucunda mağdurun sağ yanındaki kaburgaları kırılmış, başı ezilerek yaralanmış, bedeninde sıyrık ve çürükler oluşmuştur.”

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

317.

Затем Григорян Э.Р., Сафаров Н.С., Исаев А.И., Наджафов Н.А. и другие, вновь удерживая на земле потерпевшую, раздвинули ей ноги, а Гусейнов В.В., сознавая, что причиняет ей особые страдания и мучения, вторично ввел во влагалище Григорян Э.Ш. обрезок металлической трубы, причинив своими действиями потерпевшей разрыв влагалища, проникающий в брюшную полость с повреждением брыжейки тонкого кишечника.

От совокупности причиненных Григоряном Э.Р., Сафаровым Н.С., Гусейновым В.В. и другими повреждений, приведших к травматическому шоку, Григорян Э.Ш. 29 февраля 1988 года скончалась.

Этими действиями Григорян Э.Р. совершил преступление, предусмотренное ст.94 п.п.2, 6, 7 УК Азербайджанской ССР - умышленное убийство из хулиганских побуждений, с особой жестокостью, сопряженное с изнасилованием и с целью сокрытия совершенных преступлений.

Совершив умышленное убийство Григорян Э.Ш., в этот же день, 28 февраля 1988 года, примерно в 22 часа, Григорян Э.Р., Мамедов Г.Г. Гусейнов В.В., Наджафов Н.А. и другие учинили погром квартиры № 58 в доме № 33/14 в I микрорайоне города, в которой проживала семья армянской национальности Петросян. Григорян Э.Р., вооруженный топором, вместе с другими участниками погрома ворвался в эту квартиру. Увидев в квартире Петросяна Манвела Шамировича, Григорян Э.Р. с целью умышленного убийства, из хулиганских побуждений топором нанес ему удар по голове. Однако умысел на убийство Петросяна М.Ш. Григорян Э.Р. не довел до конца по причинам, не зависящим от его воли и желания, поскольку потерпевший Петросян М.Ш. в момент нанесения удара, защищаясь от нападения, молотком ударил Григоряна Э.Р. по руке, в которой был топор. В связи с этим удар пришелся не лезвием, а обухом топора по голове потерпевшего, причинив Петросяну М.Ш. в теменной области черепно-мозговую травму с сотрясением головного мозга, по степени тяжести отнесенную к легким телесным повреждениям с кратковременным расстройством здоровья. От полученного удара Петросян М.Ш. потерял сознание, упал на пол, не подавал признаков жизни. Решив, что Петросян М.Ш. убит, Григорян Э.Р. прекратил в отношении него дальнейшие действия.

Tercüme: *"Sonra E. R. Grigoryan, N. S. Seferov, E. İ. İsayev, N. A. Necefov ve başkaları mağduru yere yatırarak yeniden bacaklarını iki yana açmış, V. V. Hüseynov ise mağdura özel işkence ve eziyet verdiğini bilerek metal boru parçasını ikinci defa E. Ş. Grigoryan'ın rahmine sokmuş, onun*

bu yaptıkları sonucunda mağdurun rahmi karın boşluğuna kadar yırtılmış, ince bağırsağının askısı hasar görmüştür.

E. R. Grigoryan, N. S. Seferov, V. V. Hüseynov ve başkalarının mağdura vurduğu darbeler onda travmalı şoka neden olmuş ve E. Ş. Grigoryan 29 Şubat 1988 tarihinde ölmüştür.

E. R. Grigoryan bu yaptıkları ile Azerbaycan SSB Ceza Kanununun 94. maddesinin 2, 6 ve 7. bentlerinde yer alan suçu, kasıtlı olarak adam öldürme, tecavüz ve işlenen başka cinayetleri saklama amacıyla adam öldürme suçlarını işlemiştir.

E. R. Grigoryan, K. K. Memmedov, V. V. Hüseynov, N. A. Necefov ve başkaları E. Ş. Grigoryan’ı kasıtlı olarak katlettikten sonra aynı gün 28 Şubat 1988 tarihinde saat 22 civarında şehrin 1. Mahallesinde 33/14 numaralı evde Ermeni milletinden olan Petrosyanlar ailesinin oturduğu 58 numaralı dairede soygunculuk yapmışlardır. Balta ile silahlanan E. R. Grigoryan diğer soyguncularla birlikte zorla daireye girmiştir. E. R. Grigoryan bu dairedeki Petrosyan Manvel Şamiroviç’i kasten öldürmek amacıyla onun başına balta ile darbe indirmiştir. Lakin E.R.Grigoryan’ın M. Ş. Petrosyan’ı öldürmek niyeti gerçekleşememiştir. Çünkü mağdur M. Ş. Petrosyan ona darbe indirildiği sırada kendisini savunarak E. R. Grigoryan’ın balta tuttuğu eline çekiçle darbe indirmiştir. Bu nedenle E.R.Grigoryan’ın elindeki baltanın ağzı değil, ters tarafı, mağdurun başına değmiş, sonuçta M. Ş. Petrosyan’ın başında kafatası travması ve beyin sarsıntısı oluşmuştur. Bu darbeler ağırlık derecesine göre sağlığın kısa süreliğine bozulması ile hafif beden bozukluklarına neden olmuştur. M. Ş. Petrosyan aldığı darbe sonucu bayılarak yere yığılınca E. R. Grigoryan M. Ş. Petrosyan’ın öldüğünü zannederek onunla uğraşmaktan vazgeçmiştir.”

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

318.

Этими действиями Григорян Э.Р. совершил преступление, предусмотренное ст.ст.15, 94 п.п.2, 8 УК Азербайджанской ССР, - покушение на умышленное убийство из хулиганских побуждений, совершенное лицом, ранее совершавшим умышленное убийство.

Принимая 28 февраля 1988 года в городе Сумгаите активное участие в массовых беспорядках, Григорян Э.Р. неоднократно призывал группу хулиганствующих лиц учинять погромы квартир граждан армянской национальности. Кроме того, находясь среди многочисленной группы хулиганствующих лиц, своими действиями, выраженными в демонстрационной форме, направленными на погром квартир и имущества граждан только армянской национальности Межлумян, Григорян, Есеян, Петросян, умышленное убийство граждан армянской национальности Григорян Э.Ш., Петросяна М.Ш., тем самым по существу проводил агитацию с целью возбуждения национальной вражды и розни между гражданами армянской и азербайджанской национальностей, подрывал доверие и уважение к лицам армянской национальности, вызывал чувство неприязни к ним.

Этими действиями Григорян Э.Р. совершил преступление, предусмотренное ст.67 УК Азербайджанской ССР, - то есть агитация с целью возбуждения национальной вражды и розни.

На основании ст.33 УПК Азербайджанской ССР настоящее уголовное дело подлежит направлению в Верховный суд Азербайджанской ССР для рассмотрения по существу.

Обвинительное заключение составлено "29" марта 1989 года в гор. Сумгаите Азербайджанской ССР.

Следователь по особо важным делам
при Генеральном прокуроре СССР
старший советник юстиции — В.С.Галкин

Tercüme: *"Bu yaptıkları sonucunda E. R. Grigoryan Azerbaycan SSB Ceza Kanununun 15. maddesinde ve 94. maddenin 2. ve 8. bentlerinde*

yer alan cinayeti daha önceden öldürme suçundan yargılanan birisinin yeniden kasten adam öldürmeye teşebbüs etmesi suçunu işlemiştir.

E. R. Grigoryan, 28 Şubat 1988 tarihinde Sumgayıt şehrinde toplu kargaşalara faal iştirak ederek saldırgan grupları defalarca Ermeni milletinden olan vatandaşların evlerini talan etmeye çağırmıştır. Ayrıca, saldırganlık yapan birçok kişiyi yalnız Ermeni milletinden olan vatandaşlardan Mejlumyan, Grigoryan, Yeseyan, Petrosyan'ın ev ve eşyalarını talan etmeye, Ermeni milletinden olan vatandaşlardan E. Ş. Grigoryan ve M. Ş. Petrosyan'ı kasten öldürmeye yönelik provokatif eylemleri ile aslında Ermeni ve Azerbaycan milletinden olan vatandaşlar arasında milli düşmanlık ve ayrımcılığa neden olmak amacıyla propaganda yapmış, toplumda Ermenilere olan saygı ve güveni azaltmış, onlara karşı nefret duygusu uyandırmıştır.

E. R. Grigoryan, bu yaptıkları ile Azerbaycan SSB Ceza Kanununun 67. maddesinde yer alan suçu, milli düşmanlık ve araya nifak sokmak amacıyla propaganda suçunu işlemiştir.

Azerbaycan SSB Ceza Hukukunun 33. maddesine dayanarak bu cinayet davasının incelenmek için Azerbaycan SSB Yüksek Mahkemesine gönderilmesine karar verilmiştir.

İddianame 29 Mart 1989 yılında Azerbaycan SSC Sumgayıt şehrinde düzenlenmiştir.

SSCB Baş Savcısı yanında
Özel önemli davalar üzere sorgu yargıcı,
Baş adliye müşaviri (imza) V.S.Kalkin

Григорян Эдуард Робертович — один из главных действующих лиц в кровавых событиях февраля 1988 года в Сумгаите, армянин по национальности, 1959 года рождения; трижды — в 1979, 1981, 1982 гг. в совокупности был лишен свободы на 9 лет 2 месяца и 13 дней.

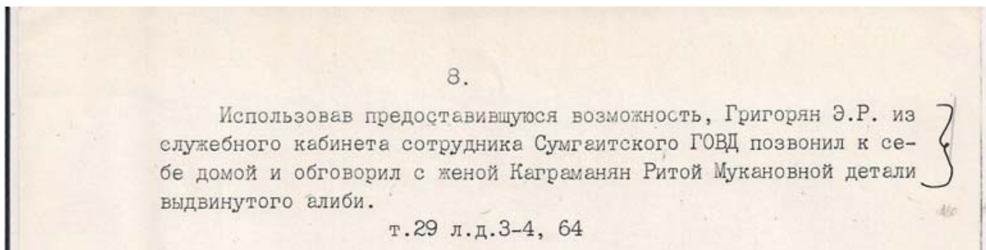
Görüldüğü gibi Sumgayıt olayları üzere soruşturmayı yürüten ve iddianameyi imzalayan şahıs SSCB Baş Savcısı yanında özel önem taşıyan davaların sorgu yargıcı Vladimir Sergeyeviç Kalkin'dir. B*u sebeple hiç kimse Azerbaycanlıları, soruşturmanın Ermenilere karşı garezli olarak yürütüldüğü konusunda itham edemez. Çünkü bu davanın soruşturması SSCB Baş Savcılığı tarafından yapılmıştır ve soruşturmayı yürütenlerin hiçbiri Azerbaycanlı olmadığı gibi grup başkanı da milliyetçe Rus olan Kalkin'dir. SSCB Savcılığının Sumgayıt olayları üzere soruşturma grubuna başkanlık eden Vladimir Kalkin'in sonradan İstihbarat Teşkilatı Generalliğine terfi ettirildiğini özellikle belirtmem gerekir. Ne kadar ilginçtir, değil mi? Aslında Savcılığın himayesi ile onun kimi temsil ettiği büsbütün ortadadır. Bu konu ile ilgili olarak daha sonra detaylı bilgi vereceğim.*

Saygıdeğer okuyucu! 332 sayfalık iddianamenin tamamını buraya aktarmamak için işin araştırma konusuna uygun bölümlerini burada vermekle yetineceğim. Eğer ilginizi çekecek olursa, hem tam metni okumak

hem de bütün kuşkuları ortadan kaldırmak için iddianamenin tamamını, özel olarak hazırladığımız www.sumgayit1988.com sitesinde görebilirsiniz. Sumgayıt olayları sırasında gerçekleştirilen dramatik suçların hepsi bu iddianamede yer almaktadır. Yaşanan bu facianın boyutunu küçültmek gibi bir düşüncem yoktur. Yalnız bir hususa dikkatinizi çekmek isterim. Ermeni milliyetçileri Sumgayıt'ta binden fazla insanın katledildiği haberini bütün dünyaya yaymışlardır. SSCB savcılığı ise Sumgayıt'ta yalnız 32 kişinin katledildiğini tespit etmiştir. Bu 32 kişiden 26'sının Ermeni, 6'sının ise Azerbaycanlı olduğunu özellikle vurgulamak gerekir. Kitabı okuduğunuzda, bu faciayı kimlerin planladığının, Azerbaycan halkının nasıl dışarıdan tezgâhlanan bu iğrenç cinayetlerin kurbanı haline getirildiğinin tanığı olacaksınız. Büyük Ermenistan hastalığına yakalanmış olan, yalancı, sahtekâr Ermeni milliyetçilerinin bu kitaptan amaçları doğrultusunda yararlanacaklarını sanmıyorum. Çünkü burada anlattıklarım, onların bugüne kadar Sumgayıt olayları ile ilgili bütün dünyaya yaydıkları "Azerbaycanlılar Sumgayıt'ta baş kesiyorlardı, gebe kadınların karınlarını yırtıyorlardı, Ermenileri doğrayarak etlerinden kebap yapıyorlardı" şeklindeki yalanlarını ifşa edecek ve Sumgayıt'ta gerçekleştirilen en ağır cinayetlerin onların kendileri tarafından planlanarak yapıldığını ispatlayacaktır. Ben Hakka, adalete, en başta da Allah'ın varlığına inanan birisiyim ve bütün olayları tam çıplaklığı ile sunduğumdan, Sumgayıt'ta nelerin olup bittiği hakkındaki doğru sonuca kendiniz varacaksınız.

Şimdiyse kaldığımız yere dönerek, Grigoryan'ın kimliği hakkındaki düşüncelerinizi daha da netleştirmek istiyorum.

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

8.

Использовав предоставившуюся возможность, Григорян Э.Р. из служебного кабинета сотрудника Сумгаитского ГОВД позвонил к себе домой и обговорил с женой Каграманян Ритой Мукановной детали выдвинутого алиби.

т.29 л.д.3-4, 64

Tercüme: "*E. R. Grigoryan bir yolunu bularak Sumgayıt Şehir asayiş görevlisinin iş yerindeki odasından kendi evini telefonla aramış ve suçun işlendiği sırada başka bir yerde bulunması yalanına dair detayları eşi Kagramanyan Rita Mukanovna ile kararlaştırmıştır*".

C.29 Dava dosyası say. 3–4, 64

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

I0.

Впоследствии, 24 августа I988 года Асриян /Агаева/ С.Б. призналa, что в начале марта I988 года она с мужем находилась в гор.Орджоникидзе, куда часто звонила Каграманян Рита по поводу алиби мужа. В гор.Сумгаит она вернулась в конце марта, не сообщив о своем возвращении Каграманян Р.М., но последняя все же узнала об ее приезде и 30 марта I988 года привела ее к следователю для дачи показаний.

т.29 л.д.I66-I76

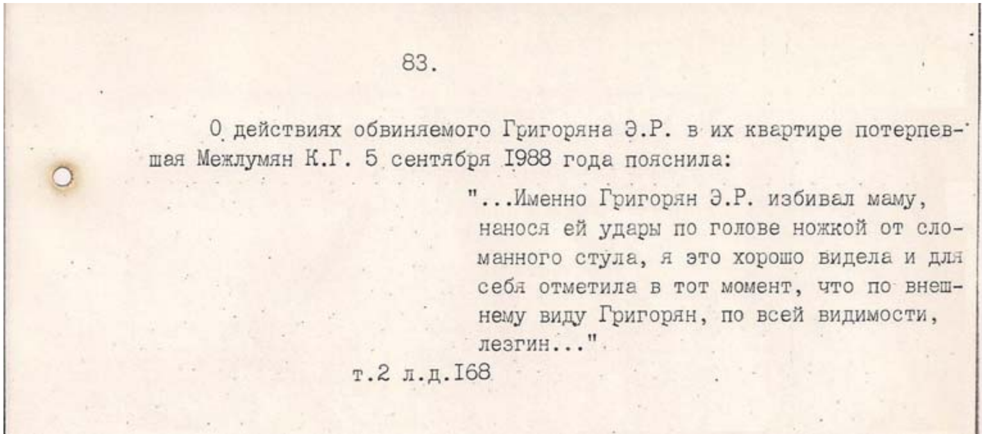
Tercüme*: "Sonraları, 24 Ağustos 1988 tarihinde Asriyan (Ağayeva) S.B., Mart başlarında, eşi ile birlikte Orconikidze şehrinde bulunduğunu, Rita Kagramanyan'ın, eşinin suçun işlendiği sırada başka bir yerde bulunması yalanı nedeniyle oraya sık sık telefon açtığını itiraf etmiştir. Mart başlarında o, R. M. Kagramanyan'a haber vermeden Sumgayıt'a dönmüş, lakin R. M. Kagramanyan onun gediğini haber alarak 30 Mart tarihinde ifade vermek için onu sorgu yargıcının yanına getirmiştir".*

C.29 Dava dosyası sayfa 166–176

Açıklama: Grigoryan'ın bütün durumlarda kendisini temize çıkarmaya çalıştığı, hapiste olduğu sırada Azerbaycan dışında bulunan tanıkları bile etkilemeyi başardığı dava dosyalarından belli olur. Grigoryan'ın kimliğinden bahsederken, onun diğer sanıklar üzerinde nasıl güçlü bir etkisinin olduğunu, şahsen tanığı olduğum bazı durumları dikkatinize sunmak istiyorum. Bazı duruşmalarda, sanıklar çapraz soruları yanıtlarken gerçeği söylediklerinde, Grigoryan bir bakışı ile onları hemen susturuyor ve ifadelerini değiştirmeye mecbur ediyordu. Sanıklar, genellikle ifade verirken bir gözleri daima Grigoryan'da olup, onun mimiklerini izliyorlardı ve onun mimiğindeki, hareketlerindeki herhangi bir değişiklik onların ifadelerini hemen değişmelerine yetiyordu.

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

83.

О действиях обвиняемого Григоряна Э.Р. в их квартире потерпевшая Межлумян К.Г. 5 сентября 1988 года пояснила:

"...Именно Григорян Э.Р. избивал маму, нанося ей удары по голове ножкой от сломанного стула, я это хорошо видела и для себя отметила в тот момент, что по внешнему виду Григорян, по всей видимости, лезгин..."

т.2 л.д.168

Tercüme: *5 Eylül 1988 tarihinde mağdur K. K. Mejlumyan, sanık E. R. Grigoryan'ın onların dairesinde yaptıkları hakkında açıklamada bulunarak şöyle demiştir:*

"Özellikle E.R.Grigoryan, benim annemi dövüyor, kırılmış sandalyenin ayağı ile onun başına darbeler indiriyordu. Ben bu yapılanları

çok iyi görüyordum. O zamanlar, dış görünüşüne bakarak Grigoryan'ın Lezgi milletinden olduğunu zannetmiştim [1]...”

C.2 Dava dosyası say. 168

Açıklama: Kitaptaki resimden de Grigoryan'ın dış görünüş olarak kesinlikle Ermeni'ye benzemediği anlaşılmaktadır. O, daha çok Ruslara ve Lezgilere benziyordu. Bundan dolayı etrafındakiler dışında herkes onun Lezgi olduğunu sanıyordu. Hem dış görünüşü sebebiyle hem de Azerbaycan dilini güzel konuştuğu için onun, yapılan cinayetlerdeki etkin rolü kimsede kuşku uyandırmıyordu.

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

I3I.

Причину сокрытия ранее участия в преступлениях Григоряна Э.Р. он объяснил, как уже отмечалось, в своих показаниях от I6, I9 мая, 2, 7 и 2I июня I988 года следующим:

"... 29 февраля I988 года примерно в 7 часов... меня из дома забрали в отдел милиции Сумгаита...Там, в коридоре, я и другие задержанные находились довольно долго ... Мы все стояли в коридоре..., имели возможность переговариваться друг с другом... Когда мы стояли в коридоре, то Григорян Эдик сказал мне, чтобы я на допросах не рассказывал о том, где был и что видел 28 февраля, иначе у него есть много знакомых в колониях по всему Союзу и если я буду говорить, то он меня из-под земли достанет и убьет... Надир угрожал мне, что если я расскажу на следствии про него, то он напишет письмо и мою семью убьют... Я хорошо знал, что Григорян Эдик и Наджафов Надир головорезы и могут действительно меня убить или мою семью... Все братья Григорян законченные преступники и их все боялись. Наджафов Надир в этом похож на него... Поэтому я, боясь за своих родных, давал не совсем правдивые показания..."

т.26 л.д.I3I-I36, I58-I62, I92-20I, 226-235, 227-276

[1] Azerbaycan'da yaşayan azınlık mensubu

Tercüme: *O, Grigoryan’ın önceleri cinayetlerde iştirakini saklamasının nedenini, artık kaydedildiği gibi, kendisinin 16, 19 Mayıs, 2, 7 ve 21 Haziran 1988 tarihli ifadelerinde şöyle açıklamıştır:*

“29 Şubat 1988 tarihinde, tahmini olarak saat 7 civarında beni evden Sumgayıt Polis Şubesine götürdüler. Orada ben ve tutuklanan diğer kişiler uzun süre koridorda kaldık. Biz, hepimiz koridorda bekliyorduk. Birbirimizle konuşma fırsatımız vardı. Biz koridorda beklerken Grigoryan Edik bana soruşturma sırasında 28 Şubat’ta onun nerede olduğunu ve gördüklerimi söylemememi tembihledi. Aksi durumda Birliğin[2] bütün ıslahevlerinde tanıdıklarının bulunduğunu ve eğer konuşursam, beni yerin altında dahi olsam, bularak öldüreceğini söyledi... Nadir Necefov ise eğer soruşturmada onun hakkında her hangi bir şey söylersem, onun dışarıdaki dostlarına mektup yazacağını ve bütün ailemi öldüreceklerini söyleyerek beni tehdit ediyordu.

Ben Grigoryan Edik ve Necefov Nadir’in azılı katil olduklarını iyi biliyordum ve onların gerçekten beni ve benim ailemi öldürebileceklerinden şüphem yoktu. Grigoryan ve kardeşlerinin hepsi birer katil idi ve herkes onlardan korkuyordu. Necefov Nadir’in de ondan geri kalır bir yanı yoktu. Bundan dolayı, ben, akrabalarıma zarar gelir korkusuyla doğru olmayan bazı açıklamalarda bulundum.”

C.26 Dava dosyası sayfa. 131–136, 158–162, 192–201, 226–235, 227–276

[2] SSCB’nin

Açıklama: Ben, Grigoryan hakkında cinayet davasının dosyalarındaki ifadelere, mesleki tecrübelerime dayanarak tekrar açıklama getirmek istiyorum. Şöyle ki, duruşmanın ilk günlerinden, daha önce de söylediğim gibi, Grigoryan'ın diğer sanıklar üzerinde çok güçlü bir etkisi olduğunu görüyordum. Bu etkinin sebebi saygı veya hürmet hissi değil, anlatılamaz bir korku hissindendi ve siz bunu yukarıdaki açıklamalardan da anlamışsınızdır. Bu etki sebebiyle Grigoryan, sanıklara istediği şekilde davranabiliyordu. Videokasetlerine bakıldığında onun davranışları, sorgu yargıçlarıyla bile alay etmesi, soruları cevapladığı sıradaki soğukkanlı hali, onun sıradan birisi olmadığını gösteriyordu. Grigoryan'ın bir bakışı ile sanıkların ifadelerini değiştirmelerinin, hatta ayağa bile kalktıklarının defalarca şahidi oluyordum. Grigoryan, demir parmaklıklar arkasında oturduğu yerin yanını genellikle boş bırakıyordu. Sorgu sırasında sanıklardan herhangi birine gözünün ucu ile bakınca o sanık hemen yerinden fırlayarak Grigoryan'ın yanındaki yere oturuyor ve ondan adeta emir bekliyordu. Bütün sanıkların Grigoryan'dan korktuklarını defalarca söylememe rağmen mahkeme bunu bir türlü önemsemiyordu. Ben ise sanıklar ve onların akrabaları tarafından saldırılara maruz kalıyordum. Bir gün mola sırasında mahkeme salonunda çok can sıkıcı bir durumun tanığı oldum. Sıcak bir yaz günüydü. Görevliler, sanıkların içmesi için bir şişe maden suyu getirerek en sonda oturana verdiler. O, şişeyi açmadan yanındakine verdi. Yanındaki de bir sonrakine verdi ve böylece, hiçbiri şişeyi açmadan Grigoryan'a verdiler. Yalnız Grigoryan şişenin ağzını açarak içtikten sonra diğerleri de ondan arta kalanı içmeye başladılar. Ben bu durum karşısında sinirden küplere bindim ve bu sinirle de Grigoryan'dan niçin bu kadar korktuklarını sanıklara bir daha sordum. Onlar ise sahte bir cesaretle "Biz hiç kimseden korkmuyoruz!" cevabını verdiler. Ben onlara, şişeyi ilk olarak Grigoryan'a vererek onun artığını içmelerinden, korkup korkmadıklarının belli olduğunu bildirdim. Ben, onların verecek bir cevapları olmadığından bu söylediklerim karşısında mahcup olduklarını fark ettim. Ancak Grigoryan'a karşı hissettikleri korku bu mahcubiyet duygusunu gölgede bırakıyordu.

Sanıkların Grigoryan'dan çok korktuklarını duruşmada Galib Memmedov'un avukatı sıfatıyla yer alan ve davayı iyi bilen Esedağa Abdullayev de 6, 8, 9 Nisan 2010 tarihlerinde "Bizim yol" gazetesinin muhabiri Natik Cavadlı'ya verdiği demeçlerde onaylamaktadır. Bu demeçlerden bazı hususlar şöyledir:

E.A. Yanıt: "*Düşünebiliyor musunuz, Grigoryan, duruşmada oldukça küstah ve şef gibi davranıyordu. Basit bir örneği hatırlatacağım. Tutuklanan diğer sanıkların anne babaları, çocuklarına yemek getiriyorlardı, ama onlar bu yemekleri kendileri yemeden önce Grigoryan'a yediriyorlardı.*

"Badamlı"yı[3] bardağa koyarak"Edik, gel, sen iç" diye önce Grigoryan'a veriyorlardı. Bakın işte, onlar böyle şerefsiz, haysiyetsiz çocuklar idi.

***N.C. Soru**: Demek bizimkiler Grigoryan'dan korkuyorlarmış?*

***Yanıt:** Öyle anlaşılıyor, evet, korkuyorlardı."*

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

133.

Обвиняемый Сафаров Н.С. подтвердил в этой части показания Исаева А.И. и показал:

"...Григорян Эдик, Наджафов Надир, Исаев Афсар и я проживали в одном доме, расположенном в I микрорайоне, и друг друга знали хорошо... Детство наше прошло в одном дворе. Григорян Эдик по характеру спокойный, но вспыльчивый. Хитрый, и даже очень. Ребята нашего двора, в том числе и я, относились к нему с уважениям из-за его физической силы и боялись. И он это знал. Сам он занимался каратэ... Эдик был ранее судим. Наджафов Надир проживает на одном этаже с моими родителями. Он был судим... Сидел в той же колонии, где и Григорян Эдик. Во дворе он вел себя вызывающе... После Григоряна Эдика он чувствовал себя вторым человеком во дворе, был его, так сказать, заместителем. Наджафов Надир - большой пакостник, мог настроить одних против других... Гусейнова Вагифа я узнал после его женитьбы на сестре Наджафова, кажется, в 1987 году. Он нечестен, малопорядочен. Если Наджафов был, так сказать, заместителем Григоряна Эдика, то Гусейнов Вагиф - помощником. Проживает Гусейнов Вагиф в Джорате на квартире, но постоянно "крутится" с Наджафовым Надиром... 28 февраля 1988 года... после совершения погрома... в квартире Петросян... Григорян Эдик и Наджафов Надир говорили, что если кто-то попадется в руки милиции, то не признаваться, никого не "закладывать"... Затем мы разошлись... Я пошел на остановку автобуса... Работники милиции... доставили меня в горотдел милиции. Там меня допрашивали. Затем I марта 1988 года меня повезли в Баку. В одной машине со мной ехал Григорян Эдик, о котором я дал показания в ходе допроса, и его брат Эрик. Эрика тоже почему-то "забрали". Я сидел, прижавшись в угол, чтобы меня не заметил Эдик. Мне кажется, что он меня так и не увидел. В машине было много людей..."

т.16 л.д.77-79, 165-167

[3] Maden suyu

Tercüme*: Sanık N. S. Seferov, E. İ. İsayev'in bu açıklamasını onaylayarak demiştir:*

" Grigoryan Edik, Necefov Nadir, İsayev Efser ve ben 1. mahallede bulunan aynı binada oturuyorduk ve birbirimizi çok iyi tanıyorduk. Biz aynı mahallenin çocuklarıyız. Grigoryan Edik, sakin huylu görünse de çok çılgın birisidir. Kurnazdır, hatta çok kurnazdır. Ben de dâhil olmakla mahallenin bütün delikanlıları, güçlü olduğu için ona saygı duyar ve ondan korkardık. Bunu kendisi de biliyordu. O, karate biliyordu. Edik önceden de tutuklanmıştı. Necefov Nadir, benim babamlarla aynı katta oturuyor. O da mahkûm olmuştu. Grigoryan Edik'le aynı ıslahevinde yatmıştır. O, mahallede böbürlenerek havalı havalı dolaşırdı. Kendisini Grigoryan Edik'ten sonra mahallenin ikinci adamı sayardı. Sanki onun yardımcısıydı. Necefov Nadir, çok iğrenç birisidir, insanları birbirine düşman etmeyi iyi beceriyordu. Hüseynov Vagif'i, Necefov'un bacısı ile evlenmesinden sonra tanıdım, galiba 1987 yılında. O, şerefsiz, vicdansız adamdır. Necefov, Grigoryan Edik'in sanki yardımcısı ve Hüseynov Vagif de onun yardımcısı idi. Hüseynov Vagif, Corat'ta kirada oturur, ama genellikle Necefov Nadir'le yatıp kalkar." 28 Şubat 1988 tarihinde, Pokosyan'ın dairesinde, tahrip yapıldıktan sonra, Grigoryan Edik ve Necefov Nadir "eğer aramızdan birisi polise yakalanırsa hiçbir şeyi itiraf etmesin, kimse kimseyi "ele vermesin" diyorlardı. Sonra biz ayrıldık. Ben otobüs durağına gittim. Polisler beni yakalayarak Polis Şubesine götürdüler. Sorguya çektiler. Sonra, 1 Mart 1988 tarihinde beni Bakü'ye gönderdiler. Soruşturma sırasında hakkında ifade verdiğim Grigoryan Edik ve onun kardeşi Erik benimle aynı arabada gidiyordu. Erik'i de tutuklamışlardı. Ben, Edik'in beni görmemesi için iyice köşeye oturmuştum. Sanırım o beni görmedi. Arabada adam çoktu."

c.16 Dava dosyası sayfa. 77–79, 165–167

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

138.

В то же время в ходе всего следствия обвиняемый Григорян Э.Р. пытался оказать давление на потерпевших и своих соучастников, изобличающих его в содеянном, как по данному эпизоду, так и по другим.

Так, на очной ставке с потерпевшей Межлумян Л.Г. 15 марта 1988 года, проведенной с применением видеозаписи, обвиняемый Григорян Э.Р. пытался повлиять на изобличающие его в преступлении показания потерпевшей.

т.3 л.д.6-8

На очной ставке с Межлумян Р.А. 23 сентября 1988 года обвиняемый Григорян Э.Р., обращаясь к потерпевшей, вначале пытался пригрозить, а затем сыграть на национальных чувствах опять же с целью склонить потерпевшую изменить изобличающие его в преступлении показания.

т.29 л.д.225-228

22 июня 1988 года на очной ставке с обвиняемым Исаевым А.И, проведенной с применением видеозаписи, обвиняемый Григорян Э.Р. крикнул на изобличавшего его Исаева А.И.:

"...Зачем я тебя кормил? Шакал никогда не станет человеком. Лучше змею пригреть на своей груди, чем тебя, перса..."

На что обвиняемый Исаев А.И. ответил:

"...Ты сам мне говорил, что события 28 февраля - это для тебя - дар божий. Как будто бы к тебе пришла сама удача..."

т.26 л.д.298

Tercüme: *Sanık E.R.Grigoryan, bütün soruşturma boyunca anlatılan bu ve benzeri olaylarda olduğu gibi hem mağdurlara hem de onun eylemlerini açığa çıkaran suçun diğer iştirakçilerine baskı yapmaya çalışıyordu.*

Şöyle ki, sanık E.R.Grigoryan, 15 Mart 1988 yılında video kayıt görüntüleri gösterilerek, mağdur L. K. Mejlumyan'la yüzleştirilmesi sırasında mağdurun onun cinayetlerini açığa çıkaran ifadelerini etkilemeye çalışmıştır.

C.3 Dava dosyası sayfa. 6–8

23 Eylül 1988 yılında R. A. Mejlumyan'la yüzleştirme sırasında E.R.Grigoryan, önce mağduru korkutmaya çalışmış, sonra ise milli duygularını körüklemeye çalışarak mağdurun onun suçlarını ifşa eden ifadelerini yeniden değişmeye zorlamıştır.

C.29 Dava dosyası sayfa. 225–228

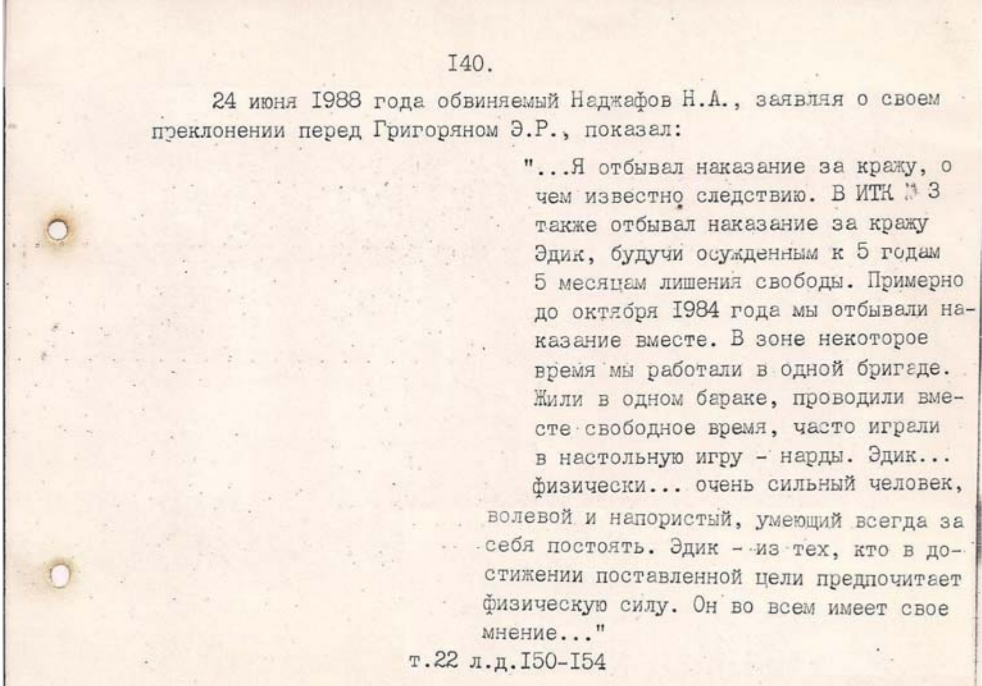
22 Haziran 1988 yılında sanık E.R.Grigoryan'ın, sanık E. İ. İsayev ile video kayıt kullanılarak yüzleştirilmesi sırasında onu ele veren E. İ. İsayev'e bağırarak "Ben seni ne amaçla beslemişim? Çakal, hiçbir zaman insan olmayacak! Senin gibi Farsa iyilik yapmaktansa, koynunda yılan beslemek daha iyidir." demiştir.

Sanık E. İ. İsayev, ona böyle yanıt vermiştir: "Sen kendin bana 28 Şubat olaylarının senin için Allah'ın bir nimeti olduğunu, sanki bahtın kendisinin senin yanına geldiğini söylüyordun".

C.26 Dava dosyası sayfa. 296

Açıklama: Bu ifade sırasında Grigoryan, belki de, ilk defa soğukkanlılığını bırakarak Azerbaycanlılara karşı olan nefretini dışa vurmuştur. Başka bir durumu da dikkatinize arz etmek isterim. Grigoryan'ın kendisine olan güveni o kadar artmıştı ki artık o sanıkları yalnızken veya ve yüzleşme sırasında değil, mahkeme duruşmasında dahi açıkçasına tehdit ediyordu. Galib Memmedov'un mahkemede ifade verdiği sırada Grigoryan'ın ona söylediklerini buna örnek olarak gösterebiliriz. Galib Memmedov ifade veriyorken, Grigoryan birkaç defa hiç kimseden çekinmeden "Sen duruşmadan sonra başına gelecekleri düşünmüyor musun?" diyerek, onu tehdit etmiştir. O, bu tür tehditleri bütün sanıklara sık sık savurmaktaydı.

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

I40.

24 июня I988 года обвиняемый Наджафов Н.А., заявляя о своем преклонении перед Григоряном Э.Р., показал:

"...Я отбывал наказание за кражу, о чем известно следствию. В ИТК № 3 также отбывал наказание за кражу Эдик, будучи осужденным к 5 годам 5 месяцам лишения свободы. Примерно до октября I984 года мы отбывали наказание вместе. В зоне некоторое время мы работали в одной бригаде. Жили в одном бараке, проводили вместе свободное время, часто играли в настольную игру - нарды. Эдик... физически... очень сильный человек, волевой и напористый, умеющий всегда за себя постоять. Эдик - из тех, кто в достижении поставленной цели предпочитает физическую силу. Он во всем имеет свое мнение..."

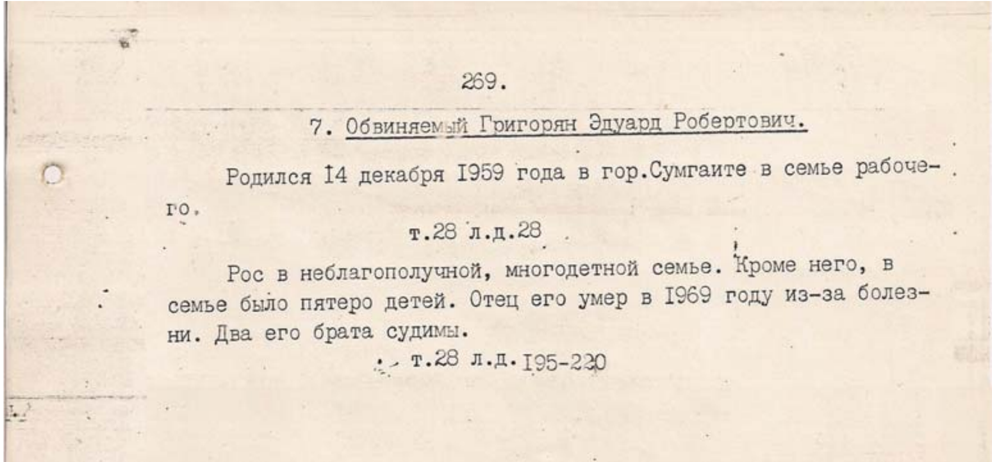
т.22 л.д.I50-I54

Tercüme: *24 Haziran 1988 yılında sanık N.A.Necefov, ifadesinde E.R.Grigoryan'ın karşısında baş eğerek ona saygı duyduğunu söylemiştir:*

"Ben hırsızlık yaptığım için ceza çekiyordum. Bu, hâkimlerce malumdur. Hırsızlık yaptığı için 5 yıl 5 ay süresince hapis cezasına çarptırılan Edik de cezasını 3 sayılı ıslahevinde çekiyordu. Yaklaşık 1984 yılının Ekim ayına kadar biz aynı yerde ceza çektik. Bölgede bir süre aynı ekipte çalıştık. Bir barakada oturuyor, boş vakitlerimizi birlikte geçiriyorduk. Sık sık tavla oynardık. Edik, fiziki yönden çok güçlü, her durumda kendisini savunabilen, iradeli ve inatçı birisidir. Edik gibiler, amacına ulaşmak için fiziki gücü tercih ederler. Onun her konuda kendine has görüşü vardır."

C.22 Dava dosyası sayfa. 150–154

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

269.

7. Обвиняемый Григорян Эдуард Робертович.

Родился 14 декабря 1959 года в гор.Сумгаите в семье рабочего.

т.28 л.д.28

Рос в неблагополучной, многодетной семье. Кроме него, в семье было пятеро детей. Отец его умер в 1969 году из-за болезни. Два его брата судимы.

т.28 л.д.195-220

Tercüme*:* *7. Sanık Grigoryan Eduard Robertoviç*

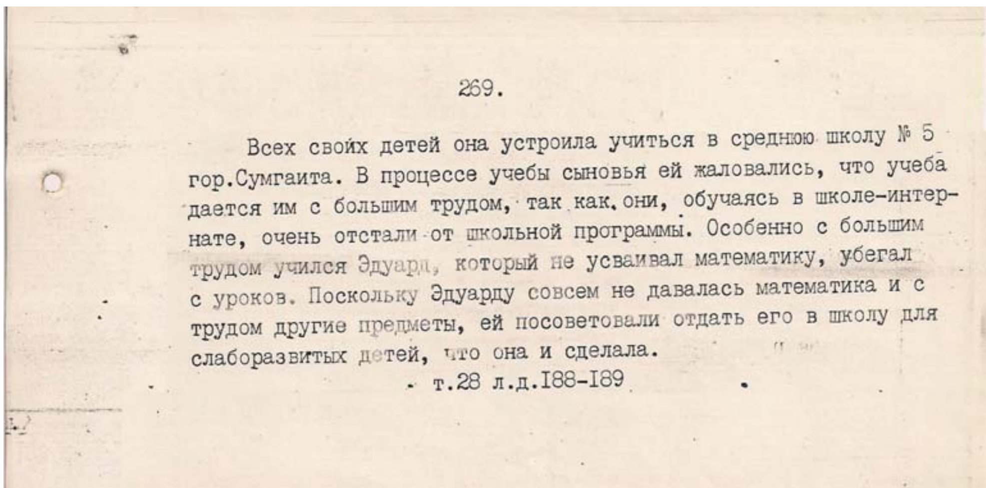
14 Aralık 1959 yılında Sumgayıt şehrinde işçi ailesinde doğmuştur.

C.28 Dava dosyası sayfa 28

Kalabalık ve bedbaht bir ailede büyümüştür. Ailede ondan başka beş çocuk daha olmuştur. Babası 1969 yılında hastalanarak ölmüştür. İki kardeşi mahkûm olunmuştur.

C.28 Dava dosyası sayfa. 195–220

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

269.

Всех своих детей она устроила учиться в среднюю школу № 5 гор.Сумгаита. В процессе учебы сыновья ей жаловались, что учеба дается им с большим трудом, так как, они, обучаясь в школе-интернате, очень отстали от школьной программы. Особенно с большим трудом учился Эдуард, который не усваивал математику, убегал с уроков. Поскольку Эдуарду совсем не давалась математика и с трудом другие предметы, ей посоветовали отдать его в школу для слаборазвитых детей, что она и сделала.

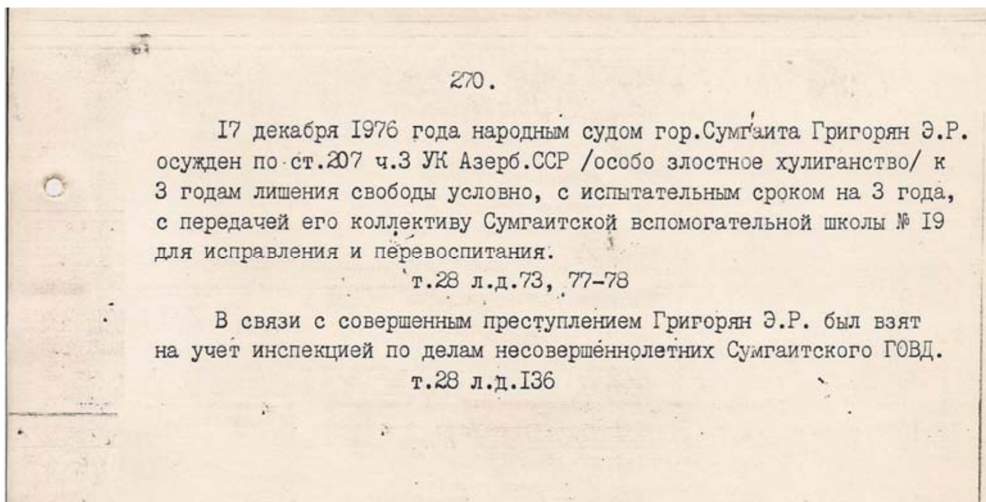
т.28 л.д.188-189

Tercüme: *O, çocuklarının hepsini Sumgayıt şehrindeki 5 numaralı ilköğretim okuluna kaydettirmiştir. Oğulları ilkokulda okurken yatılı okulda eğitim aldıkları için okul programından çok geri kaldıklarını ve dersleri anlamakta güçlük çektiklerini söyleyerek şikâyet ederlerdi. Özellikle Eduard çok zorlanıyor, matematiği bir türlü öğrenemiyor ve derslere katılmıyordu. Eduard matematiği öğrenemediği ve diğer derslerde de çok zorlandığı için annesine onu özel az gelişmiş çocuklar okuluna vermesini tavsiye etmişler ve annesi de böyle yapmıştır.*

C.28 Dava dosyası say. 188–189

Açıklama: Evet, özgeçmişinden de anlaşıldığı gibi Grigoryan, 10 yaşından itibaren babasız büyümüş, terbiyesi ile annesi ilgilenmiş, ilkokulda zayıf bir öğrenci olmuştur. Yalnız bu zayıflık hiç de onun zekâsıyla ilgili değildir. Çünkü sorgu sırasında verdiğim çapraz sorularda bazen sanıkların hepsi gerçeği söylüyorlardı. Grigoryan'ı ise bu tür sorularla tuzağa düşürmek asla mümkün değildi. Ona soru sorduğumda sanki önceden düşüncemi okuyor, 3–4 sorudan sonra ne soracağımı biliyordu. Ve bütün çapraz soruları iyice düşündükten, tahlil ettikten sonra cevaplıyordu. Mahkeme boyunca bir defa bile onun sorulan soruya hemen yanıt verdiğini görmedim. Soruya yanıt bulamadığı zaman o, ya hakaret eder ya da sırıtarak "susma hakkımı kullanıyorum" derdi. O, eğitimli biri değildi ama onun aklı dava ile ilgisi olan bütün sanıkların aklının toplamından daha çok idi. Sanki bu konuda özel bir eğitim almıştı.

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

270.

I7 декабря I976 года народным судом гор.Сумгаита Григорян Э.Р. осужден по ст.207 ч.3 УК Азерб.ССР /особо злостное хулиганство/ к 3 годам лишения свободы условно, с испытательным сроком на 3 года, с передачей его коллективу Сумгаитской вспомогательной школы № I9 для исправления и перевоспитания.

т.28 л.д.73, 77-78

В связи с совершенным преступлением Григорян Э.Р. был взят на учет инспекцией по делам несовершеннолетних Сумгаитского ГОВД.

т.28 л.д.I36

Tercüme: *17 Aralık 1976 yılında E.R.Grigoryan Sumgayıt Şehir Halk Mahkemesi tarafından Azerbaycan SSB Cinayet Kanununun 207. maddesinin üçüncü kısmı ile 3 yıl deneme süresi ile 3 yıl şartlı hapis cezasına çaptırılmış, onu ıslah olunmak ve yeniden terbiye edilmek için Sumgayıt'taki 19 numaralı yardımcı okula vermişler.*

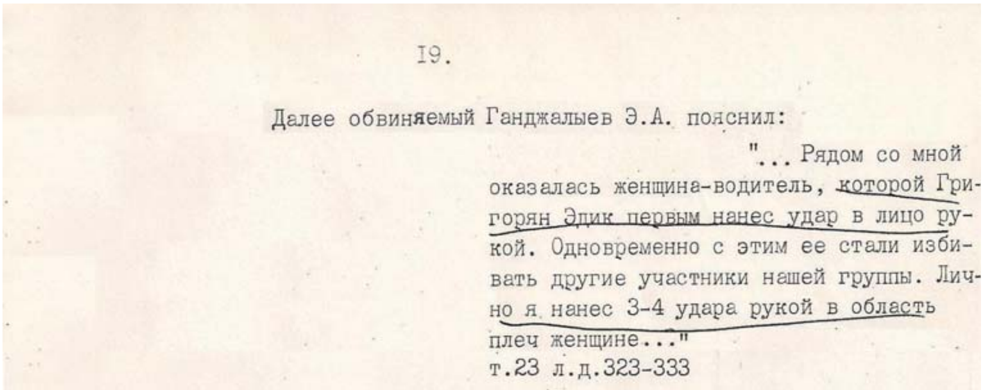
C.28 Dava dosyası sayfa. 73, 77–78

Yaptığı suçla ilgili olarak E.R.Grigoryan'ın Sumgayıt şehir asayiş şubesinin ergenlik yaşına girmeyenlerin davaları üzere araştırma komisyonu tarafından sabıka kaydı alınmıştır.

C.28 Dava dosyası sayfa. 136

GRİGORYAN'IN ROLÜ

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

19.

Далее обвиняемый Ганджалыев Э.А. пояснил:

"... Рядом со мной оказалась женщина-водитель, которой Григорян Эдик первым нанес удар в лицо рукой. Одновременно с этим ее стали избивать другие участники нашей группы. Лично я нанес 3-4 удара рукой в область плеч женщине..."
т.23 л.д.323-333

Tercüme: *Sanık E.A.Gencaliyev daha sonra ifade vererek demiştir:*

"İlk olarak Grigoryan Edik'in yüzüne tokat attığı bayan sürücü benim yanımda idi. Bizim grubun diğer eylemcileri de bu kadını dövmeye başladılar. Ben kendim kadının omuz bölgesine elimle 3–4 darbe indirdim."

C.23 Dava dosyası sayfa. 323–333

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

20.

Обвиняемый Мамедов Галиб Гадиршах оглы при предъявлении ему обвинения 22 февраля I989 года по данному эпизоду вину признал полностью и показал, что 28 февраля I988 года,примерно в I5 часов I5 минут он вышел из дома своего дальнего родственника Сафарова Низами и один пошел в город. Далее он пояснил:

"...После того, как выкрики прекратились, Григорян скомандовал: "Давай пошли за мной!" и вывел всех нас на перекресток дорог - улицы Мира и Дружбы..."

т.I8 л.д.23I-252

Tercüme: *Sanık Memmedov Galib Gedirşah oğlu 22 Şubat 1989 yılında, bu olayla ilgili olarak itham edildiğinde suçunu tamamen kabullenmiş ve 28 Şubat 1988 yılında, saat 15.15 civarında o, uzak akrabası Seferov Nizami'nin evinden çıkmış ve şehre yalnız gittiğini söylemiştir.*

Daha sonra ise o ilave etmiştir:

"Bağrışmalar kesildikten sonra Grigoryan: "Ardım sıra gelin!", diyerek emir verdi ve bizim hepimizi Sulh ve Dostluk sokaklarının kesiştiği kavşağa götürdü".

C.18 Dava dosyası sayfa. 231–252

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

23.

Обвиняемый Сафаров Низами Сумбат оглы при предъявлении 20 февраля I989 года обвинения вину по данному эпизоду признал частично и пояснил, что 28 февраля I988 года примерно около I6 часов пришел в чайную, расположенную возле автовокзала гор.Сумгаита.

"...Там уже находились Наджафов Надир, Григорян Эдик, Гусейнов Вагиф, Гандкалыев Эльчин, Исаев Афсар и другие ребята, - показал далее Сафаров Н.С. - Я с Мамедовым подсел к ним...Пробыл в чайной я минут I5. Потом Григорян предложил встать... Григорян открыл дверь и потребовал документы у женщины, которая сидела за рулем. Женщина что-то отвечала. Я обошел Мамедова и подошел поближе в сторону водителя. Все двери автомашины были уже открыты... Когда пробрался то документы оказались уже у Григоряна. Документы были в красной обложке... Григорян крикнул, что это армяне и призвал их бить... Григорян стал вытаскивать женщину из машины, она сопротивлялась, кричала "мама"."

Т.I6 л.д.I90-208

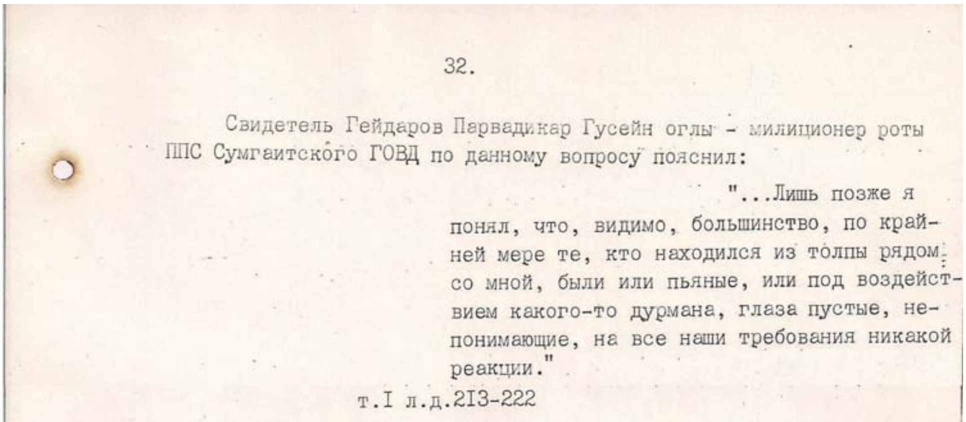
Tercüme: *Sanık Seferov Nizami Sumbat oğlu 20 Şubat 1989 yılında bu olayla ilgili itham ilan edilirken suçunu kısmen itiraf etmiş ve ifade vererek 28 Şubat 1988 yılında saat 16 civarında o, Sumgayıt şehir otogarının yakınlarında bulunan çaycıya gittiğini bildirmiştir.*

N.S.Seferov ifadesinde daha sonra demiştir:

"Necefov Nadir, Grigoryan Edik, Hüseynov Vagif, Gencaliyev Elçin, İsayev Efser ve diğer arkadaşlar artık orada idiler. Memmedov'la ben onların yanına oturduk. 15 dakika çaycıda durdum. Sonra Grigoryan kalkmayı teklif etti. Grigoryan, arabanın kapısını açtı ve direksiyon başında oturan bayandan belgelerini istedi. Kadın ona bir şeyler dedi. Ben Memmedov'un yanından geçerek sürücü tarafa yaklaştım. Arabanın bütün kapıları artık açık idi. Ben oraya geldiğimde belgeler artık Grigoryan'ın elinde idi. Belgelerin kabı kırmızı renkteydi. Grigoryan bağırarak onların Ermeni olduklarını söyledi ve onları dövmemiz için bizi tahrik etti. Grigoryan kadını sürüyerek arabadan çıkarmaya başladı. Kadın direniyor, "anne!" diye çığlık atıyordu.

C.16 Dava dosyası sayfa 190–208

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

32.

Свидетель Гейдаров Парвадикар Гусейн оглы - милиционер роты ППС Сумгаитского ГОВД по данному вопросу пояснил:

"...Лишь позже я понял, что, видимо, большинство, по крайней мере те, кто находился из толпы рядом со мной, были или пьяные, или под воздействием какого-то дурмана, глаза пустые, непонимающие, на все наши требования никакой реакции."

т.I л.д.213-222

Tercüme: *Sumgayıt şehir asayiş birliğinin elemanı tanık Haydarov Perverdigar Hüseyin oğlu bu meseleye dair açıklamasında demiştir:*

"Ben yalnız sonradan anladım ki, bu insanların çoğu, eylemde bulunanlar, benim yanımda olanlar ya sarhoş idi, ya da uyuşturucu kullanmışlardı. Onların gözlerinde bir boşluk vardı, hiçbir şey anlamıyor,

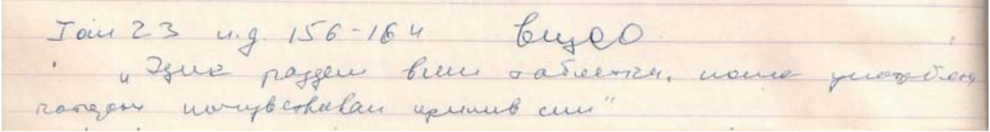
bizim komutlarımıza hiçbir tepki vermiyorlardı”.

C.1 Dava dosyası sayfa 213–222

Not: Ben, cinayet davasının bazı materyalleri elimde olmadığından, bu davanın, özellikle, cinayet davasının materyallerinde olması gereken birçok videokasetin korunmadığından kuşkulandığım için, bu sürecin önemini, güncelliğini, tarih için gerekliliğini göz önünde bulundurarak mahkeme sürecinde kendim için aldığım bazı önemli notları sizlerle paylaşacağım: Hiç değilse kitap basıldıktan sonra cinayet davasının materyalleri ve videokasetlerin bulunması ve aldığım bu notların doğru ve tarafsız olduğunun onaylanması en büyük dileğimdir.

Açıklama: Eylemcilerin kendilerinde olmamalarının nedeni sonraki ifadelerden anlaşılmaktadır. Bunun sebebi Grigoryan’ın eylemcilere dağıttığı haplardır. Duruşmada bunu belgeleyen ifadelerin video kayıtları da gösterildi. Bu kayıttaki bazı bilgileri ben not defterime geçirmiştim. Bu videolardan birinde sanık İsayev ile Hüseynov’un yüzleşmesi yer almaktadır. İsayev ifadelerinde aşağıdakileri söylüyor:

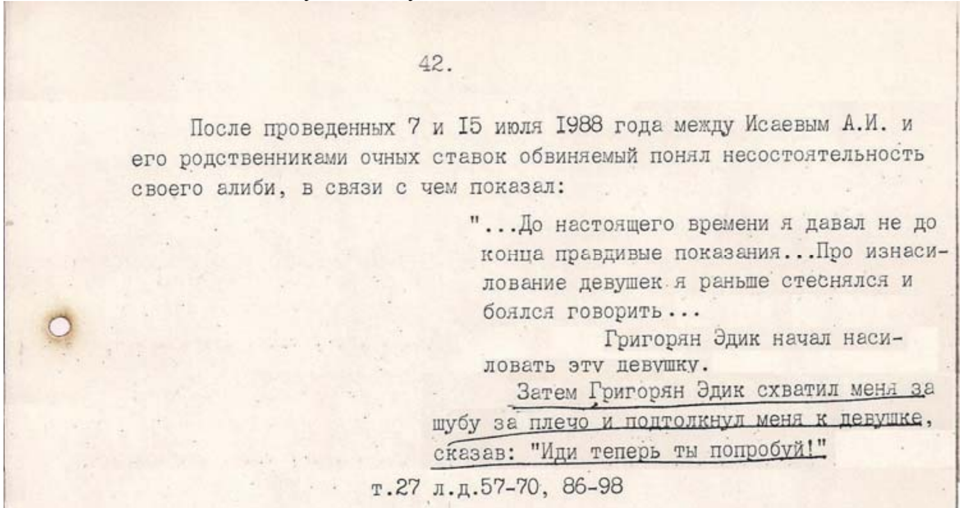
Yazarın duruşmadaki notlarından:

Том 23 л.д. 156-164 видео

Tercüme: *“Cilt 23 not defteri sah. 156–164 Video*
“Edik herkese hap dağıtıyordu, onu yuttuktan sonra güçlendiğimi hissettim.”

Açıklama: Bu haplar eylemcilere bu amaçla veriliyordu. Sanıkların hepsi hapı yuttuktan sonra kendilerini daha güçlü ve daha cesur hissettiklerini söylüyorlardı. Mahkeme sürecinde bu söylediklerimi onaylayan birçok videokaset gösterildi, lakin bütün ısrarlarıma rağmen, bu konu da mahkemenin sonuna kadar bir türlü araştırılmadı.

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

42.

После проведенных 7 и I5 июля I988 года между Исаевым А.И. и его родственниками очных ставок обвиняемый понял несостоятельность своего алиби, в связи с чем показал:

"...До настоящего времени я давал не до конца правдивые показания...Про изнасилование девушек я раньше стеснялся и боялся говорить...

Григорян Эдик начал насиловать эту девушку.

Затем Григорян Эдик схватил меня за шубу за плечо и подтолкнул меня к девушке, сказав: "Иди теперь ты попробуй!"

т.27 л.д.57-70, 86-98

Tercüme: 7, 15 Temmuz *1989 yılında E.İ.İsayev ve onun akrabaları arasında yapılan yüzleşmeden sonra sanık, başka yerde olduğu yalanının faydasız olduğunu anlamış ve bununla ilgili olarak ifadesinde şöyle demiştir:*

"Benim şimdiye kadar verdiğim ifadelerin hepsi doğru değil. Kızlara yaptığımız tecavüzü anlatmaya önceleri çok utanıyor ve korkuyordum.

Bu kızın ırzına geçmeye önce Grigoryan Edik başladı.

Sonra Grigoryan Edik benim kürkümün yakasından tuttu ve beni kız tarafına iterek: "Gel, şimdi de sen tadını çıkar!" dedi.

C.27 Dava dosyası sayfa 57–70, 86–98

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

46.

Истинная же причина отказа от своих признательных показаний по данному эпизоду усматривается из его же показаний от I6, I9 мая, 2, 7, 2I июня I988 года, где обвиняемый Исаев А.И.показал:

"...29 февраля I988 года примерно в 7 часов утра меня из дома забрали в отдел милиции города Сумгаита... Там, в коридоре, я и другие задержанные находились довольно долго... Мы все стояли в коридоре...имели возможность переговариваться друг с другом... Когда мы стояли в коридоре, то Григорян Эдик сказал мне, чтобы я на допросах не рассказывал о том, где был и что я видел 28 февраля, иначе у него есть много знакомых в колониях по всему Союзу и, если я буду говорить, то он меня из-под земли достанет и убъет... Надир /Наджафов/ угрожал мне, что если я расскажу на следствии про него, то он напишет письмо и мою семью убьют... В КПЗ мы попали в разные камеры и я никого не видел, но Надир через стенку спрашивал, не знаю ли я - отпустили Эдика или нет... После обеда 29 февраля меня отвезли в Баиловский изолятор... В одной камере со мной оказался и Наджафов Надир... Он опять угрожал мне и говорил, что если я расскажу, что они убили женщину, которой засунули трубу во влагалище, то он - Надир, напишет из тюрьмы письмо своим друзьям и те убьют мою семью. Надир также угрожал мне через стену во время прогулок в следизоляторе КГБ. Я хорошо знал, что Эдик Григорян и Наджафов Надир головорезы и могут действительно меня убить или мою семью... Все братья Григоряна законченные преступники и их все боялись. Наджафов Надир в этом похож на него... Поэтому я, боясь за своих родных, давал не совсем правдивые показания..."

т.26 л.д.I3I-I36, I58-I62, I92-20I, 226-235, 227-276

Tercüme: *Sanık E.İ.İsayev'in bu olayla ilgili ifadeleri reddetmesinin gerçek nedeni ise onun 16, 19 Mayıs, 2, 7, 21 Haziran 1988 tarihli ifadelerinden anlaşılır. Sanık E.İ.İsayev ifadesinde şöyle demiştir:*

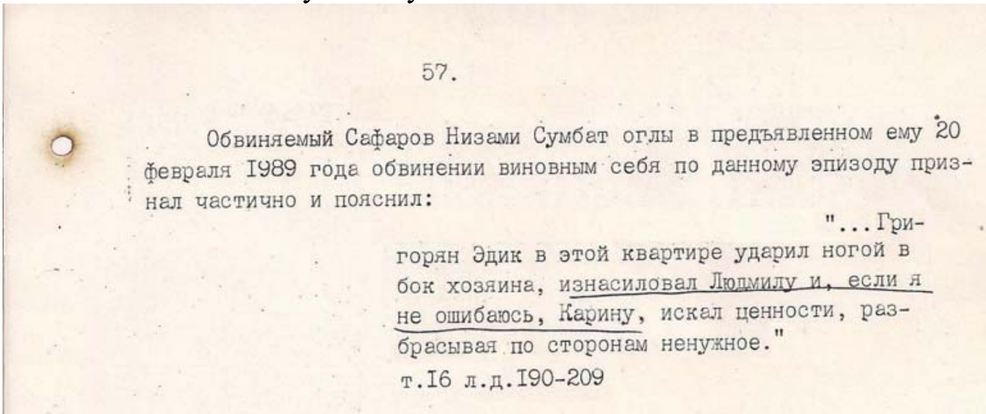
"29 Şubat 1988 yılında, tahmini olarak saat 7 civarında beni evden alarak Sumgayıt Polis Şubesine götürdüler. Orada ben ve gözaltına alınmış diğer kişiler uzun süre koridorda kaldık. Biz hepimiz koridorda bekliyorduk. Birbirimizle konuşmaya imkânımız vardı. Biz koridorda beklerken Grigoryan Edik bana soruşturma sırasında 28 Şubat'ta onun nerede

olduğunu ve gördüklerimi söylememememi tembihledi. Aksi durumda Birliğin[4] *bütün ıslahevlerinde tanıdıklarının bulunduğunu ve eğer konuşursam, beni yerin altında dahi olsam, bularak öldüreceğini söyledi. Nadir Necefov ise eğer soruşturmada onun hakkında herhangi bir şey söylersem, onun dışarıdaki dostlarına mektup yazacağını ve bütün ailemi öldüreceklerini söyleyerek beni tehdit ediyordu.*

Gözaltına alındıktan sonra biz, ilk olarak farklı koğuşlara yerleştirildik ve ben hiç kimseyi görmedim. Yalnız Nadir sık sık duvarın öbür tarafından bana Edik'in serbest bırakılıp bırakılmadığını soruyordu. 29 Şubat'ta öğle yemeğinden sonra beni Bayıl hapishanesine götürdüler. Necefov Nadir de benimle aynı koğuşa düştü. O, beni tehdit ederek, eğer ben, onların kadının rahmine boru sokarak öldürdüklerini söylersem, hapisten dostlarına mektup yazarak onların benim ailemi öldürmelerini isteyeceğini söyledi. Nadir, Devlet Denetleme Komisyonu nezarethanesinde gezinti zamanı da duvarın öbür tarafından beni tehdit ediyordu. Ben Grigoryan Edik ve Necefov Nadir'in azılı katil olduklarını iyi biliyordum ve onların gerçekten beni ve benim ailemi öldürebileceklerinden şüphem yoktu. Grigoryan ve kardeşlerinin hepsi birer katil idi ve herkes onlardan korkuyordu. Necefov Nadir'in de ondan geri kalır bir yanı yoktu. Bundan dolayı, ben akrabalarıma zarar gelir korkusuyla doğru olmayan bazı açıklamalarda bulundum."

C.26 Dava dosyası sayfa 131–136, 158–162, 192–201, 226–235, 227–276

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

57.

Обвиняемый Сафаров Низами Сумбат оглы в предъявленном ему 20 февраля 1989 года обвинении виновным себя по данному эпизоду признал частично и пояснил:

"...Григорян Эдик в этой квартире ударил ногой в бок хозяина, изнасиловал Людмилу и, если я не ошибаюсь, Карину, искал ценности, разбрасывая по сторонам ненужное."

т.16 л.д.190-209

Tercüme: *Sanık Seferov Nizami Sumbat oğlu 20 Şubat 1989 yılında ona ilan edilmiş ithamda bu olayla ilgili olarak kısmen suçlu olduğunu şöyle ifade etmiştir:*

[4] SSCB'nin

“Grigoryan Edik bu dairede ev sahibine ayağı ile vurdu, Lyudmila’ya ve yanılmıyorsam Karina’ya tecavüz etti. O, dairedeki işe yaramayan eşyaları bir tarafa fırlatıyor, kıymetli eşyaları arıyordu.”

C.16 Dava dosyası sayfa. 190–209

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

79.

Свои показания потерпевшая Межлумян Р.А. подтвердила 23 сентября 1988 года на очной ставке с обвиняемым Григоряном Э.Р. и пояснила:

"... Именно этот мужчина в числе других погромщиков ворвался к нам в квартиру в период массовых беспорядков... Этого мужчину я ранее опознала по фотографии... Сидящий напротив меня... Григорян в числе других..., сломав дверь, ворвался к нам в квартиру, ...он меня избивал ножкой стула... Я видела его, как он в комнате, куда меня загнала толпа, насиловал мою дочь Карину..."

т.29 л.д.225-228

Tercüme*: 23 Eylül 1988 yılında mağdur R.A.Mejlumyan sanık E.R.Grigoryan’la yüzleştirme zamanı kendi ifadelerini onaylayarak şöyle demiştir:*

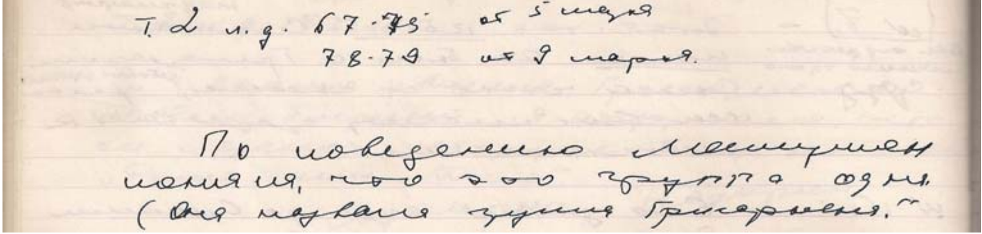
“Toplu kargaşa zamanı bu adam, diğerleri ile birlikte bizim daireye zorla girmişti. Ben bu adamı önceden gördüğüm fotoğrafı dolayısıyla tanıyordum. Şu anda karşımda oturan Grigoryan. Diğerleri ile birlikte bizim dairenin kapısını kırarak içeriye girmişti. O, sandalyenin ayağı ile bana vuruyordu. Kargaşa sırasında odaya iteklendiğimde, onun, odada benim kızım Karina’ya tecavüz ettiğini gördüm.”

C.29 Dava dosyası sayfa 225–228

Açıklama: Bu duruşmada Grigoryan’a ancak bu olaydaki tecavüz suçundan dolayı ceza verildi. Gerçi, duruşma sırasında gösterilen birçok videokasette Grigoryan’a ait bütün ithamlar onaylanıyor, onun elebaşı olması, sanıkları yönetmesi, emirler vermesi, Ermeni ailelerinin listesinin onda olması vb. ifadelerden, yüzleşmelerden açıkça görünüyordu. Videokasetlerden, soruşturmanın tam serbest yapıldığı, eylemcilerin mahkemede birbirini ele verdiği, yaptıklarını saklamak istemeleri, bunun için birbirilerine karşı hakarette bulunmaları, bazen birinin diğerine yaranmak istemesi açıkça görünüyordu. Grigoryan, bütün bu süreç boyunca etrafındaki herkesi tehdit ediyor, bazen ise onu ele veren mağdur Ermenilere

kendisinin de bir Ermeni olduğunu utanmadan hatırlatıyordu. Eğer bahsettiğim bu videokasetler kalmış olsaydı ve bugün gösterilseydi, yazdıklarımın doğruluğundan kimse zerrece kuşku duymazdı. Videokasetlerin akıbetini bilmediğim için, onlar gösterildiği sırada aldığım bazı notları sizinle paylaşmak istiyorum.

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Т. 2 л.д. 67-75 от 5 марта
78-79 от 9 марта.

По поведению Меджлумян
поняла, что это группа один.
(Она называла группу Григоряна."

Tercüme: "*Cilt 2, not defteri, Sah. 67–75 5 Mart*
Sah.78–79 9 Mart
Hareketlerinden Mejlumyan anlıyor ki, bu bir gruptur ve o, Grigoryan'ın grubu diye biliniyordu

Açıklama: Yukarıdaki notlar video kayıtlarının gösterildiği sırada alınmıştır. Sumgayıt olaylarından sonra mağdur Ermenilerin bir kısmı artık İrevan'da idiler**.** Soruşturmayı yürüten SSCB Savcılığı o dönemde soruşturma ekibinin üyesi olan V.Kaliniçenko'nun başkanlığında mağdurlar tarafından tespit edilmesi amacıyla Sumgayıt'ta hapsolunmuş şahısların hepsinin video görüntüsünü İrevan'a götürmüştür.

Vladimir İvanoviç Kaliniçenko'nun 1979 yılından SSCB Başsavcısı yanında önemli davalar üzere sorgu hâkimi olduğunu ve çalıştığı dönemde SSCB'de en problemli cinayet davalarının soruşturmasını yaptığını, daima profesyonelliğiyle bilindiğini burada hatırlatmadan geçmeyelim. O, halen Rusya'nın en tanınmış avukatlarından birisidir.

SSCB Savcılığının önemli davalar üzere sorgu yargıcı V.İ. Kaliniçenko

Böylece, Mejlumyan, kardeşleriyle birlikte Ermenistan savcılığında yapılan suçlu tespitinde, gözaltına alınanlar kız kardeşlere tek tek gösterilmiş ve bu şahısların cinayet sırasında olay yerinde olup olmadıkları sorulmuştur. Mağdurlar, gözaltına alınanların bazılarına "evet, bu vardı", bazılarına "hayır, bu olay yerinde değildi", bir kısmına da "bu şahsın olay yerinde olup olmadığından emin değiliz, belki de oradaydı" diyerek karşılık veriyorlardı. Fakat Grigoryan'ın görüntüsüyle karşılaşınca, kardeşler onun orada olduğunu ve eylemlerin elebaşının da o

olduğunu heyecanlanarak hemen söylemişlerdir. *Burada çok önemli bir noktaya dikkat etmek lazımdır: Mejlumyan kardeşleri, Grigoryan'ı, İrevan Savcılığında, Ermeni sorgu yargıçlarının katılımı ve SSCB Savcılığının başkanlığıyla düzenlenen suçlu tespitinde tanıyorlar. Ayrıca, bahsi geçen grubu yönetenin Grigoryan olması, özellikle mağdur Ermeniler tarafından, hem de Ermenistan'da bildiriliyor ve bu suçlu tespitini Azerbaycanlılar değil, Rus ve Ermeni milliyetinden olan soruşturma ekibinin üyeleri yapıyorlar. Bu suçlu tespitinde Grigoryan, mağdurlara yalvararak Ermeni olduğunu ve ismin açıklanmamasını ister. Aslında bu dava ile ilgili çekilmiş videokasetlerin bulunması ve bütün dünyaya duyurulması ve internet ortamında yayımlanması tarih karşısında yapılacak en büyük hizmetlerdendir. Bugün hiç kimse Azerbaycanlıları, Ermenilere iftira atmak veya soruşturmanın kasıtlı olarak yürütülmesi gibi bir konuda suçlayamaz!* Dediklerimi ispat edecek olan iddianamenin aşağıdaki bölümünü bilgilerinize sunuyorum:

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

81.

О действиях обвиняемого Григоряна Э.Р. в их квартире потерпевшая Межлумян Л.Г. пояснила 29 августа 1988 года и 9 марта 1988 года следующее:

"... Когда меня насиловали, я не раз теряла сознание... Когда очнулась, то увидела, что лежу опять на кровати, матраца не было, подушка лежала на полу, под моими ногами, ноги были свешены с кровати на пол, а на мне лежал опознанный мною Григорян Эдуард Робертович, которого я опознала уверенно. Лежа на мне, он совершал со мной половой акт обычным способом, это я хорошо чувствовала... при этом меня кто-то держал за левую ногу и отводил в сторону. Я хорошо видела лицо Григоряна, он что-то говорил мне на русском языке, по его лицу я подумала, что он лезгин. Половой акт Григорян со мной совершал в течение 5-10 минут, при этом я чувствовала лишь боль. Также я заметила, что Григорян был очень бледен. На его руке, какой именно, не помню, на кисти руки я заметила наколку синего цвета, слово то ли "Рита", то ли "Рима", точно не помню. Закончив половой акт... он встал с меня..., подтянул брюки и вышел из комнаты. По счету Григорян, мне кажется, насиловал меня пятым из тех, кого я видела или чувствовала, что на мне лежат и совершают половой акт..."

т.2 л.д.76-77, 92-93

Из протокола освидетельствования обвиняемого Григоряна Э.Р., проведенного I декабря 1988 года, усматривается, что в области правой кисти обвиняемого Григоряна Э.Р. между большим и указательным пальцами имеется надпись "Рита" длиной 2 см. высотой 0,5 см., исполненная синим красителем.

т.28 л.д.20-22

Tercüme: *Mağdur L. K. Mejlumyan sanık E. R. Grigoryan'ın onların dairesinde yaptıkları hakkında 29 Ağustos ve 9 Mart 1988 tarihlerinde aşağıdaki ifadeyi vermiştir:*

"Onlar bana tecavüz ettiklerinde ben defalarca bayıldım. Kendime geldiğimde hala yatakta uzandığımı ve altımda döşeğin olmadığını fark ettim. Yastık döşemeye, benim ayaklarımın altına düşmüştü. Ayaklarım yataktan sarkmıştı, üstümde ise Grigoryan Eduard Robertoviç uzanmaktaydı. Ben onu kesinlikle tanıdım. O, benim üzerimde uzanarak benimle bilinen usulle cinsel ilişkiye giriyordu. Ben bunu çok iyi hatırlıyorum. Yalnız bu sırada birisi benim sol bacağımı tutarak aralıyordu. Ben Grigoryan'ın yüzünü iyi görüyordum. O bana Rusça bir şeyler söylüyordu, ben onu, yüzünden Lezgi'ye benzetmiştim. Grigoryan bana 5–10 dakika boyunca tecavüz etti. Bu sırada ben çok şiddetli acı hissediyordum. Ben, Grigoryan'ın benzinin uçuk olduğunu da farkettim. Onun elinde, hangi elinde olduğunu şimdi hatırlamıyorum, bileğinde lacivert renkli dövme vardı. Dövmede ya "Rita", ya da "Rima" sözü yazılmıştı, kesin olarak hatırımda değil. O, işini bitirdikten sonra, benim üstümden kalktı. Pantolonunu çekti ve odadan çıktı. Benim üzerime yatan ve bana tecavüz ettiğini fark ettiklerim arasında Grigoryan, sanırım beşinci kişiydi."

C.2 Dava dosyası sayfa 76–77, 92–93

Sanık E.R.Grigoryan'ın 1 Aralık 1988 yılında yapılmış muayene protokolünden onun sağ bileğinde, başparmağı ile şahadet parmağı arasında lacivert renkli dövme ile uzunluğu 2 cm, yüksekliği 0.5 cm olan "Rita" sözünün yazıldığı tespit edilmiştir.

C.28 Dava dosyası sayfa 20–22

Потерпевшая Меджлумян Л. Г. опознает обвиняемого Григоряна Эдуарда Робертовича.

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Межлумян Люда
Т. 2. л.д. 83-103

„Хорошо увидела Григоряна. Он был бледный. Я подумала, что он лезгин. На руке было написано „Рима" или „Рита".
Мугнерич, Назарян
гор. Ереван.

стр. 218-224 Т. 13
Протокол для опознания.
Межлумян.

Опознала
— он. Он был у нас

№3. — 28.02. находились в квартире. Он насиловал сестру, меня, затем в комнате, разбили стекло. Сначала он стоял. Потом ему опознали, чтобы он не стоял.

№5 опознала — Григорян. Я его хорошо запомнила. Пришли все нас убивать. Страшно был, самый активный. Он насиловал меня. Сестру не видела? Он был в самой первой группе

сразу, отличался от всех. Он был бледнее. На руках татуировка. Он гов. на арм. языке. Страшно был носатый. Сначала или нет не знаю.

Tercüme: *“Mejlumyan Lyuda*

Cilt 2. Dava dosyası sayfa 83–103

“Grigoryan’ı yakından gördüm. O, solgun benizli idi. Ben onun Lezgi olduğunun sandım. Elinde ya “Rima” ya da “Rita” yazılmıştı.”

Lukeriç, Nazaryan
İrevan şehri

Sayfa 218–224 I 13
Teşhis günü protokolü
Mejlumyan
Tanıdı
—O, o dövüyordu bizi.
№3 -28.02 dairede idi. Kardeşim Karina'ya ve bana tecavüz etti, odayı altüst ediyordu, şişeyi kırdı. O, önce duruyordu. Sonra ona durmamasını söylediler.

№5- Grigoryan'ı hemen tanıdı. Herkesten seçiliyordu, o daha beyaz tenliydi, elinde dövme vardı. Azerbaycan dilinde konuşuyordu. Ayakları ile dehşetli şekilde dövüyordu. Kırıp kırmadığını bilmiyorum.
Ben onu iyi hatırlıyorum. Herkesi bizi öldürmeye çağırıyordu. Dehşetli şekilde dövüyordu, eylemciler içinde en faal olanı o idi. O, bana tecavüz ediyordu. Kız kardeşimi görmemiştim. O, en birinci ekipteydi."

Açıklama: Ben bütün bu notları videokasetlerin mahkemede gösterimi sırasında aldığımdan buradaki bazı ifadeler anlaşılır olmayabilir. Bu nedenle ben açıklama lüzumu hissettiğim hususlar üzerine yorum yapacağım. Yukarıdaki notlardan Mejlumyan'larla teşhisin İrevan'da, sorgu yargıçları Lukeriç ve Nazaryan'ın iştiraki ile yapıldığı ve teşhiste kız kardeşlerin ikisinin de onu iyi tanıyıp hatırladıklarını, solgun benizli olduğundan onu Lezgi'ye benzettiklerini, özellikle Grigoryan'ın, eylemlerin en aktif üyesi olduğunu, etrafındaki herkesi Ermenileri öldürmeye tahrik ettiğini, hatta onun bu konuşmaları Azerbaycan dilinde yaptığını kesin olarak hatırladıklarını öğreniyoruz. Çok önemli olan bir detaya dikkatinizi çekmek istiyorum: L. Mejlumyan, 9 Mart ve 29 Ağustos 1988 tarihli ifadelerinde soruşturmaya belli olmayan bir hususa dikkat çekerek Grigoryan'ın sağ veya sol elinde "Rima" veya " Rita" sözünün yazıldığını bildiriyor. Bundan sonra, soruşturmacılar Grigoryan'ın bedeninde muayene yaparak gerçekten de onun sağ bileğinde, başparmakla şahadet parmağı arasında "Rita" sözünün yazıldığını tespit ederler. Bu ayrıntılar dava dosyalarında bulunmaktadır.

Kitabın birinci bölümünde, ben her ne kadar iddianameden uzaklaşmak istemesem de, bazı durumları sizlere açıklamam gerekmektedir. 23 Eylül 1989 tarihinde Ermenistan SSC'nin eğitimci tarihçi topluluklarından "Huşamatyan", İrevan şehrinde bulunan Mimarlar Evi'nde yabancı gazetecilerin de aralarında bulunduğu 300 katılımcının, iştiraki ile Sumgayıt olaylarını politik açıdan değerlendirmek için "Sumgayıt, Soykırım, Şeffaf-

lık" adı altında basın toplantısı düzenlemişlerdir. Bu toplantıda yapılan konuşmaların metni 9 kişinin eş başkanlığıyla Ermenistan SSB "Bilik" cemiyeti tarafından 1989 yılında kitap şeklinde yayımlanmıştır. Bu kitap Rusça ve İngilizceye de tercüme edilerek birkaç siteye yerleştirilmiştir. Bu kitapta yer alan yazılara ilerleyen bölümlerde değineceğiz. Şimdi ise bu toplantıdaki konuşmacılar içinde en uzun konuşmayı yapan gazeteci Samvel Şahmuradyan'ın söylediklerini sizlere aktarmak istiyorum: "Azerbaycan Bilimler Akademisinin üyesi olan Ziya Bünyadov'un "Niçin Sumgayıt?" gibi saçma mülahazalar ve yalanlarla dolu makalesinde teessüf ve pişmanlıkla ilgili iki kelime bile olmaması Ermenistan'da hiç kimseyi şaşırtmıyor. O, Ermenileri mazoşist ilan ederek "Sumgayıt Olayları"nı uydurduğumuzu ifade etmiştir. Hatta Sumgayıt'ta Ermenilerin Ermeniler tarafından katledildiği yönündeki söylentileri bile duymak zorunda kalıyoruz". Onun bu konuşmasından sonra toplantı Azerbaycanlılara karşı nefret dolu bir havada devam eder. Gerçi, toplantıya katılanların çoğu Ziya Bünyadov'un kim olduğunu çok iyi bilmektedir. Onun iki defa Sovyetler Birliği Kahramanı özel nişanını kazandığı, kabalık ettiğinden dolayı komutanını dövdüğünü ve bu sebeple bu nişanlardan birinin geri alındığı konusundaki SSCB'de dolaşan söylentilerden şüphesiz onların da haberi vardı. Bir bilim adamı olarak onun adı herkese malum idi. Ziya Bünyadov'un söylediklerinin saçma, yalan olmadığı toplantı sonunda belli olur. Ancak düzenleyiciler buna da bir kılıf buluyorlar. Şöyle ki, ismi belirtilmeyen bir şahıs sorar:

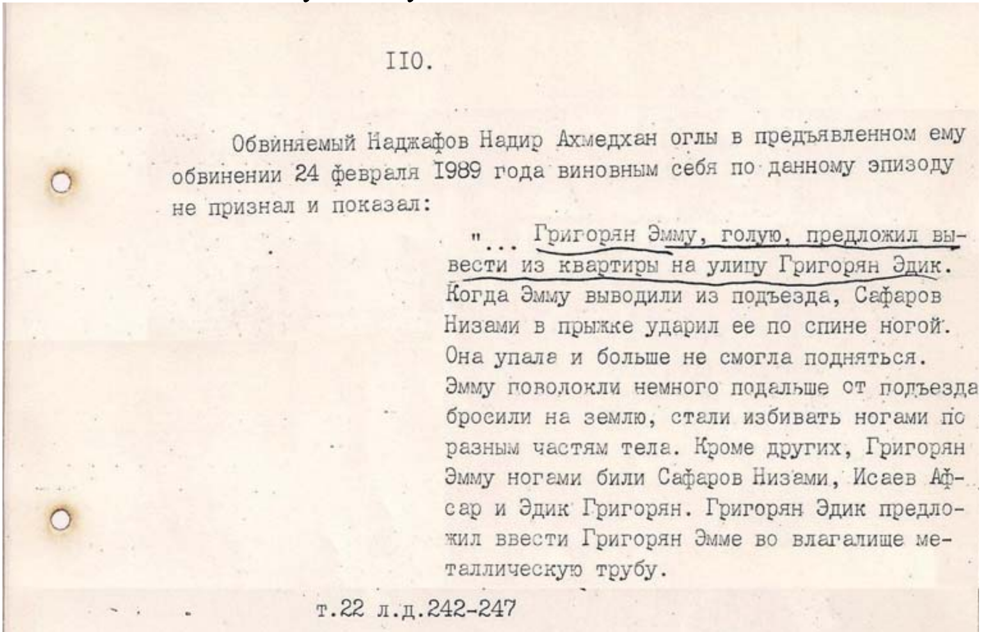
Soru: " Sumgayıt'ta kargaşa çıkaranlardan birinin Ermeni olduğu doğru mu?"

Ş**ahmuradyan**: "Doğrudur. Bu Eduard Grigoryan'dır. Azerbaycan'dakiler onun Ermeni olduğunu duyduklarında çok sevinmişler ve şimdi de Sumgayıt olayları konuşulurken, onun ismini ön plana çıkarıyorlar. Bu, çok basit bir delildir. Kimdir Grigoryan ve ne şekilde katil ve zorbaların arasına katılmıştır? Onun babası Ermeni, annesi Rus'tur. İki defa mahkûm edilmiştir. Lyudmila Mejlumyan'ın ifadesine göre, 27 Şubat akşamı Grigoryan'ın yanına onunla birlikte ceza evinde yatan birkaç kişi gelmiş ve "Yarın Ermenilere saldıracağız. Saat 3'de seni otogarın yanında bekliyoruz" demişler. O, itiraz etmeye başlamış. Ona söylemişler ki, "Eğer gelmesen, seni öldüreceğiz". Ve Grigoryan da onlarla gitmiş."

Görüldüğü üzere, toplantının düzenleyicileri Grigoryan'la ilgili bilgilere eksiksiz bir şekilde sahiptirler ve hatta cinayet davasının dosyalarını da ayrıntılarıyla bilmektedirler. Grigoryan'ın annesinin Rus olduğunu, ancak 33 cilt, 12 bin sayfayı aşkın cinayet davası dosyalarını azami dikkatle okuyanlar öğrenebilirlerdi. Çünkü bu davanın yalnız bir yerinde onun annesinin Rus olduğu hakkında bilgi veriliyor. Onun Ermeni olduğunu

mağdur Mejlumyan bile ancak yüzleşme sırsında öğreniyor. Mejlumyan'ın bunu öğrendiği ortam da yeteri kadar ilgi çekicidir. Şöyle ki, içinde benim de bulunduğum duruşma katılımcıları ile birlikte yüzleşme video kayıtlarına baktığımız zaman hepimiz Grigoryan'ın Mejlumyan'ın karşısında alçalarak, kendisinin de bir Ermeni olduğundan, onun aleyhinde şahitlik etmemesi için Mejlumyan'a nasıl yalvardığının şahidi olmuştuk. Mejlumyan, yalnız bu yüzleşmeden **s**onra Grigoryan'ın Ermeni olduğunu öğrenmiştir. Buna rağmen, onu ifşa etmiştir. Ayrıca mağdurlar İrevan'da bulunduklarında sorgu yargıcı Kaliniçenko tarafından yapılan ve video kaydı yapılan teşhis zamanı da Mejlumyan, Grigoryan'ı tanımış, İrevan'da, kendi milletinden olan diğer sorgu yargıçlarının yanında Mejlumyan, Şahmuradyan'ın uydurduğu "masal"dan bir kelime bile bahsetmemiştir. Grigoryan'ın Petrosyan'la yüzleşmesi sırasında, Petrosyan onu ifşa ettiğinde, Grigoryan yalnız kendisine has olan bir azgınlıkla "Onun şimdi böyle cesaretli olduğuna bakmayın, evinde tavşan gibiydi" demiştir. Bu ifadeler sitelerde yer alan video kayıtlarda da bulunmaktadır. Bu kayıtlara bakınca insan Ermeni milliyetçilerinin yalanı nasıl ustalıkla söylediklerine şaşırıyor.

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

IIO.

Обвиняемый Наджафов Надир Ахмедхан оглы в предъявленном ему обвинении 24 февраля 1989 года виновным себя по данному эпизоду не признал и показал:

"... Григорян Эмму, голую, предложил вывести из квартиры на улицу Григорян Эдик. Когда Эмму выводили из подъезда, Сафаров Низами в прыжке ударил ее по спине ногой. Она упала и больше не смогла подняться. Эмму поволокли немного подальше от подъезда бросили на землю, стали избивать ногами по разным частям тела. Кроме других, Григорян Эмму ногами били Сафаров Низами, Исаев Афсар и Эдик Григорян. Григорян Эдик предложил ввести Григорян Эмме во влагалище металлическую трубу.

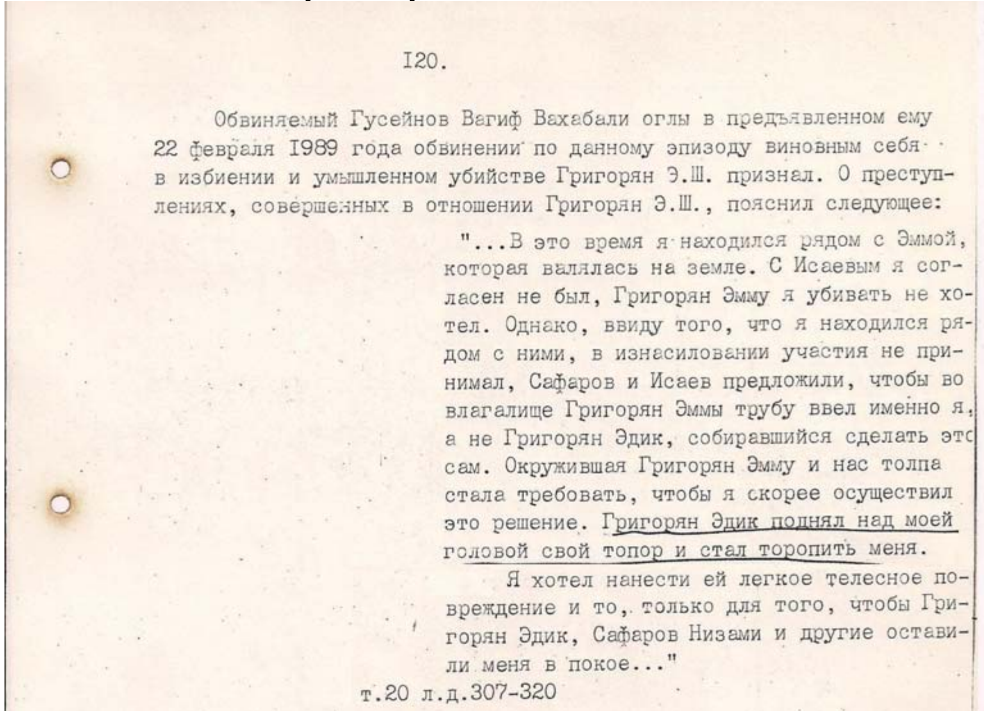
т.22 л.д.242-247

Tercüme: *Sanık Necefov Nadir Ahmedhan oğlu, 24 Şubat 1989 yılında ona ilan edilmiş ithamda bu olayla ilgili olarak suçunun olmadığını şöyle ifade etmiştir:*

"Grigoryan Emma'yı çıplak halde daireden sokağa çıkarmayı Grigoryan Edik teklif etmişti. Emma'yı binadan çıkarırken Seferov Nizami sıçrayarak ayağı ile onun beline darbe indirdi. O düştü ve bir daha ayağa kalkamadı. Emma'yı sürüyerek binadan bir az uzakta yere attılar, onun vücudunun çeşitli yerlerine tekmeyle vurmaya başladılar. Grigoryan Emma'ya tekmeyle vuranlar arasında başkaları ile birlikte, Seferov Nizami, İsayev Efser ve Edik Grigoryan da vardı. Grigoryan Edik, Grigoryan Emma'nın rahmine metal boru sokmayı önerdi."

C.22 Dava dosyası sayfa 242–247

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

I20.

Обвиняемый Гусейнов Вагиф Вахабали оглы в предъявленном ему 22 февраля 1989 года обвинении по данному эпизоду виновным себя в избиении и умышленном убийстве Григорян Э.Ш. признал. О преступлениях, совершенных в отношении Григорян Э.Ш., пояснил следующее:

"...В это время я находился рядом с Эммой, которая валялась на земле. С Исаевым я согласен не был, Григорян Эмму я убивать не хотел. Однако, ввиду того, что я находился рядом с ними, в изнасиловании участия не принимал, Сафаров и Исаев предложили, чтобы во влагалище Григорян Эммы трубу ввел именно я, а не Григорян Эдик, собиравшийся сделать это сам. Окружившая Григорян Эмму и нас толпа стала требовать, чтобы я скорее осуществил это решение. Григорян Эдик поднял над моей головой свой топор и стал торопить меня.

Я хотел нанести ей легкое телесное повреждение и то, только для того, чтобы Григорян Эдик, Сафаров Низами и другие оставили меня в покое..."

т.20 л.д.307-320

Tercüme: *Sanık Hüseynov Vagif Vahabeli oğlu 22 Şubat 1989 yılında ona atfedilen bu suçla ilgili olarak kendisinin E.Ş.Grigoryan'ın dövülmesinde ve kasten öldürülmesinde suçlu olduğunu itiraf etmiştir. O, E.Ş.Grigoryan'a karşı işlenen cinayetler hakkındaki açıklamasında aşağıdakileri söylemiştir:*

"O zaman, ben yerde çırpınan Emma'nın yanındaydım. Ben İsayev'e katılmıyordum, Grigoryan Emma'yı öldürmek istemiyordum. Lakin ben de onların yanında bulunduğum ve tecavüze iştirak etmediğim için Seferov ve İsayev, Grigoryan Emma'nın rahmine boru sokmaya hazırlanan Grigoryan Edik'in yerine bunu benim yapmamı önerdiler. Grigoryan, aynı

zamanda Emma'yı ve bizi saran kalabalık, benim bu kararı bir an önce uygulamam konusunda acele etmeye başladı. Grigoryan Edik baltasını başımın üstüne kaldırarak beni acele etmeğe zorladı.

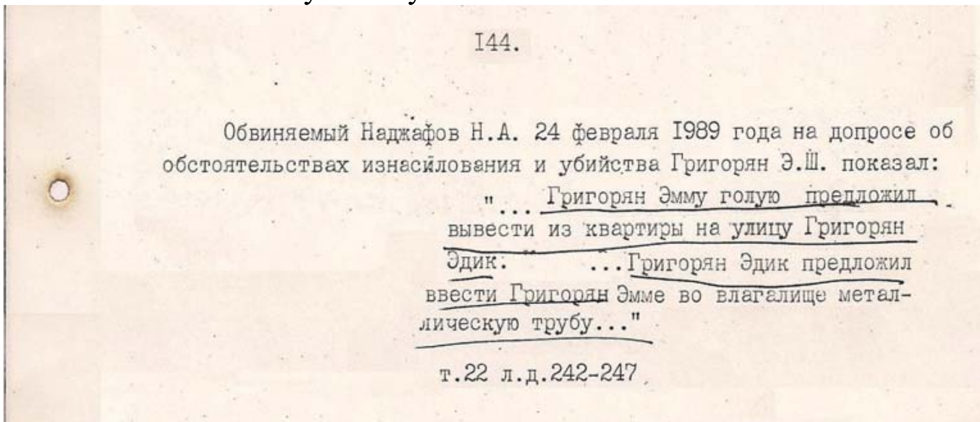
Grigoryan Edik, Seferov Nizami ve başkalarının beni rahat bırakması için ben Emma'ya hafifçe vurmak istiyordum."

C.20 Dava dosyası sayfa. 307–320

Açıklama: Saygıdeğer okuyucu, bu dehşetli cinayeti henüz Stavropol beldesinde SSCB Millet Vekilleri Şurasının Kurultayını izlerken, milletvekilleri İgityan, Starovoytova, Xanzadyan'ın konuşmalarından, Akademik Saharov'un eşi Alihanyan Bonner ve diğerlerinin merkezi basındaki yazılarından duymuştum. Ancak onlar facianın asıl düzenleyicisinden hiç bahsetmiyor, bu cinayeti bütün Azerbaycan halkının topluca yaptığını söylüyorlardı. Bu Ermeni milliyetçilerinin sürekli uyguladıkları bir yöntemdir. Bugün onların uydurduğu, dünya basınında da yer alan, güya, Hitler tarafından Alman askerlerine söylenmiş bir cümle vardır: "Yahudileri öldürün, Türklerin bir zamanlar bir buçuk milyon Ermeni'yi öldürdüğü kimlerin hatırındadır?" Hitler bu sözü hiçbir zaman söylememiştir. ABD ve Avrupalı bilim adamları Hitler'in el yazmalarına kadar aramışlar ama bu ifadeye rastlamamışlardır. Bu ifade Ermenilere, kendilerinin uydurduğu "bir buçuk milyon" sayısının beyinlerde yer etmesi için gerekmiştir.

Okuyucular, SSCB savcılığının resmi belgelerle de bu gerçeği ortaya çıkardığına şahittir. Bu cinayeti Grigoryan kendisi gerçekleştirmek istiyor, lakin sonra fikrini değişerek, balta ile tehdit ederek, V. Hüseynov'un bu dehşetli cinayeti yapmasını sağlıyor.

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

I44.

Обвиняемый Наджафов Н.А. 24 февраля I989 года на допросе об обстоятельствах изнасилования и убийства Григорян Э.Ш. показал:

"...Григорян Эмму голую предложил вывести из квартиры на улицу Григорян Эдик: ...Григорян Эдик предложил ввести Григорян Эмме во влагалище металлическую трубу..."

т.22 л.д.242-247

Tercüme: “*Sanık N. A. Necefov 24 Şubat 1989 yılında E. Ş. Grigoryan’a tecavüz edilmesi ve onun öldürülmesi hakkında soruşturmadaki ifadesinde şöyle demiştir:*

“Grigoryan Emma’yı çıplak halde daireden sokağa çıkarmayı Grigoryan Edik önerdi. Grigoryan Emma’nın rahmine metal boru sokmayı Grigoryan Edik önerdi.”

C.22 Dava dosyası sayfa 242–247”

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

I50.

Обвиняемый Гусейнов В.В. на допросе 22 февраля I989 года показал:

"...В это время Исаев Афсар второй раз призвал ребят убить Григорян Эмму... Сафаров и Исаев предложили, чтобы во влагалище Григорян Эммы трубу ввел именно я, а не Григорян Эдик, собирающийся это сделать сам... Григорян Эдик поднял над моей головой свой топор и стал торопить меня... Стали меня уговаривать... я полученной от Григоряна Эдика трубой ударил Григорян Эмму, целясь в середину ее полового органа, при этом ее ноги были приподняты и раздвинуты Сафаровым и Исаевым. В то время, когда я наносил удар трубой, Григорян Эдик держал Эмме одну руку, прижав ее ногой к земле..."

т.20 л.д.305-320

Tercüme: *Sanık V. V. Hüseynov, 22 Şubat 1989 yılında soruşturma sırasında verdiği ifadesinde demiştir:*

“Bu sırada İsayev Efser, oradakilere ikinci defa Grigoryan Emma’yı öldürmeyi önerdi. Seferov ve İsayev, Grigoryan Emma’nın rahmine boru sokmaya hazırlanan Grigoryan Edik’in yerine bunu benim yapmamı önerdiler. Grigoryan Edik baltasını başımın üstüne kaldırarak benim acele etmemi istedi. Beni ikna etmeye başladılar. Ben Grigoryan Edik’ten aldığım boruyu Grigoryan Emma’nın cinsel organının ortasına doğrultarak ona boru ile vurdum. Bu sırada, Seferov ve İsayev onun bacaklarını kaldırarak açmışlardı. Ben Emma’ya boru ile vururken Grigoryan Edik onun bir kolundan tutarak ayağı ile yere bastırmıştı.”

C.20 Dava dosyası sayfa 305–320

Açıklama: Sumgayıt olayları sırasında gerçekleştirilen en dehşetli cinayet yaklaşık 60 yaşındaki Emma Grigoryan'a yapılan vahşiliklerdir. Grigoryan'ın tahriki ile E.Grigoryan cinayet çetesi tarafından tecavüze uğradıktan sonra yine onun kışkırtması ve tehditleriyle işkencelere maruz kalmıştır.

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

206.

Обвиняемый по делу Мамедов Г.Г. при предъявлении ему обвинения 22 февраля 1989 года показал:

"...Эдик сказал, что он живет в этом микрорайоне и знает, где проживают армяне.

т.18 л.д.238-252

Tercüme: *Sanık K. K. Memmedov, 22 Şubat 1989 yılında itham edilirken verdiği ifadesinde demiştir:*

"Edik bu mahallede oturduğunu ve Ermenilerin nerede yaşadıklarını iyi bildiğini dedi."

C.18 Dava dosyası sayfa. 238–252

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

213.

21 ноября 1988 года и 10 января 1989 года обвиняемый Наджафов Н.А. дал аналогичные показания, однако, уже отрицал, что искал ценности в квартире:

"...Хорошо помню, что в это время Григорян Эдик был вооружен топором. Поднявшись на 5 этаж, ребята стали ломать двер одной из квартир... Дверь данной квартиры я не ломал. Когда дверь была взломана одним из первых в квартиру ворвался Григорян Эдик и обухом имевшегося у него топора ударил вышедшего ему навстречу армянина.

т.22 л.д.271-275, 276-289 .

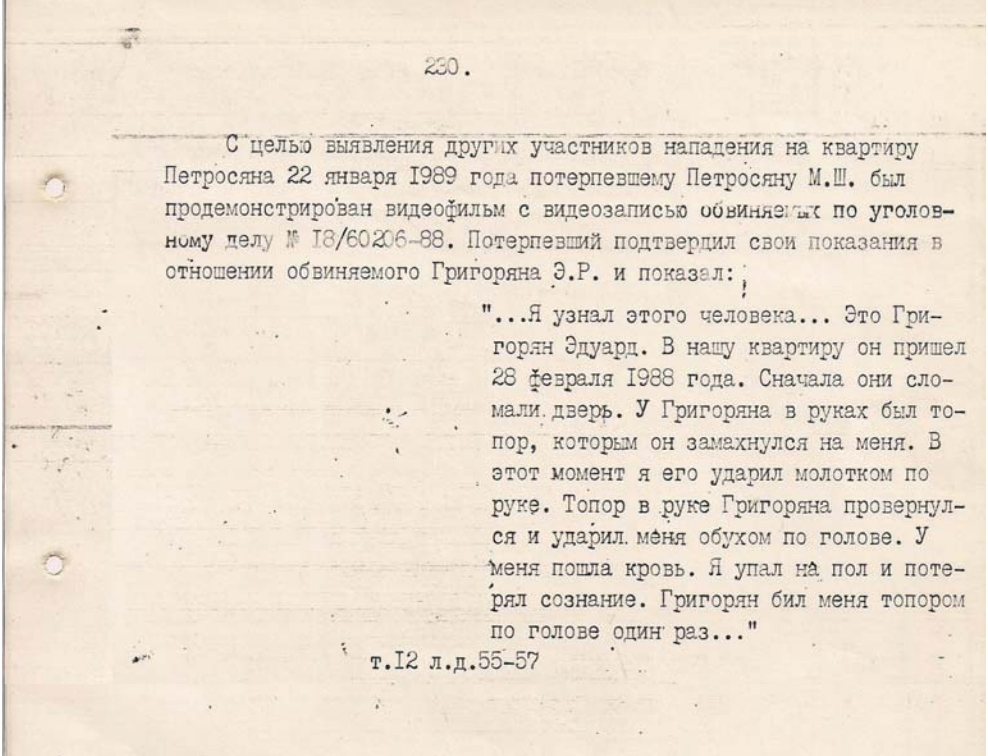
Tercüme: *Sanık N. A. Necefov, 21 Kasım 1988 yılında ve 10 Ocak 1989 yılında benzer ifadeler vermiş, lakin dairede kıymetli şeyler aradığını inkâr etmiştir:*

"İyi hatırlıyorum, o sırada Grigoryan Edik'in elinde balta vardı.

Çetedekiler, 5. kata çıkarak dairelerden birinin kapısını kırmaya başladılar. O dairenin kapısını ben kırmadım. Kapı kırıldıktan sonra daireye ilk önce zorla girenlerden biri Grigoryan Edik idi. O, elindeki baltanın tersi ile karşısına çıkan Ermeni’ye bir darbe indirdi.”

C.22 Dava dosyası sayfa 271–275, 276–289

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

230.

С целью выявления других участников нападения на квартиру Петросяна 22 января 1989 года потерпевшему Петросяну М.Ш. был продемонстрирован видеофильм с видеозаписью обвиняемых по уголовному делу № 18/60206-88. Потерпевший подтвердил свои показания в отношении обвиняемого Григоряна Э.Р. и показал:

"...Я узнал этого человека... Это Григорян Эдуард. В нашу квартиру он пришел 28 февраля 1988 года. Сначала они сломали дверь. У Григоряна в руках был топор, которым он замахнулся на меня. В этот момент я его ударил молотком по руке. Топор в руке Григоряна провернулся и ударил меня обухом по голове. У меня пошла кровь. Я упал на пол и потерял сознание. Григорян бил меня топором по голове один раз..."

т.12 л.д.55-57

Tercüme: *Petrosyan’ın dairesine saldırının diğer iştirakçilerini ortaya çıkarmak amacıyla 22 Ocak 1989 tarihinde 18/60206–88 sayılı cinayet davası üzere sanıkların video görüntülerinin olduğu kaset, mağdur M. Ş. Petrosyan’a gösterilmiştir. Mağdur, sanık E.R.Grigoryan hakkındaki ifadelerini onaylayarak demiştir:*

“Ben bu adamı tanıdım. Bu, Eduard Grigoryan’dır. 28 Şubat 1988 yılında bizim daireye o saldırmıştı. Onlar önce kapıyı kırdılar. Grigoryan’ın elinde balta vardı. O, balta ile bana vurmak istiyordu. Bu sırada ben çekiçle onun eline darbe indirdim. Grigoryan’ın elindeki balta döndü ve o, baltanın tersi ile benim başıma vurdu. Başımdan kan akmaya başladı. Yere düştüm ve bayıldım. Grigoryan benim başıma balta ile sadece bir defa darbe

indirmiştir.”

C.12 Dava dosyası sayfa 55–57

Потерпевший Петросян М. Ш. опознает обвиняемого Григоряна Э. Р.

Mağdur Petrosyan Grigoryan’ı tanıyor.

Yazarın duruşmadaki notlarından:

19.09.
Демонстрация видео Гянджиева
(Трубовская явилась 11^{30} часов)

«Видел Сафарова, Мамедова, Григоряна, Надира, Вагифа, Исаева»
«Григорян раздавал таблетки, я глотал 2 таблетки» После таблеток я стал сильным.
В начале 17 час вышел к перекрестку Мира, Дружбы, Остановил Москвич, ехавший со стороны гор. Баку. За рулем сидела женщина. Там же были девушка, мужчина в темных очках.
Я нанес 3-4 раза удары женщине. Потом пошел в дом 17/33 5 этаж.
Группу направлял Григорян

Tercüme: *"19.09.*

Gencaliyev'in videosunun gösterilmesi.

(Trubovskaya 11.30'da geliyor)

"Seferov'u, Memmedov'u, Grigoryan'ı, Nadir'i, Vagif'i, İsayev'i gördüm."

"Grigoryan hap dağıtıyordu. Ben 2 tane hap yuttum. Haplardan sonra kendimi çok güçlü hissettim.

Saat 17 civarında "Mir"(Sulh) ve "Drujba"daki(Dostluk) kavşağa çıktım. Bakü taraftan gelen "Moskviç" markalı arabayı durdurdum. Direksiyoda bir kadın oturuyordu. Arabada bir kız ve gözlüklü bir adam da vardı.

Ben kadına 3–4 defa vurdum. Sonra 17/33 numaralı evin 5. katındaki daireye gittim.

Çeteyi Grigoryan yönetiyordu."

Açıklama: Trubovskaya avukattır. Onun gecikmesini not defterime özellikle yazmamın sebebini sonra açıklayacağım. Şimdilik duruşmanın belirli bir döneminde Trubovskaya'nın avukatlıkla değil, duruşmayı sabote

etmekle uğraştığını fark ettiğimi ve ona özelikle dikkat etmeye başladığımı bildirmekle yetineceğim.

Sanık Gencaliyev'in video kaydından aldığım notlardan da Grigoryan'ın hap dağıttığı anlaşılıyor. Çeteyi Grigoryan'ın yönettiğini Gencaliyev de onaylıyor.

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Tercüme: ***"Yüzleşme*** *Sorgu yargıcı Lukeriç, Mitnikov*

İsayev—Grigoryan

C.29, Dava dosyası sayfa 199–207

"Grigoryan kâğıt çıkarıp baktı".

"Nizami, bu üçüncü mü, yoksa dördüncü mü?"

28.02 mağazaya gitmek istiyordum. Sputnik'in yanında insanları gördü.

Grigoryan böbürlenmeğe başladı.

Nadir kâğıdına bakmasını söyledi.

Üzerinde rakamlar yazılı olan kareli kâğıt parçası çıkardı".

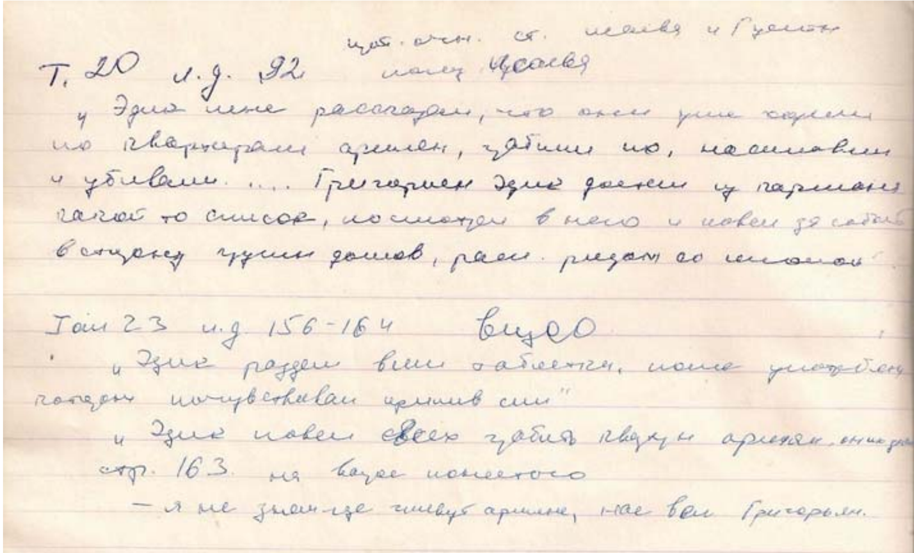
“Grigoryan dedi-“Tabur, ardım sıra”. Hiç kimse gitmedi. O zaman o, dedi: - “N’oldu korkuyor musunuz?”.

Grigoryan adama balta ile vurdu ve sordu: “Nizami, bu üçüncü müdür, yoksa dördüncü mü?”.

Nizami dedi: “üçüncüdür Edikcan”. Biz binadan çabucak çıktık. “Edik, Yılanlar, nereye gidiyorsunuz? Dedi.”.

Açıklama: Defalarca kaydettiğim “bu, üçüncü müdür, yoksa dördüncü mü?” ifadesini de açıklamak istiyorum. Daha önce Petrosyan olayında Grigoryan’ın mağdur Petrosyan’ı öldürmek amacıyla, başından balta ile yaraladığını öğrendik. Darbe sonucu Petrosyan bayılınca Grigoryan onun öldüğünü düşünerek vurmaya devam etmemişti. Bu olay sırasında Grigoryan Nizami’ye kaçıncı adamı öldürdüğünü - “üçüncü mü yoksa dördüncü mü?”-diye sorar. Aslında, burada sanıklar ifade vererek, Grigoryan’ın birkaç adamı öldürdüğünü onaylıyorlar. Lakin bu ifadelere dava dosyalarında defalarca rast gelinse de, soruşturmadakiler bunu bir türlü önemsememişlerdir.

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Т. 20 л.д. 92 показ. Исаева
Эдик мне рассказал, что они уже ходили по квартирам армян, грабили их, насиловали и убивали. .... Григорян Эдик достал из кармана какой-то список, посмотрел в него и повел за собой вторую группу домов, расп. рядом со мною.
Том 23 л.д. 156-164 видео
стр. 163
— я не знал где живут армяне, нас вел Григорян.

Tercüme*: “C. 20 Dava dosyası sayfa 92 İsayev’le Hüseynov’un yüzleşme protokolü*

İsayev’in ifadeleri.

Edik bana artık Ermenilerin dairelerine gittiklerini, onları soyarak tecavüz ettiklerini ve öldürdüklerini dedi. Grigoryan Edik cebinden bir liste çıkardı, ona baktı ve benim yanımda, bir ekibi arkasından binaya götürdü.

C.23. Dava dosyası sayfa 156–164 Video

“Edik herkese hap dağıttı ve onu yuttuktan sonra güçlendiğimi hissettim.”

“Edik herkesi Ermenilerin dairelerini soymaya götürdü, o onları tanıyordu.”

Say. 163 olay tanığının sorusuna: - ben Ermenilerin nerede yaşadığını bilmiyordum, bizi Grigoryan götürüyordu”.

Açıklama: Grigoryan’ın çete üyelerini Ermenilere karşı amansız olmaya, onları öldürmeye, tecavüze yönlendirmesi soruşturma dosyalarında defalarca yazılmıştır. Özellikle Grigoryan’da Ermenilerin isminin yazıldığı bir listenin olması gerçeğini soruşturma sırasında hem sanıklar hem de mağdurlar defalarca bildirseler de böylesi önemli bir bilgi atlanmıştır.

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Tercüme: *"Grigoryan'ın rolü*

- *İsayev- C.20 Dava dosyası sayfa 92 İsayev'le Hüseynov'un yüzleşmesi*
- *(İsayev'in ifadeleri)*
- *"Grigoryan cebinden bir liste çıkardı, ona baktı ve bizi ardı sıra götürdü".*
- *Gencaliyev- C.23 Dava dosyası sayfa 156–164 video*
- *"Edik herkese hap verdi, yuttuktan sonra güçlendiğimi hissettim".*
- *C.26. "Nadir dedi ki, bundan sonra nereye gidiyoruz, Grigoryan kareli defter yaprağı çıkardı, üzerinde bir şeyler yazılıydı."*
- *İsayev- C. 29 Dava dosyası sayfa. 199–207 Grigoryan'la İsayev'in yüzleşmesi.*
- *"Grigoryan böbürlenmeğe başladı, Nadir kâğıdına bakmasını söyledi. O üzerinde rakamlar yazılı olan kareli kâğıt çıkardı ve dedi "Tabur, beni takip edin."*
- *Gencaliyev videodan "Grigoryan hap dağıtıyordu. Ben 2 hap yuttum ve güçlendiğimi hissettim."*
- *Belirlemek iki kişi yaklaştı.*
- *Hüseynov Vagif, İki kişiyle konuşuyordu, biri uzun, diğeri ise orta boylu idi. Sumgayıt'lı değillerdi.*
- *"Her şey yolundadır, geri zekâlılar arkamdan geliyorlar."*
- *Eşi-iki kişiyle karşılaştık, iyice bakmaya fırsat vermedi sonra gittik.*
- *Memmedov Galib – Edik'te kişilerin listesi var idi.*
- *Mejlumyan Lyuda – Üzeri çizilmiş ve çizilmemiş rakamlardan oluşan bir defter kâğıdı var idi.*
- *Memmedov Galib – C. 17 Dava dosyası sayfa. 104 Grigoryan hap dağıtıyordu.*
- *"geri zekâlılar arkamdan geliyor."*

Açıklama: Görüldüğü gibi dava dosyalarına dayanarak, bu notlarımda Grigoryan'ın çetede elebaşı olduğunu ispat eden bütün gerçekleri bir araya getiriyorum. Bütün ifadelerde Grigoryan'ın herkese hap dağıtması, elinde bir liste olması, Ermenilerin nerede yaşadığını biliyor olması, diğer sanıkları Ermenilere karşı amansız olmaya özellikle onun kışkırtması defalarca onaylanmasına rağmen, mahkeme Grigoryan'ı bütün ağır cinayetleri bizzat düzenlediği için değil, sadece katıldığı için tutuklamış. Ve yargıç da bu tutumunu devam ettirerek bütün çabalarımı dikkate almadan, onu sıradan bir suçlu gibi muhakeme etmeye devam ediyordu.

Sizce, bahsettiğim bütün gerçekler ve verilen ifadeler onun bu çetede elebaşı olduğunu açıklamıyor muydu? Bütün bu durumlarla ilgili ben, daha detaylı açıklama yapabilirim, lakin okuyucuları yönlendirmemek için, kendilerinin sonuca varmaları amacıyla şimdilik bunu yapmıyorum.

SİYAH PARDÖSÜLÜLER KİMLER İDİ?

Cinayet davasının dosyalarını incelerken, kafamda birçok sorular oluşmaya başladı. Artık Grigoryan'ın bu çetenin elebaşı olduğundan kesin olarak emindim. Lakin cinayet davasının yapısı, Grigoryan'ı, cinayetin sıradan bir üyesi olarak göstermeye yönelik kurgulanmıştı. Herhangi bir çete tarafından işlenen cinayet davasının dosyalarını inceleyen sıradan bir hukukçu, çete üyelerinin sıralamasında önce çete başının adının belirtildiğini, daha sonra cinayette katılımına ve işlediği cinayetlerin ağırlığına göre, diğer sanıkların sıralandığını bilmektedir. Lakin iddianamede Grigoryan'ın adının bu sıralamada en sonda geçtiği görülmektedir. Ayrıca, Grigoryan'ın bu davadaki özel rolü ile ilgili can alıcı bazı tanık ifadeleri, hiçbir şekilde dikkate alınmamıştır.

Bütün bu hususlar beni kuşkulandırmış, kafamı kurcalamaya başlamıştı. Dava dosyalarını incelerken Grigoryan'ın eşinin, dava ile ilgili sanık Galib Memmedov'un, Vagif Hüseynov'un ifadelerini öğrendim. O ifadelerin hepsinde siyah pardösülü iki şahıstan bahsediliyor ve Grigoryan'ın sık sık onlarla görüştüğü bildiriliyordu. Hatta ben bu ifadeleri duruşma boyunca not defterime de kaydetmişim ve şimdi bu notlara dikkatinizi çekmek istiyorum:

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Tercüme: *" Belirlensin, iki kişi yaklaşıp".*

Hüseynov Vagif: "İki kişiyle konuşuyordu, biri yüksek, diğeri orta boylu idi. Sumgayıt'lı değillerdi".

"her şey yolundadır, geri zekâlılar ardım sıra geliyorlar."

Eşi: "İki kişiyle karşılaştık, iyice bakmaya fırsat vermedi sonra gittiler."

Memmedov Galib: C. 17 Dava dosyası sayfa 104 Grigoryan hap dağıtıyordu.

"Geri zekâlılar ardım sıra geliyorlar".

Açıklama: Bu ifadelerden üç tanığın da Grigoryan'ın sık sık iki kişiyle görüştüğünü onayladığı anlaşılıyor. Dava dosyalarında sorgu yargıcı Grigoryan'ın eşini konuşturarak, kocasının olaylardan önce nerede oluğunu öğrenmeye çalışmıştır. Soruşturma sırasında, Grigoryan'ın eşi çok mutlu yaşadıklarını, Grigoryan'ın nereye gittiği, kimlerle görüştüğü hakkında daima onu bilgilendirdiğini söylemiştir. Sonraki ifadelerinde ise bir akşam eve gelirken, oturdukları binanın köşesinde duran iki siyah pardösülü adamın onları izlediklerini görmüş. Dönerek o tarafa bakmak istediğinde, Grigoryan eşini çekiştirerek kaba bir şekilde Rusça "чего зыришься?" (ne diye gözünü belertiyorsun?) demiş ve bu adamları dikkatli bir şekilde görmesine engel olmuştur. Daha sonra eve gelmişler. Sorgu yargıcının sonra neler olduğuna dair sorusuna ise Grigoryan'ın eşi "Beni eve bıraktıktan sonra çıktı" demiştir. Sorgu yargıcı hemen ona Grigoryan'ın nereye gittiğini sormuştur. Çünkü eşi daha önceden de, Grigoryan'ın nereye, kiminle gittiği, hatta eve gecikip gecikmeyeceği hakkında daima kendisini bilgilendirdiğini söylemiştir. Grigoryan'ın eşi, sorgu yargıcının bu sorusuna kocasının nereye gittiğini bilmediğini, bu defa nereye gittiğini söylemediği için işinin çok önemli olduğu anlamını çıkardığı cevabını vermiştir.

Mantığımızı kullanarak olaylara baktığımızda Grigoryan'ın evden bu siyah pardösülülerle görüşmek amacıyla çıktığını anlıyoruz.

İddianameye yansımayan, ancak cinayet davasının dosyalarında olan, duruşması sırasında ilan olunmuş, kaydı bulunmayan, yalnız belleğimde yer etmiş ifadelerden bir kısmına dikkatinizi çekmek istiyorum.

Galib Memmedov ve Vagif Hüseynov soruşturma zamanı verdikleri ifadelerinde bu siyah pardösülüleri hatırlamaktadırlar. Galib Memmedov ifadesinde yaklaşık olarak aşağıdakileri söylemiştir: "Biz kalabalık bir şekilde gidiyorduk, ben Grigoryan'ın arkasındaydım. Kenarda iki siyah pardösülü adamın durduğunu gördüm. Onlar Sumgayıt'lı değillerdi, dışarıdan gelmeye benziyorlardı. Sonra bu siyah pardösülülerin Grigoryan'a hiçbir şey söylememelerine rağmen Grigoryan'ın o tarafa döndüğünü ve

sanki rahatlatıcı bir tarzda elini salladığını, gördüm. Arkasından da " Her şey yolundadır, geri zekâlılar ardım sıra geliyor" dedi."

Aynı ifadeyi Vagif Hüseynov da veriyor. Lakin çok önemli olan bu ifadelere rağmen, ben, soruşturma tarafından siyah pardösülülerin kimliklerinin, Grigoryan'la hangi amaçla görüştüklerinin ve ne konuştuklarının, Grigoryan'ın onlara neden böyle söylediğinin netleştirilmediğini gördüm. İşte bütün bunlar dikkatimi daha çok çekti ve beni rahatsız etmeye başladı. Bu nedenle soruşturma ekibinin üyelerinden birisiyle tanışmaya karar verdim. Cinayet davasının dosyalarına bakarken soruşturma ekibinin üyesi olan bir Azerbaycanlının - Niyazi Velihanov'un ismini gördüm. Şu anda Niyazi Velihanov, Bakü şehrinin Nizami ilindeki Savcılıkta savcıdır. Velihanov ile görüşerek kuşkularımı paylaştım. Daha ilk konuşmadan N. Velihanov hakkında bende çok olumlu izlenimler oluştu. O, dava dosyalarını tam olarak inceleyemediğini, sadece ikinci, üçüncü dereceli sorguları yaptığını içtenlikle itiraf etti. Lakin her şeye rağmen o da olayların gösterildiği kadar basit olmadığını bildirdi. Niyazi bana işi iyi bilen soruşturma ekibinde sorgu yargıcı olan bir şahsın, Devlet Güvenlik Teşkilatından bir albayın ismini verdi (adını şimdi kesin olarak hatırlayamadığım bu şahıs, Moskova yakınlarındaki vilayetlerin birinin Devlet Güvenlik Teşkilatında sorgu yargıcı olarak görev yapıyordu). Niyazi'den bazı meseleleri öğrenmem için beni bu albayla tanıştırmasını rica ettim. Ancak Niyazi umutsuz halde onun bana hiçbir şey söylemeyeceğini ve bu mesele ile ilgili hiçbir ek bilgi vermeyeceğini bildirdi. O zaman ben vereceğim yemeğe bu albayı da getirmesini Niyazi'den rica ettim. Anlaştık.

Görüşmemiz eski "Zoopark" diye adlandırılan restoranda oldu ve çok uzun sürdü. Muhatabımın şaraba olan düşkünlüğü hemen ortaya çıktı. Ben bilerek yemeğin sonuna doğru Rusya'da çalıştığım dönemden, orada karşılaştığım zorluklardan, kısacası, profesyonellikten söz açtım. Böylece albay da hevesle kendi işlerinden, profesyonelliğinden dem vurmaya başladı. Albayın kendisini bir numaralı profesyonel olarak tanıttığı bir anda itiraz ederek ona dedim: "Siz kendinizi nasıl profesyonel sanıyorsunuz? Ben Devlet Güvenlik Teşkilatı görevlisi olmadığım halde, Sumgayıt olaylarının bir düzen olduğunu davadan anlayabiliyorum, siz ise profesyonel olduğunuzu iddia ettiğiniz halde, bunu bilemediniz?" Sözlerim ona çok kötü tesir etti ve hemen kaba bir şekilde cevap verdi: "Sen kendini çok beğeniyorsun. Ben bu davanın iç yüzünü çok iyi biliyorum. Bu olayın normal bir olay olmadığını, bir provokasyon olduğunu, hatta kimler tarafından düzenlendiğini dahi ortaya çıkardık."

Daha sonra o, davada adı geçen ve bende kuşku uyandıran bu siyah pardösülülerin kim olduğunu öğrendiklerini, hatta onların fotoğraflarını

Grigoryan’ın karısına, sanıklardan bazılarına gösterdiklerini ve onların bu kişileri tanıdıklarını, onların bu olayların düzenleyicileri olduklarını ve sonra Özbekistan’a gittiklerinden haberleri olduğunu da vurguladı. Albayın söylediğine göre, o, olayları düzenleyenlerin yerlerini tespit ederek, Kalkin’in yanına giderek bu şahısları Özbekistan’dan getirmek için izin kâğıdını imzalamasını rica etmiş. Kalkin ise ona: “Sen, SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Birinci Kâtibi Mihail Sergeyeviç Gorbaçov’un konuşmasını duymadın mı? O, Sumgayıt olaylarının bir grup saldırganın işi olduğunu söyledi. Davayı böyle de sonuçlandırmak gerekir” demiş.

Devlet Güvenlik Teşkilatı albayı Sumgayıt davasını bilgisizlikten değil, bu nedenden dolayı böyle sonuçlandırdığını itiraf etti. Niyazi Velihanov da konuşma sırasında yanımızdaydı ve bu konuda yazdıklarımı o da onaylayabilir.

Bir süre sonra Oş, Fergana olaylarının patlak vermesi bende siyah pardösülülerin Özbekistan’a işte bu amaçla gittikleri ihtimalini uyandırdı. Ancak SSCB çöktükten sonra SSCB Devlet Güvenlik Teşkilatının Afrika, Asya ülkelerinde kargaşa çıkaran, darbeler düzenleyen özel bir kurum olduğu çoklarına belli oldu. Bu siyah pardösülülerin de o kurumun memurları olduğu gün gibi ortadadır. Bunu araştırmak ise artık başkalarının işidir.

DURUŞMAYA DIŞ MÜDAHALELER

Sumgayıt olayları ile ilgili duruşmanın üyelerinden biri olarak duruşmaya dışarıdan yapılan birçok müdahaleyi fark ediyordum. Bu, birkaç hususta görülmekteydi. Öncelikle, sanıkların avukatları duruşmada mesleklerine uygun olmayan tavırlar sergiliyorlardı. Onlar ne pahasına olursa olsun gözaltına alınanların ifade vermelerine engel olmaya çalışıyor, onları bu yönde etkiliyorlardı. Hatta sanıklardan birinin çapraz sorularla yalan ifadesini ortaya çıkardığımda bana saldırıyor, hakaret bile ediyorlardı. Sanıklar duruşma boyunca bana “Ermeni”, “Ermenilerin casusu” gibi ifadelerle hakaret ediyorlardı. Birçok kez Mensur İbayev’den bu meseleye müdahale etmesini, hakaret edilmeme imkân vermemesini talep etmiştim. Lakin İbayev her defasında “Aslan, sen onlara aldırma, bizim burada amacımız başkadır, biz duruşmada sorunsuz bir şekilde amacımıza ulaşmalıyız” diyerek beni sakinleştirmeye çalışırdı. Mizacım bütün bu yapılanlara aldırmadan kayıtsız kalmama engel oluyordu. Bunu fark eden avukatlar da, beni çileden çıkarmak için sanıklara yardım ediyorlardı. Sadece Esedağa Abdullayev adlı avukat onlar gibi yapmıyordu. Rauf Kerimov adlı bir avukat ise bu konuda özellikle çaba harcıyordu. Daima elinde ya bir top anahtar, ya da tespih tutardı. Ben tanıkları sorguya başladığımda elindekileri oynatmaya

başlar, bana laf atar, sinir bozacak bütün yolları deneyerek beni çileden çıkarmaya çalışırdı. Sonraları o, Bakü Şehir Savcılığında çalışmıştır.

Duruşmaya Galib Memmedov'un avukatı sıfatıyla katılan Esedağa Abdullayev "Bizim yol" gazetesine verdiği seri demeçlerde benim söylediklerimi onaylamaktadır:

"**E.A.**- Hatırlıyorum, avukatlar Aslan İsmayılov'a karşı çok kötü davranıyorlardı.

N.C. – Kesin olarak ne diyorlardı?

E.A.- Hakaret dolu kelimeler kullanırlardı, yerli yersiz.

N.C. - Niçin?

E.A.- Sadece onun sorguyu sonuçlandıramamasını istiyorlardı. Bazı avukatların kişisel çıkarları da var idi. Onlardan biri Rauf Kerimov idi. Aslan Bey'e karşı bu takıma başkanlık yapıyordu. Bu adam, kafasına esince yargıca dahi hakaretler yağdırıyordu. O, önceleri savcılıkta çalışıyormuş.

N.C.- Neye dayanarak hakaret ediyordu?

E.A. - Güya, Aslan Bey duruşmayı doğru yürütmüyormuş. Genellikle, onun soru sormasına engel olurlardı.

N.C.- Bu durumda, Rauf Kerimov'un Grigoryan'ı savunduğu kanısına varmak mümkün müdür?

E.A.- Evet, savunuyordu. Çünkü o, sanığını savunarak, gerçeğin ortaya çıkmasını engelleyerek Grigoryan'ı temize çıkarıyordu."

Avukatlar arasında Trubovskaya adlı bir bayan da vardı ve yanılmıyorsam, o, Grigoryan'ın avukatı idi. Duruşma boyunca tuttuğum notlarda duruşmanın ortalarından itibaren neredeyse her gün Trubovskaya'nın duruşmaya bir saat, bir buçuk saat geciktiğini yazmıştım. Bu notları yazmamın sebebi, bu avukatın her duruşmadan önce birisiyle görüştüğüne, talimatlar aldığına dair bende fikir oluşmasıydı. Özellikle onun bu geç kalmalarından sonra sanıklar ve avukatlar arasında bir canlanma başlıyordu. Sanki o, herkesi yönetiyor ve yönlendiriyordu.

Yalnız Esedağa Abdullayev, o dönemde yanıma yaklaşarak, beni anladığını fakat hiç yardım edemediğini söylemişti. Ben ondan avukatı olduğu tutukluya durumu anlatıp, her şeyi olduğu gibi söylemesini istediğimde, o, buna imkân verilmediğini bildirdi. Hatta diğer avukatların onun savunduğu Galib Memmedov'un anne babasını Esedağa'nın savcılığa çalıştığı yönünde doldurduğunu ve onu değiştirmeleri gerektiğini söylediklerini vurguladı. Ben emindim ki Esedağa Abdullayev hiç kimseye çalışmıyordu. O, sadece kanunlar çerçevesinde savunduğu kişinin haklarını koruyor, facianın mahiyetini anlayarak buna engel olmaya çalışıyordu. Hatta bana "milletimizi rezil ettiler, ama bizim elimizden bir şey gelmiyor" diyordu.

Kitabın ilerleyen sayfalarında bugüne kadar koruduğum, 1989 yılında duruşma zamanı avukatların ve diğerlerinin duruşmaya müdahalelerini anlatan notlarımdan bazılarını dikkatinize sunacağım.

Ben bunu şimdiye kadar hiçbir yerde söylememiştim, ancak şimdi söylüyorum. Bu duruşmanın yürütüldüğü dönemde bana bütün sanıkların akraba veya tanıdıkları tarafından öyle veya böyle çok rüşvet teklif edilmiştir. Ben ise onlara rüşvet olmadan yalnız bir şartla yardım edeceğimi bildiriyordum. Sanıklar mahkemeye her şeyi olduğu gibi anlatsınlar, ben de bir savcı olarak yasaların el verdiği ölçüde onlara en az cezayı vereyim. Ancak kimse buna yanaşmıyordu.

Ben Esedağa Abdullayev'e de bunu söylediğimde o, buna çalışacağını söyledi. Lakin bunu duyan diğer sanıkların avukatları Galib Memmedov'un anne babasını E.Abdullayev'e karşı kışkırttılar. Bir süre sonra ise bana Galib Memmedov'un savcılıkta çalışan akrabası (yanılmıyorsam, bu şahıs o sıralarda Neftçala il Savcılığında çalışıyordu) yanıma yaklaşarak çalışma arkadaşı olduğumuzu söyledi ve benden akrabasına yardım etmemi rica etti. Eğer Galib Memmedov mahkemede doğru ifade verirse, ben ona en az ceza isteyeceğim konusunda söz verdim.

Bir daha tekrar ediyorum, ben o şahsa Galib Memmedov'un mahkemede doğru ifade vermesini rica etmiştim, Grigoryan'ın aleyhine şahitlik etmesini değil! Çünkü doğru ifade verildiği takdirde buna hiç bir gerek kalmıyordu ve her şey artık ortaya çıkıyordu. Ayrıca, çalıştığım bütün dönemlerde ve her yerde amacıma ulaşmak için hiçbir zaman yasaları çiğnememişimdir.

O şahıs razı oldu, yanılmıyorsam ya ertesi gün ya da öbür gün bir daha yanıma gelerek, artık Galib Memmedov'un kendisi, anne ve babası ile konuştuğunu ve onun ifade vermeye razı olduğunu söyledi. Sadece bana, onu sorguya çekmek kalıyordu.

Bir sonraki duruşma, sabah saat 11 civarında başladı ve Galib Memmedov'a sorular sormaya başladım. Doğrusu, önce ona soruları temkinli bir şekilde soruyordum çünkü yine ezberletilmiş cevaplar vereceğini sanıyordum. Lakin ilk sorulardan sonra onun doğru ifade vermek niyetinde olduğunu anladım. G. Memmedov olayları bütün detayları ile anlattı. Kendisinin, diğer sanıkların, özellikle da Grigoryan'ın yaptıklarını. Onun ifadesi şu şekilde idi: "Hepimizi Grigoryan götürdü. Grigoryan "takımda" olan çocuklara hap dağıtmıştı. Grigoryan bunların içinde kabadayı idi. Herkes ondan korkuyordu. Grigoryan'da liste vardı, kare defter kâğıdında binalar, daireler yazılmıştı ve o dairelerin karşısında Ermenilerin nerede oturdukları gösterilmişti. Grigoryan bu daireye, o daireye gidiyoruz diye emir veriyordu ve herkesi kışkırtan da işte o idi" vs. Bu sırada Grigoryan

birkaç defa açıkça onu tehdit etse de Galib Memmedov ifade vermeye devam ediyordu. İlginç olan şu ki, diğer sanıklar Galib Memmedov'un ifade verdiğini gördüklerinde, onlar da hemen Mensur İbayev'e müracaat ederek biz de ifade vermek istiyoruz dediler. Bu sırada hiç beklemediğim bir gelişme oldu. Sorgunun bitmesine yarım saatten fazla bir zaman kalmasına rağmen, Mensur İbayev ara verdiğini ilan etti ve hemen salondan dışarı çıktı. Ben şaşırmış bir halde koridorda onun karşısına geçerek iki aya yakındır bu dava için uğraşıyoruz ve sanıkların doğru ifade vermesiyle her şeyin çözüleceği bir anda ara vermenin doğru olmadığını anlatmaya çalıştım. Bu sırada o, önemli bir şahsi işinin olduğunu bildirdi. Ben bir daha ne kadar önemli olursa olsun bu sorguyu bitirmemiz gerektiğini söyledim. Hatta onların az sonra bize ne tür değerli ifadeleri vereceklerini bilmiyoruz diye de ilave ettim.

Bütün ricalarıma rağmen, İbayev razı olmadı ve "şahsi işini" çözmeye gitti.

Öğlen saat üçte, duruşmanın ikinci bölümü başlar başlamaz daha söz verilmeden Galib Memmedov yerinden kalkarak şimdiye kadar verdiği bütün ifadelerin yalan olduğunu, bu ifadeleri baskı altında verdiğini ve ona bu baskıyı Aslan İsmayılov'un yaptığını söyledi. Güya, ben onu tehdit ederek, Grigoryan aleyhine şahitlik etmesini istemişim, o da korktuğu için Grigoryan aleyhine şahitlik etmiş.

*Galib Memmedov'un ifadesini değiştiğini görünce ben hemen diğer sanıklara ifade verip vermek istemediklerini sordum. Onlar hepsi sanki önceden anlaşmışlar gibi aynı anda ifade vermek istemediklerini bildirdiler. Ben onlara -siz yargıca başvurarak ifade vermek istiyordunuz- dediğimde, onlar bunu da inkâr ettiler. Zaten bu zamana kadar, mahkûmların ağzından neredeyse kerpetenle ifade alabiliyordum, bu günden sonra sanık ve avukatların tamamı azgınlaştılar, hiç bir ifade vermediler, işi sulandırdılar ve bana laf atarak, hakaret ederek beni çileden çıkarmaya başladılar. Bu süreçte sadece sanıklar değil, onların akrabaları da bana, papağan gibi aynı ifadeleri söylüyor, hakaretler yağdırıyorlardı. İşin ilginç tarafı, bu duruşmada sanıkların tanımadığım akrabaları bile bana karşı husumet besliyor ve adeta benden nefret ediyorlardı. Sanki ben bu davada A*zerbaycanlıları bütün dünyaya rezil eden Sumgayıt olaylarına değil, sıradan bir adi suça karışmış hırsızlık davasına bakıyordum. Gerçi, bu dönemde Azerbaycan'da halk, siyasi yönden bilgilenmeye ve bağımsızlık eylemleri yapmaya başlamıştı. Bu vurdumduymazlığın sebebi benim için bugün de muamma olarak kalmaktadır. Hâkimiyette oturanların yaptıkları belliydi, onlar koltuk derdinde idiler ve bütün olayları yöneten SSCB adlı imparatorluğun başında oturan Gorbaçov'a yaranmaya çalışmakla meşgul

idiler. Peki, ya Azerbaycan Halk Cephesi? 1990 yılının Ocak ayında SSCB yönetiminin Bakü’de düzenlediği Ermeni katliamına tek başına engel olan Azerbaycan Halk Cephesinin ileri gelenleri, bu ülkenin aydınları neredelerdi, onlar da mı koltuk davası ile uğraşıyorlardı, onlar da mı SSCB yönetiminin yaptıklarını anlamıyor, “Grigoryan davasının” önemini görmezden geliyorlardı?

Galib Memmedov’un mahkemede doğru ifade verdiğini avukatı E. Abdullayev’in “Bizim Yol” gazetesine verdiği demeçte doğruladığını da burada vurgulayalım.

“**N.C.** – “Grigoryan davası”nın devlet savcısı Aslan İsmayılov ANS televizyon kanalının bu konuda hazırlanmış programında Galib Memmedov’un yakınlarının ondan yardım istediklerini ifade etmiştir. O da karşılığında, gerçekleri itiraf ettiği takdirde ona yardım edeceğini bildirmiştir. Bundan sonra Memmedov Grigoryan’ın elebaşı olduğunu, eylemcilere hap verdiğini ve onun elinde saldıracakları Ermenilerin listesinin olduğunu itiraf etmiştir. Yalnız bu sırada hâkim Mensur İbayev soruşturmaya ara verdirmiş, aradan sonra ise Galib Memmedov, ifadesini değiştirerek Aslan İsmayılov’un baskısı sonucunda böyle ifade verdiğini söylemiştir.

E.A. – böyle bir olayın olma ihtimali vardır. O zamanlar Sumgayıt olayları ile ilgili başka bir salonda gerçekleşen duruşmaya katıldığım için bazı ayrıntıları unutmuş olabilirim. Ama Memmedov bu itirafları yapmıştı. Ben kendim de ondan gerçekleri söylemesini talep ediyordum. Eğer o, gerçeği söyleseydi, olaylar başka türlü gelişirdi. İşin ilginç tarafı o, soruşturmada gerçekleri söylüyordu, mahkemeye çıktığında ise soruşturmaya yalan ifade verdiğini, Grigoryan’ın olay sırasında orada olmadığını diyordu. O zaman ben ona “Bak, Galib, bir öyle, bir böyle yapıyorsun, sen artık gerçeği söyle, neler olduğunu anlat” dedim. Bundan sonra o, bana bütün gerçekleri en ince ayrıntısına kadar itiraf etti. Ben o zaman, diğer sanıklardan çekinme, gerçeği mahkemede de söyle, ben sana “iftira at” demiyorum zaten. Olup biteni anlatsan bana yeter, eğer korkuyorsan yazılı ifade ver. O, bu dediklerime razı oluyordu, ama mahkemeye çıktığımızda durum değişiyor, yine de ifadesini değişiyordu.

N.C. – Onu etkileyen kimdi öyleyse?

E.A. – Belki de akıl aldığı birisi vardı ve o şahıs da gerçekleri söylemesini istemiyordu. Ya da onları etkileyen, yönlendirenler vardı.

N.C. – Yalnız can alıcı başka bir hususa parmak basmak istiyorum. Galib Memmedov itiraf ifadesini verdiği sırada, yargıç İbayev ara vermiş, hatta savcı İsmayılov buna engel olmaya çalışmıştır. Aradan sonra ise Galib Memmedov bu ifadeyi vermeye onu İsmayılov’un tahrik ettiğini söylemiş. Siz onun ifadesini böyle çabuk değişmesinin sebebini hiç araştırdınız mı?

E.A. – Biliyor musunuz, sanırım duruşmada bazı kişileri bir araya getirmişlerdi. Galib'in babası bana gelerek bazı avukatların benim, onun oğlunun salıverilmesine engel olduğumu söylediklerini bildirdi. Avukatlar ona "Esedağa Abdullayev bize katılmıyor" demişlerdi. Galib yalnızken bana gerçekten Grigoryan'ın eylemlerin organizatörü olduğunu itiraf ettiğinde, ona "Olup biten bütün gerçekleri anlat, neden olmayan şeylerden bahsediyorsun, neden onlara uyuyorsun?" dedim. O, söz verse de, sözünü tutamazdı. Ya çok korkuyordu, ya da tahrik ediyorlardı."

Görüldüğü gibi, mahkemeye, sanıklara dışarıdan baskı yapıldığını bu avukat da itiraf etmektedir.

Önceleri bu davada M. İbayev'e inandığım kadar kimseye inanmadığımı da söyleyeyim. Davayla ilgili olarak her onun yanına gittiğimde onun hep Şehriyar'ın şiirlerini okuduğunu görüyordum. Ben, Şehriyar'ı okuyan bir insanın adalet, millet, vatan sevgisi gibi değerlere sahip olduğuna inanırdım.

Ayrıca, o, her defasında bana "Sana çok güveniyorum, çünkü ben bu davayı iyi bilmiyorum, sen neye karar verirsen öyle olacak" diyerek beni rahatlatıyordu. İbayev'e olan güvenim ilk kez Galib Memmedov'la ilgili olayda sarsıldı. Ama o zaman bile İbayev'in davayı bu derecede baltalayacağını beklemiyordum. Davanın sonuna kadar bu kadar açık, ispat edilmiş gerçekleri İbayev'in göz önünde bulundurarak adaletle hüküm vereceğini, milletimize atılan bu çirkin iftirayı temizleyeceğini ümit ediyordum. Ne yazık ki insanoğlunun umut ve beklentileri her zaman gerçekleşmiyor. Galiba o zamanlar çok saftım.

Bu kitapta M. İbayev'in adını çok zikrettiğim için kimse ona karşı her hangi bir düşmanlığımın olduğunu veya intikam almak istediğimi sanmasın. O zamanki SSCB'nin varlığını, Devlet Güvenlik Teşkilatı kâbusunu, yönetimin tutumunu göz önünde bulundurursak onun yaptıklarının nedenini anlar ve belki de buna bir anlam verebiliriz. Ancak onun bugünkü tutumuna, olanlara bir kılıf uydurma çabasına, gerçekleri saklamasına, kimlerin borusunu çaldığını tarih karşısında ört bas etmesine bir türlü anlam veremiyorum. Bu, affedilecek bir durum değildir!

Burada, duruşmanın dışına çıkarak, Ermenilerin bugün o duruşmayı hangi biçimde ve nasıl yalanlar uydurarak dünya kamuoyuna sunduklarını bir daha göstermek için yeniden "Sumgayıt, Soykırım, Şeffaflık" adlı basın toplantısına dönerek, özellikle bir hususa dikkatinizi çekmek istiyorum. Bu toplantıda Ermenistan hukukçular barosunun üyesi avukat Ruben Rştuni konuşmasında şöyle demiştir: "Biz Sumgayıt'ta mağdurlara yardım faaliyetlerine başladığımız zaman ben soruşturma ekibinin reisi (bu ifade ile o, bir hukukçu olarak ne kadar gerçekçi konuştuğunu göstermekle beraber,

engin hukuk bilgisini de ortaya koymaktadır! Kalkin soruşturma ekibinin reisi değil, rehberi olmuştur-A.İ.) Kalkin'in adına telgraf çekmiştim. O, telgrafın bir kopyası elimdedir: "Grigoryan Emma, Ambartsumyan Mişan'ın ölümü ile ilgili ilk soruşturma sonucunda mağdurları savunmakla görevlendirilmiştim. Dava ile ilgili ne zaman bilgi alabilirim, bunu bana önceden bildirmenizi rica ediyorum. Adres: İrevan 162 a, Hukuk Danışmanlığı. Avukat Rştuni."

Avukat Rştuni kendisinin ve mağdurların davayla ilgili bilgi alma haklarının çiğnendiğini ve soruşturma bittikten sonra cinayet davasının dosyalarını inceleyemediklerinin de ekliyor. Ben, davanın savcısı olarak bu söylenenlerin hepsinin yalan olduğunu ifade etmek isterim. Şöyle ki, sadece ilk soruşturmada değil, mahkeme soruşturması zamanı da onların cinayet davasının dosyalarını incelemesine hiç kimse engel olmamıştır. Bazı dosyaları incelerken elime geçen bir yazı beni yeniden, hayalen duruşmaya geri götürdü. Bahsettiğim duruşmada mağdurların avukatlarının katılımı tam olarak sağlanamamıştı. Çünkü onlar mahkemenin başlarından itibaren duruşmaya katılmışlardı. Hatta sanıklara olayları aydınlatacak tarzda sorular sorduğum zaman avukatların bana hakaret etmesine itirazlarını dahi bildirmişlerdi. Sıra Grigoryan'ın soruşturmasına gelince, onun suçlarının ortaya çıkması artık onları rahatsız etti ve az sonra duruşma salonundan sessizce kayboldular. Ben, Avukat Rştuni'den farklı olarak yalan söylemek istemiyorum. Bundan dolayı duruşmadakilerin İrevan'dan olduklarını bilsem de, tam olarak kimlerin mağdurların avukatı olarak duruşmaya katıldığını hatırlamıyorum. Adı geçen duruşmada onun salonda olup olmadığından da emin değilim. Dava dosyaları açıklanırsa o listede Rştuni'nin adının geçip geçmediği ortaya çıkar.

Burada bir ayrıntıya daha dikkatinizi çekmek istiyorum. Toplantıdaki yazılardan Ermenistan yönetimi tarafından Sumgayıt olayları sırasında mağdur olan şahısları savunmak amacıyla oluşturulmuş avukatlar kolordusu bütün davalardan, aynı zamanda mağdur Emma Grigoryan'ın davasından da eksiksiz bir şekilde haberdarlardı. Ancak nedense "Grigoryan davası"ndan kimsenin haberi yoktu. Oysaki Sumgayıt olaylarında Emma Grigoryan cinayeti de dâhil olmak üzere, en ağır cinayetleri bu çetenin üyeleri yapmışlardı.

Şimdi ise yeniden mahkeme sırasında ortaya çıkardığım gerçeklere dönerek duruşma esnasında yargı mensubu çok sayıda genç avukatın mahkemeye olan ciddi ilgi ve alakasını gördüğümü de söyleyeyim. Onlar bütün duruşmalara katılıyorlardı. Bir defa, duruşmanın sonuna doğru, iki genç delikanlı yanıma yaklaşarak kendilerini Yüksek Mahkemenin Mahkeme Toplantı Sekreterleri olarak tanıttılar. Onlar bana duruşma

sırasında buraya sürekli biri adamın geldiğini ve Grigoryan'la konuştuktan sonra ise ikinci kattaki genel bölüme giderek oradan bir yerlere telefon açtığını söylediler. O zamanlar ben bütün olup bitenlerden dolayı etrafımdaki herkese kızdığım ve incindiğim için öfkeyle onlara "Gidin, bunları ya yargıç M. İbayev'e, ya da Yüksek Mahkemenin Başkanı Hüseyin Talıbov'a anlatın" dedim. Onların bakışlarını ve cevaplarını hala hatırlıyorum. "Aslan Bey, bu dava sizden başka kimseyi ilgilendirmiyor". O zaman bu gençlerden bunu duymak, sanki beni yeniden canlandırdı.

Şimdi bu kitap aracılığıyla o gençlere hitap ediyorum: Büyük ihtimalle onlar şimdi vazife sahibidirler. Öyle düşünüyorum ki onlar, bu olayların gerçek tanığı olarak o zaman olduğu gibi şimdi de tavırlarını bildirseler, gerçeğin ortaya çıkmasında büyük rol oynar, tarih karşısındaki borçlarını da onurla yerine getirirler.

O gençlere bahsettikleri şahsı bir daha görürlerse mutlaka bana göstermelerini söylediğimi hatırlıyorum. Kısa bir süre sonra, ara verildiğinde gençler yanıma gelerek adamın ikinci kattan bir yerlere telefon açtığını söylediler. Biz hemen ikinci kata çıktık. O zamanki Yüksek Mahkeme şimdi Ağır Cinayetlere Dair Davalarla ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti Mahkemesinin bulunduğu binadaydı. İkinci katta karşıda bir, koridorun sağ tarafında ise sırasıyla yan yana kapılar vardı. Kapılardan biri açıktı ve içeride birisi vardı. Gençler hemen açık kapıyı göstererek, adamın o odadan telefon açtığını ve konuştuğunu bildirdiler. Biz odaya girdik ve adama kim olduğunu sordum. O, Rusça kaba şekilde "sana ne?" dedi. Cumhuriyet Savcılığının memuru olduğumu bildirdim ve bir daha kim olduğunu sordum. O zaman o "Cumhuriyet Savcılığının memuruysan, git, reisliğini orada yap, burada senin bir şey sormaya hakkın yoktur" dedi. Ama durumun ciddiyetinin farkına vardığı için cebinden kimlik çıkardı. Azerbaycan SSC Devlet Denetleme Komisyonunun memuru olduğunu söyledi. Vesikayı incelemek istedim ama vermedi. O zaman yanımdaki iki gencin de yardımıyla onu kollarından tutarak Hüseyin Talıbov'un yanına götürmek istedik, o ise direnerek, ne yapmak istediğimi sordu. "Yüksek Mahkemenin Başkanı Hüseyin Talıbov'un yanına gidelim" dedim. Buraya kadar direnen bu şahısın Yüksek Mahkeme Başkanının yanına gideceğimizi duyduğunda yumuşayarak razı olması çok ilginç değil mi? Hüseyin Talıbov'un odasındayken ona bu şahsın duruşmayı yürütmeye mani olduğunu, davaya müdahale ederek kurallara aykırı olarak Grigoryan'la görüştüğünü söyledim. Hatta bu şahsın diğer sanıklarla da görüştüğünden emin olduğunu bildirerek Ermeni milliyetinden olan Devlet Denetleme Komisyonu memurunun duruşma zamanı Yüksek Mahkemenin binasında ne yaptığının ciddi şekilde araştırılmasını da rica ettim. Hüseyin Talıbov beni tanıyordu

ve kararlılıkla "Sen endişelenme, ben bunu araştıracağım" dedi. Ancak ben hala bu olayın nasıl sonuçlandığını ve Hüseyin Talıbov'un neyi araştırarak hangi sonuca vardığını bilmiyorum.

Bu olayla ilgili başka bir hususu da kaydedeyim: Yüksek Mahkemenin binasında yakalayarak başkana teslim ettiğim Çaturyan soyadlı bu şahıs hakkında not defterime aşağıdakileri yazmışım:

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Tercüme: *"1. Duruşma başlamadan önce, Çaturyan geliyor ve yargıçtan Grigoryan davasının nasıl gittiğini öğreniyordu.*

*2. 23.08 Konvoyda*________

Aynı gün Grigoryan'da ustura buldular".

Açıklama: Notlardan görüldüğü üzere, "23 Ağustos'ta, konvoyda" yazmış gerisini yazmamışım. Aynı gün ben "konvoy"da rüşvet olaylarının olduğunu tespit etmiştim. Sanık avukatlarının, akraba ve diğer yakınlardan rüşvet alarak sanıklarla yasadışı görüşmelerine izin verdiklerini ortaya çıkarmıştım. Aynı gün de Grigoryan'da ustura bulunmuştu. Ben birilerinin Grigoryan'ı ya öldürmek, ya da kaçırmak istediğinden artık emin idim. Ustura da ona bu amaçla verilmişti. Lakin yaptığım uyarılara kimsenin aldırdığı yoktu.

Daha sonra ben not defterimde şöyle yazmışım:

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Tercüme: *"6. 09.*

Trubovskaya bir saat gecikti.

Mirzeyev, savcının dava ile çok aşırı ilgilendiği ve şahsi çıkarları

doğrultusunda itirazını bildirerek onun sanıkların avukatları ile görüşmesine bile engel olduğunu bildiriyor."

Açıklama: Not defterimde de yazdığım gibi özellikle Grigoryan'ın avukatı Trubovskaya duruşmaya her zaman geç kalıyordu ve duruşmaya katılır katılmaz avukat Mirzeyev savcıya itiraz ederek benim duruşmadan uzaklaştırılmamı istiyordu. Gerekçesi ise benim görevi kötüye kullandığım şeklindedir.

Daha sonra yukarıdaki notun devamı olarak şöyle yazmışım:

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Через своё руководство звонил Н.
Н. и запретил встречу с адвокатами
Это ложь.
— звонил сам
— не запрещал, а просил соблюдать за-
кон, т.к. Исаев вскрыл вены 30.08
у Григоряна нашли лезвие,
Наджафов вскрыл вены.

Tercüme: *"Üst makamdakiler aracılığıyla H.H.'ye telefon açarak avukatlarla görüşü yasaklattırmışım.*

Bu yalandır.

— telefonu kendim açmıştım.

— yasaklattırmadım, kurallara uyulmasını rica ettim. Çünkü İsayev 30.08'de bilek damarlarını kesmiş, daha önceleri Grigoryan'da jilet bulunmuş ve Necefov bilek damarlarını kesmişti."

Açıklama: Şimdi ise bütün bu notlarla ilgili açıklamaları yazayım:

23 Ağustos'ta "konvoy"a rüşvet vererek, istenilen şahısın Grigoryan ve diğer sanıklarla görüştürülmesini sağlıyorlar. Aynı gün yapılan aramada Grigoryan'da "jilet" bulunuyor. Sonraki günlerde ise İsayev ve Necefov kendi damarlarını keserek intihar etmeye kalkıştığı gözlemlenir.

Ben mahkemeyi defalarca Grigoryan'ın kaçırılacağı yahut öldürülebileceği yönünde uyardığımı ve bunu önlemek amacıyla gerekli önlemler alınmasını istediğimi bir daha vurgulayayım. Lakin yine de buna aldıran yoktu.

Bütün bu olanlardan ve mahkemeye yaptığım başvuruların gereksizliğini anladıktan sonra, suçluları koruyan askeri birliğe yetkililer aracılığıyla değil, bizzat kendim telefon açtım. Onlara olup bitenleri ve durumun

ciddiyetini anlatarak, kurallara uyulmasını rica ettim. İşte bundan sonra 6 Eylül'de Trubovskaya belli olmayan nedenlerle yine duruşmaya gecikti ve o, duruşmaya katıldıktan hemen sonra avukat Mirzeyev benim davada kendi çıkarlarım olduğu gerekçesi ile itirazını bildirdi. Bu olay bile benim, avukatların Trubovskaya tarafından yönlendirildiğine dair kuşkularımın esassız olmadığını açıklamaya yetiyor. Trubovskaya'nın kendisinin kimler tarafından yönlendirildiğini ise kesin olarak bilemiyorum.

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Tercüme: *" 11–30 7.09*

Avukat Kerimov avukat Ahmedov'un lafını kesiyordu.

Bundan hemen sonra avukat Mirzeyev, avukat Ehmedov'un sorusunu listeden çıkarmayı mahkemeden rica ediyor.

Bundan sonra Kerimov onun soruları dikte ettiğini gerekçe göstererek kâtibi yönlendirdiğini iddia ederek mahkemeden, savcıyı uyarmasını rica eder."

Açıklama: Mahkemede nelerin olup bittiğini kısaca anlatayım:

Şöyle ki ben sanıklara suçlarını açığa çıkaracak, Sumgayıt olaylarının kasten birileri tarafından yapıldığını ortaya çıkaracak sorular sorduğumda hemen avukatlar yerinden müdahale ederek, sanıklara, sorulara cevap vermemelerini, susma özgürlüklerini kullanmalarını söylüyorlardı. Yargıca defalarca avukatların müdahalesine imkân vermemesi yönünde ricada bulunduysam da mahkeme buna hiç aldırmadı. O zaman avukatlar, kasten mahkemede gürültü çıkararak, sorularımın duyulmasına engel oluyorlardı, ayrıca duruşma sekreteri de sanıklar, soruları cevaplamadığı için soruları mahkeme toplantı protokollerine geçiremiyordu. Bundan dolayı ben mecbur kalarak sorduğum sorulara cevap alamasam da bu soruları mahkeme protokollerine geçirebilmesi için mahkeme sekreterine dikte ediyordum.

Bugün o protokoller incelenirse, söylediklerimin olduğu gibi oraya

yansıdığı ortaya çıkar.

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Tercüme: *“20.11.89 yılı Sorgu yargıçlarının çağırılmasını istiyordu.*

Grigoryan itirazını bildirdi.

- *Trubovskaya savundu- baskı yapıyor, davayla ilgili olmayan sorular soruyor. Kerimov, Mirzeyev, Medoyev. Mahkemenin kararı*

  Aleyhine - Ahmedov”.

Açıklama: Bir hususu da kaydedeyim ki, duruşma boyunca davayı sulandıranlar sadece avukatlar değildi, Grigoryan da bu konuda çaba gösteriyordu. Sürekli gereksiz, uygulanması mümkün olmayan dilekçeler vererek duruşmayı uzatmaya veya davayı başka yöne kaydırmaya çalışıyordu. Bu dilekçelerden biri not defterimde de belirttiğim gibi “sorgu yargıçlarının mahkemeye çağırılması” ile ilgili olanıdır. Grigoryan bu sorgu yargıçlarının artık Azerbaycan dışında olduklarını ve onların mahkemeye gelmesinin imkânsız olduğunu bildiği halde, yine de mahkemeye bu hususta dilekçeyle başvuruyordu.

Sonradan o, benimle ilgili itirazlarını da bildirdi. Onun bu itirazını avukatı Trubovskaya da savunarak benim davayla ilgisi olmayan sorular sorduğumu iddia etti. “Davayla ilgisi olmayan soru”dan kasıt ise benim siyah pardösülü şahıslarla, dağıttığı haplarla, Ermeni ailelerinin oturdukları adreslerin kaydedildiği listelerle ilgili sorular idi.

Ayrıca, ben onun bir soruma da cevap vermesini istiyordum**:** *Eğer, Azerbaycanlı sanıklar Ermenilere karşı işledikleri cinayetleri, Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı yaptıklarına misilleme olarak yapmışlarsa, Grigoryan’ın yaptıklarına ne ad verelim? Neden o, kendisi Ermeni olduğu halde, güya Ermenilerden Azerbaycanlıların intikamını almaya çalışıyordu?*

Trubovskaya, özellikle bu soruların da davayla ilgisinin olmadığını, bu soruların cinayet davasının dosyalarına yansımadığını sebep göstererek Grigoryan’ın itirazını savunuyordu.

Bir daha tekrar edeyim. Eğer bugün o mahkeme toplantı protokolleri

açılarak araştırılırsa ve duruşma süresinde sorduğum sorular incelenirse, o zaman kimin sorularının davayla ilgisinin olup olmadığı açık bir şekilde ortaya çıkar.

BASININ ROLÜ VE YÖNETİMİN CESARETSİZLİĞİ

Yukarıda da bahsettiğim gibi, malum Sumgayıt olayları sırasında ben Rusya'da çalışıyordum ve bu mesele hakkında ilk defa basın aracılığıyla bilgi edindim. Olaylarla ilgili haberler sadece SSCB'de değil, bütün dünyada ışık hızıyla yayılmıştı. Merkezi Haber Ajansı, bu olay hakkında televizyon, radyo programları, haberler veriyor, makaleler yayımlıyordu. Bu haberlerde olayların organizatörü de, eylemcisi de "katil", "cani", kısaca, "vahşi" olarak tanıtılan Azerbaycanlılar idi. Sonradan belli oldu ki, olaylarla ilgili bu tür haberleri sadece SSCB basını değil, bütün dünya medyası yayımlıyordu. O zamanlar Azerbaycanlıların dünyaya vahşi, barbar olarak tanıtılmasında Merkezi Haber Ajansı'nın müstesna(!) hizmeti olmuştu. Ben her zaman basının işinin bilgileri net ve tarafsız bir şekilde yaymak olduğu kanısında olmuşumdur. Böyle olsaydı bilgiler doğru olarak sunulmuş olurdu. Taraflı veya tarafsız olup olmadığı ise başka bir tartışmanın konusudur.

Grigoryan ve 6 Azerbaycanlının duruşması başladığında, ben bütün medyanın adaletli davranacağına ve olaya ciddi ilgi göstereceğine inanıyordum. Lakin duruşma başladıktan sonra, ben, mahkeme salonunda bir tane bile basın mensubuna rast gelmediğim gibi SSCB medyasında da konu ile ilgili herhangi bir bilginin yer almadığını fark ettim. Sanki basına gereken tek şey Azerbaycanlıların bahsedilen "vahşilikleri yaptıkları(!)" yönündeki haberleri yaymak idi ve bu haber çıkınca da onlar işlerini tamamlamışlardı.

Duruşmanın başlanmasından, neredeyse 9–10 gün sonra, ben basının bu biganeliğinden çalıştığım şubenin reisine bahsettim. Onun yanıtı kesin ve çok kısa oldu: "Git, kendi işinle uğraş! Senin işin devletin savcılığını yapmaktır!". Bu durumda ben Cumhuriyet Savcısı İlyas İsmayılov'un yanına gitmeye karar verdim. Onunla görüştüm ve meselenin ne kadar önemli olduğunu, vaktiyle bu olayların medya vasıtasıyla bütün dünyaya duyurulduğundan, şimdi ise çok gerekli olduğu bir zamanda medyanın bu yersiz kayıtsızlığından bahsettim. O, sabırla beni dinledi ve ne gibi önerilerimin olduğunu sordu. Verdiği tepkilerden bu duruma çok üzüldüğünü anladım. Ben ondan duruşmanın merkezi basında - ya "Pravda", veya "İzvestiya" gazetesinde, ya da o zamanlar SSCB'nin esas televizyon haber programı sayılan "Vremya"da yansıtılmasına yardımcı olmasını rica

ettim. İlyas İsmayılov, ben oradayken Rafik isimli Merkezi Komite Kâtibine telefon açarak onunla çok sert konuştu. İlyas Bey'in söylediklerini olduğu gibi hatırlıyorum: "Orada oturup boş işlerle uğraşmaktasınız. Sumgayıt olayları ile ilgili çok ciddi duruşmalar yapılmaktadır, davanın sanıklardan biri de Grigoryan soyadlı bir Ermenidir. Bu duruşmadan hiçbir basın bahsetmiyor." Ben karşı taraftakinin cevabını duymadım, yalnız İlyas İsmayılov bana "Git işine devam et, basındakiler duruşmaya katılacaklar" dedi ve gerçekten de, ertesi gün "Pravda" veya "İzvestiya" gazetesinin özel muhabiri Zaur Kadımbekov mola zamanı benim yanıma geldi. O, kendisini tanıtarak, benimle irtibat kurup duruşma hakkında merkezi gazetelere bilgi vermek üzere görevlendirildiğini söyledi. Ben büyük bir memnuniyetle duruşmadaki ilginç hususlardan ona bahsettim ve anlattıklarımın onun dikkatini çektiğini farkettim. O, ilk günkü duruşmaya sonuna kadar katıldı ve notlar aldı. Yalnız o günden sonra bu şahsı bir daha görmedim ve duruşma ile ilgili de hiçbir yazısını okumadım.

Mahkeme zamanı merkezi basında duruşma ile ilgili bilgi veren herhangi bir yazı veya bilginin yer almadığını bugün kesinlikle söyleyebilirim, belki de yerel basında cüzi haberler verilmiştir, bu konuda bir şey söyleyemem çünkü bu konuda bana kimse bir şey sormamış ve ben de gazetecilerden kimseyi görmemişim. Ayrıca o zamanlar yerel basını sürekli olarak takip edemiyordum. Yalnız merkezi basını dikkatle takip ediyordum ve herhangi bir bilgiye de rastlamamıştım. Bunun kendisi de cevap gerektiren birçok sorular doğuruyordu. Nasıl oluyordu da bu olaylar sırasında sadece SSCB'nin bütün merkezi basınının değil, hatta dünyanın önde gelen Merkezi Haber Ajansı temsilcileri dahi Sumgayıt'ta bulunuyorlardı? Onları özellikle o anda oraya kimler davet etmişti? Eğer olaylar böyle ciddi yankı uyandırmışsa neden bu dikkat ve ilgi mahkeme duruşmasına gösterilmiyordu? Neden bütün dünyaya Azerbaycanlıları vahşi gibi tanıtan basın şimdi susmuş, işlerini bitirmiş sayıyordu? Neden duruşmanın akıbeti ile hiç kimse ilgilenmemişti? Zaur Kadımbekov'un sonraki duruşmalarda iştirakine ve duruşmayı basına yansıtmasına ne veya kim engel olmuştu?

Bu sorulara cevap bulunduğu takdirde Sumgayıt olaylarının arka planının kısmen de olsa aydınlanacağı şüphe götürmez bir gerçektir.

Basının bu olaylardaki önemli rolünden bahsederken ilginç olan başka bir bilgiyi de sizlerle paylaşmak istiyorum:

1995–2004 yılları arasında, değişik zamanlarda ABD ve Avrupa ülkelerinde gerçekleştirilen birçok toplantılara, aynı zamanda çatışma bölgeleri ve münakaşalı durumların çözümü ile ilgili tartışmalara katıldım. Bütün bu toplantılara katılanların hepsi Sumgayıt olaylarından haberdar-

lardı. Gerçi, cinayet davasının dosyalarına göre, Sumgayıt olaylarında toplam 32 kişi ölmüştü. Ancak Sumgayıt olaylarından bir süre sonra – 1989 yılının Haziran ayında Özbekistan'ın Fergana vilayetinde Özbeklerle Ahıska Türkleri arasında çıkan şiddetli çatışmadan hiç kimse haberdar değildi. Bu olaylarda saldırıya maruz kalanlar Ahıska Türkleriydi. Yetkililer o dönemde Ahıska Türklerini toplu şekilde Fergana'dan sürüp çıkarmışlardı. Bir yıl içinde Özbekistan'da yaşayan bütün Ahıska Türkleri SSCB'ye dâhil olan bütün Cumhuriyetlere kaçmak zorunda kalmıştı. SSCB İçişleri Bakanlığı Cinayet-Arayış Baş İdaresindeki Reis Yardımcısı B.B. Dziov'un sözlerine göre, Fergana'daki kargaşalarda 106 kişinin öldüğü belirlenmiştir. SSCB Baş Savcılığı tarafından verilen bilgilere göre ise, 1990 yılının sonlarında bu olaylar sonucunda 112 kişinin yaşamını kaybettiği kesinleştirilmiştir. Bunların 51'i Ahıska Türkü'dür. Aynı zamanda, 1011 kişi çeşitli derecede yaralanmış, Silahlı Kuvvetlere ait 137 asker ve 110 polis yaralanmış (polislerden biri ölmüş), 757 ev, 27 kamu binası, 275 araba yakılmış ve soyulmuştur. Lakin bu bilgiler dünya kamuoyuna olduğu gibi duyurulmamıştı. 1990 yılında Kırgızistan'ın Fergana çölünde yerleşen Oş şehrinde Kırgızlarla Özbekler arasında çıkan çatışma sonucunda resmi verilere göre, 1200 civarında insan ölmüştü, ama bundan da hiç kimsenin haberi yoktu.

Ayrıca, 11 Mart 1990 yılında Litvanya'da, 1990 yılının Ekiminde Gagauzyeri'nde gerçekleşen uluslararası çatışmalardan da çoklarının haberi yoktu.

Farkında olmadan "acaba neden en az kayıpla geçiştirilen Sumgayıt olayları dünya kamuoyuna böyle detaylı şekilde duyurulduğu halde, Fergana'da, Oş'ta yüzlerle, binlerle kişinin ölümüne neden olan olaylar hakkında dünya bu kadar bilgisizdir?" sorusu insanın aklına geliyor. Çok ilginç, değil mi?

Duruşma sırasında olayların nasıl geliştiğini ve arka planda kimlerin olduğunu anladığımda ve sanık Azerbaycanlıların da korktuklarından dolayı doğru ifade vermediklerini, gerçeğin ortaya çıkmasında mahkemeye yardımcı olmak istemediklerini gördüğümde, ben bu defa yardım almak için çalıştığım şubenin reisi İldar Dadaşov'un yanına gittim. Bu olayların önceden kurgulandığını anlatmaya başladığımda o, hemen sözümü kesti ve bu konuda söylediklerimin ciddiliğini kendimin bile fark etmediğimi, benimle konuşmak istemediğini, SSCB Savcılığının bu davayla uğraştığını, hatta nihai sonuca gelindiğini söyledi ve bir daha "senin görevin devletin iddiasını savunmaktır" diye tekrar etti. Ona sanıkların ifade vermediklerini söylediğimde, yargıç olarak çalıştığımı hatırlattı ve yasaya uygun olarak ne yapmak gerekiyorsa, onu yapmamı, soruşturma belgelerini değerlendirmemi tavsiye etti. O zamanlar bu şubede çalışanlardan hala yaşayanlar varsa,

rahmetli İldar Dadaşov'un çok bilgili ve o dönem Azerbaycan gerçekleri açısından değerlendirildiğinde, çok temiz bir insan olduğunda benimle ittifak ederler. Savcılıkta çalıştığım son yıllarda ilişkimizin kötü olmasına rağmen, ben onun bu yönüne her zaman değer vermişimdir. Onunla aramızda geçen bu can sıkıcı konuşmadan sonra bana yardım etmeyeceğini anladım ve İldar Dadaşov'a bir şey demeden direk İlyas İsmayılov'un yanına gittim. Gerçi, o dönemdeki kurallara göre, savcılık görevlisi herhangi bir konuda önce çalıştığı şubenin reisine, şube reisi Cumhuriyet savcısının uygun şube yardımcısına, Cumhuriyet savcısının yardımcısı ise Cumhuriyet savcısına başvurmalı idi. Yalnız bu hiyerarşik uygulamadan sonra Cumhuriyet savcısı uygun görürse adı geçen şubenin görevlisini kabul ederdi. Ben bütün bu kuralları çiğneyerek, hiçbir kişisel ilişkimin ve çıkarımın olmadığından ve davayı bana bizzat kendisi havale ettiğinden, direk Cumhuriyet Savcısı İlyas İsmayılov'un yanına gittim. Beni oraya götüren sebep Grigoryan'a yapılan ayrıcalık idi. Çünkü defalarca Grigoryan'a zor sorular sormaya başladığımda, sadece Grigoryan'ın değil, diğer sanıkların avukatları da duruma müdahale ediyorlardı. Sanki duruşmanın konusu sadece Grigoryan'ın savunması idi.

İlyas İsmayılov'un yanındayken, duruşmadaki bütün Azerbaycanlı sanıkların nedense Grigoryan'dan korktuklarını ve bundan dolayı ifade vermediklerini bildirdim. İlyas İsmayılov beni ilgiyle dinledi ve teklifimin ne olduğunu sordu. Ricamı söyledim. "Bütün sanıkların saklandığı Bayıl hapishanesinin reisine tutsaklara, mahkemede doğru ifade vermelerinin onların cezalarını hafifleteceği anlatılsın ve sanıkların Grigoryan'dan korkma nedenleri öğrenilsin". O, " Sen bana yasaları çiğnememi mi öneriyorsun?" dedi. Ben ise, "Doğru ifade vermenin cezayı hafiflettiğini sanıklara anlatmanın yasa gereği olduğunu" bildirdim. Sonra o, Cumhuriyet Savcısının Başyardımcısı Murat Babayev'e telefon açarak bu davayla ilgilenmesini söyledi. İlyas İsmayılov'un odasından çıktıktan sonra, (her ikisinin odası 3. kattaydı) yanında misafirleri bulunduğundan, yaklaşık 20 dakika sonra Murat Babayev'in odasına girdim. İçeri girdiğimde, Murat Babayev "Ne olmuş, ortada ne sorun var?" diyerek hoşnutsuzluğunu bildirdi. Ben olup bitenleri ona da anlattım. O yaptıklarımdan memnun olmasa da, birisini telefonla aradı. Telefon açtığı şahsa adı ve babasının adı ile hitap ederek: "Yanımda Sumgayıt olayları ile ilgili duruşmayı yürüten savcı var, o, orada Grigoryan'ın Azerbaycanlıları tehdit ederek, ifade vermelerine engel olduğunu söylüyor. Bir bakın, orada ne yapabilirsiniz?" dedi. Daha sonra o, telefon açtığı adamın İçişleri Bakan Yardımcısı Azim Piriyev olduğunu söyledi.

Murat Babayev'in araması bu işi çözmek amacıyla değil, sadece,

telefon açmış olmak için yapıldığından hiçbir sonuç hâsıl olmadı.

Bütün bu başarısız çabalardan sonra, bir daha hiçbir yetkiliden yardım istemedim. Çünkü bir kere hiyerarşik düzene dikkat etmeden kuralları (astın üste itaat sistemi) bozduğumu söyleyeceklerinden, "reisin var, git, reisine şikâyet et" denileceğinden çekindim. Reisim ise ısrarla "Bu davayı SSCB Savcılığı yürütmüş, onların yazdığını biz bozamayız" demekte direniyordu. Hatta bana "Nasıl oluyor da bu olayın düzenlendiğini SSCB Savcılığı anlamıyor, ama sen anlıyorsun?" diyerek, ancak iddianameye uygun olarak karar vermemi buyuruyordu. Açıkçası, ilk dönemdeki ilişkimize dayanarak onun bana karşı kasıtlı olduğunu düşünüyordum. İldar Bey vefat ettikten kısa süre sonra İlyas Bey'le onun hakkında konuşurken onun çok bilgili, dürüst bir insan olduğunu, ancak bana karşı nedense garezli davrandığını söyledim. İ. İsmayılov hayretle "O, seninle sık sık tartıştığını söylese de, senin bilgili ve dürüst olduğunu özellikle vurgulardı" dedi.

Belki de o zamanki hoşnutsuzluğu beni korumak istemesindendi. Gördüğüm bütün bu itinasızlık ve lakaytlık sonucunda bir daha hiçbir yetkiliye başvurmadım.

Bu arada anılarıma dayanarak, yetkililerin böyle vurdumduymazlığı ile sadece Sumgayıt olaylarında karşılaşmadığımı da belirteyim.

1986 yılında beni Zelençuk iline mahkeme başkanı olarak atadıklarında, oraya gitmek istemememin bir sebebi de bu ilin bölgede "keyif çekenlerin şehri, gününü gün edenlerin yaşadığı bir şehir" olarak ad çıkarması idi. Bulunduğu coğrafi konum ve gelen misafirleri dolayısıyla ilde sanki bir nevi disiplinsizlik hâkimdi. Böyle bir ilde çalışmak benim için çok zor olacaktı. Mahkemedeki yargıçlar işe istedikleri vakitte gelip, istedikleri vakitte çıkıyorlardı. Yargıçlarla aramızda olan yaş farkı ise işimi daha da zorlaştırıyordu. Buna rağmen ben, yine de mahkemede disiplini korumaya, mahkeme işlerinde bilgili kadroları görevlendirmeye çalışıyordum. Bir süre sonra yürüttüğüm duruşmalarda bana eşlik eden, çok saldırgan, ama bir o kadar da bilgili bir avukatla tanıştım. Böyle bilgili birisinin neden yargıçlığı seçmediğini sorduğumda o, Zelençuk ilinde doğduğunu, hâkim olmayı çok istediğini, fakat kardeşinin bu ildeki büyük bir kolhozun başkanı olduğundan ve birinci kâtiple geçinemediğinden, onun hâkimlik yapmasına da imkân vermediklerini söyledi. Ben birinci kâtipten habersiz direk bölge Adliye şubesinin Başkanı Limanov'la olan samimi ilişkilerimize dayanarak bilgi sahibi ve yeteri kadar tecrübeli Vladimir Pavloviç Strikin'in hâkimliğe seçilmesine yardımcı olmasını rica ettim. Böylece, Strikin yargıç seçildi. Azerbaycan'a döndüğüm sırada benden kendi yerime mahkeme başkanı olarak kimi önerdiğimi sorduklarında Strikin'i aday gösterdim. Böylece birçoklarının bu göreve talip olmasına rağmen mahkeme başkanı Strikin

oldu. Azerbaycan'a yerleştikten sonra Strikin'le olan bağımız koptu.
1995 yılında işimle ilgili olarak Moskova'da bulunuyordum. O zaman beni artık Cumhurbaşkanlığındaki görevimden de almışlardı ve ben avukatlığa yeni başlamıştım. Moskova'da haberler programını seyrederken, Rusya Federasyon Şurasının toplantısının olduğunu ve Strikin'in de orada bulunduğunu gördüm. İlk programdan Strikin'in Federasyon Şurasında savcılık ile ilgili bir kurumun yöneticisi ve senatörü olduğunu öğrendim. Bilgi bürosu aracılığıyla Strikin'in iş numarasını buldum. Yardımcısı ile konuşarak kendimi tanıttım ve bir zamanlar Strikin'le birlikte çalıştığımı, onunla konuşmak istediğimi bildirdim. O, telefon numaramı aldı. Aradan 10 dakika geçmeden telefonum çaldı. Arayan Strikin idi. Benimle çok sıcak bir şekilde konuşan Strikin hemen yaşadığım adresi sordu. Bir süre sonra Strikin'in arabası geldi ve beni Kremlin'in yanında bulunan Rossiya otelinde Strikin için ayrılmış özel daireye götürdü. O zamanlar, Strikin Moskova'da yalnız yaşadığı için ayrı bir ev tutmamıştı. Ailesi ise Zelençuk'ta idi. Rossiya otelinin üst katındaki onlar için ayrılmış restoranda oturduk. Akşam yemeğinde uzun süre konuştuk. Konuşmamız sırasında ben Rusya aleyhine çok ağır şeyler söyledim. Karabağ olaylarında Rusya'nın Ermenistan'a yaptığı askeri siyasi destekten, Sumgayıt olaylarından, duruşmadan bahsettim. Ayrıca, Azerbaycan'da ve Ermenistan'da yaşayan Rusların yaşam şartlarından bahsederek kıyaslama yaptım, bizdeki refahlarının Ermenistan'dakinden çok daha iyi olduğundan bahsettim. Strikin gerçek bir Rus vatanseveri idi ve benim Rusya'yı eleştirmedeki iyi niyetimi ve yaklaşımlarımı biliyordu. O, bütün söylediklerimi dinledikten sonra durumun böyle olduğundan habersiz olduğunu ve anlattıklarıma içtenlikle inandığını itiraf etti. Ayrıca bana borçlu olduğunu bildirerek eğer bir zamanlar onun hâkim olmasına yardımcı olarak sonradan kendi yerime aday göstermeseydim şimdi buralarda olamayacağını da söyledi. Açıkçası o ana kadar bundan bahsedeceğini aklıma bile getirmiyordum. Daha sonra, bana olan borcunu ödemek için 15–20 senatörle birlikte Azerbaycan'a gelerek mülteci kamplarının durumunu yakından görebileceğini ve bu konuyu Federasyon Şurasının gündemine sokabileceğini dedi. Onun resmi bir gezi ile Azerbaycan'a gelmesi ve bu söylediklerini yapması için Azerbaycan parlamentosundan onun adına bir davet mektubunun gönderilmesi gerekiyordu. Strikin bu konuda da yardımını esirgemeden Federasyon Şurasının Başkanı Vladimir Şumeyko ile çok yakın dost olduğunu ve onun aracılığıyla bu meseleyi Federasyon Şurasının gündemine taşıyabileceğini söyledi. Bu arada Vladimir Şumeyko'nun Stavropol'a komşu bir şehir olan Krasnodar'dan olduğunu ve gününü gün eden, gezip tozan birisi olduğunu da itiraf edeyim.

Soldan sağa: Aslan İsmayılov, Vladimir Strikin ve onun yardımcısı. Moskova, 1995.

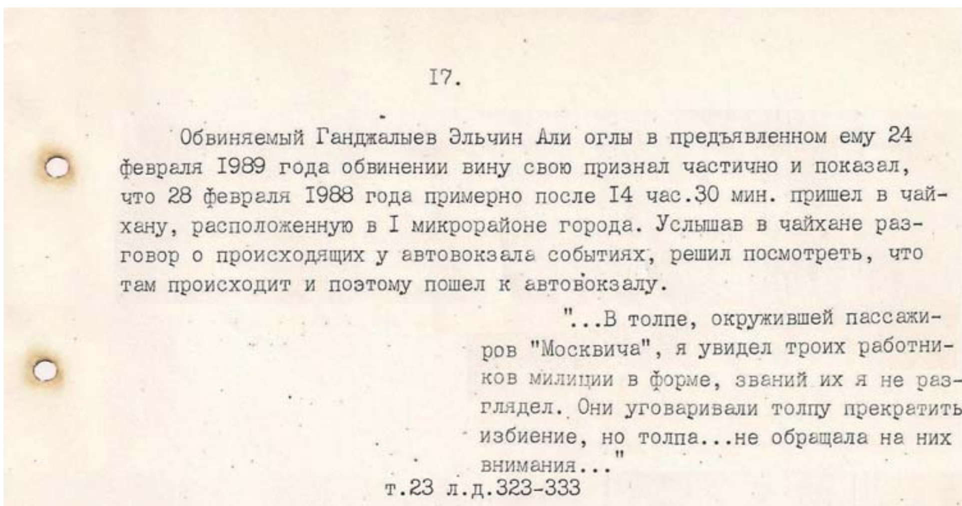
Azerbaycan’a döndüğümde, parlamentoya telefon açtım, birkaç defa uğraştıktan sonra Arif Rehimzade’nin Vilayet isimli yardımcısı ile bağlantı kurabildim. Konuşmamız sırasında bu şahsın beni tanıdığını anladım ve olayları ona tam ayrıntısıyla anlattım. Bu şahıs durumu Arif Rehimzade’ye rapor edeceğini bildirdi. İrtibat için ev telefonumu da verdim. Bir gün sonra, akşam eve geldiğimde, eşim Arif Rehimzade’nin telefon açtığını ve onunla bağlantı kurmamı istediğini söyledi. Vakit geç olduğundan, o gün telefon açamadım. Ertesi gün yardımcısı ile konuştum ve o, Arif Bey durumla ilgili bilgilendirildiğini, benimle konuşmak istediğini ama bir türlü vakit bulamadığını söyledi. Arif Rehimzade resmi bir mektup yazarak ona müracaat etmemi ve mektupta yukarıda anlattıklarımı, yani Strikin’e yaptığım bütün iyilikleri sıralamamı istemiş. Ben buna çok şaşırdım ve böyle bir mektubun niçin gerektiğini sordum. O ise bunun parlamentonun Strikin’i davet edebilmesi açısından önemli olduğunu söyledi. Ben bunun son derece ciddi bir durum olduğunu, ayrıca etik bir hareket olmadığından bu mektubu yazamayacağımı söyleyerek konuşmayı kestim. Bu olaydan, yaklaşık 4–5 ay sonra artık Federasyon Şurasında değil, Rusya Devlet

Duması'nda milletvekillerinin teşebbüsü ile Karabağ sorunu tartışıldı ve bu tartışmalar Ermenilerin teşebbüsü ile yapıldığından onların çıkarına kararlar alındı. Ben bir daha Karabağ meselesi gibi devletçilik ve devlet için önemli bir meselede memur bigâneliğinin şahidi oldum. Aslında başvurumdan hemen sonra Arif Rehimzade'nin bu mesele ile ciddi bir şekilde uğraşması gerekiyordu ama o, kendisini sigortalamak için benden böylesi mantığa ve ahlaka aykırı bir mektup yazmamı istemişti. Sonraları ben onun Azerbaycan Cumhuriyetinin Bağımsızlığı ile ilgili Parlamentoda kabul olunan "Bağımsızlık Hakkında Anayasa Kararının aleyhine oy verenlerden biri olduğunu öğrendim ve açıkçası buna hiç şaşırmadım.

AZERBAYCANLILAR ERMENİLERİ NASIL KURTARIYORLARDI?

Azerbaycanlıların asla tanıtıldıkları gibi "vahşi" olmadığı, onlarda Ermenilere karşı var olduğu anlatılan bir nefret olmadığı dava dosyalarından ve mağdurların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Tam tersi Azerbaycanlılar Sumgayıt'ta çıkan kargaşa sırsında kendi hayatları pahasına Ermenileri kurtarmaya çalışmışlardır. Biz bunu dava dosyalarından da öğreniyoruz. Hem sanıklar, hem de mağdur Ermeniler ifadelerinde bunu defalarca belirtmişlerdir. Gerçekleri göstermesi açısından, notlarımdaki ifadeleri aşağıda açıklamasız olarak dikkatinize sunuyorum:

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

I7.

Обвиняемый Ганджалыев Эльчин Али оглы в предъявленном ему 24 февраля I989 года обвинении вину свою признал частично и показал, что 28 февраля I988 года примерно после I4 час.30 мин. пришел в чайхану, расположенную в I микрорайоне города. Услышав в чайхане разговор о происходящих у автовокзала событиях, решил посмотреть, что там происходит и поэтому пошел к автовокзалу.

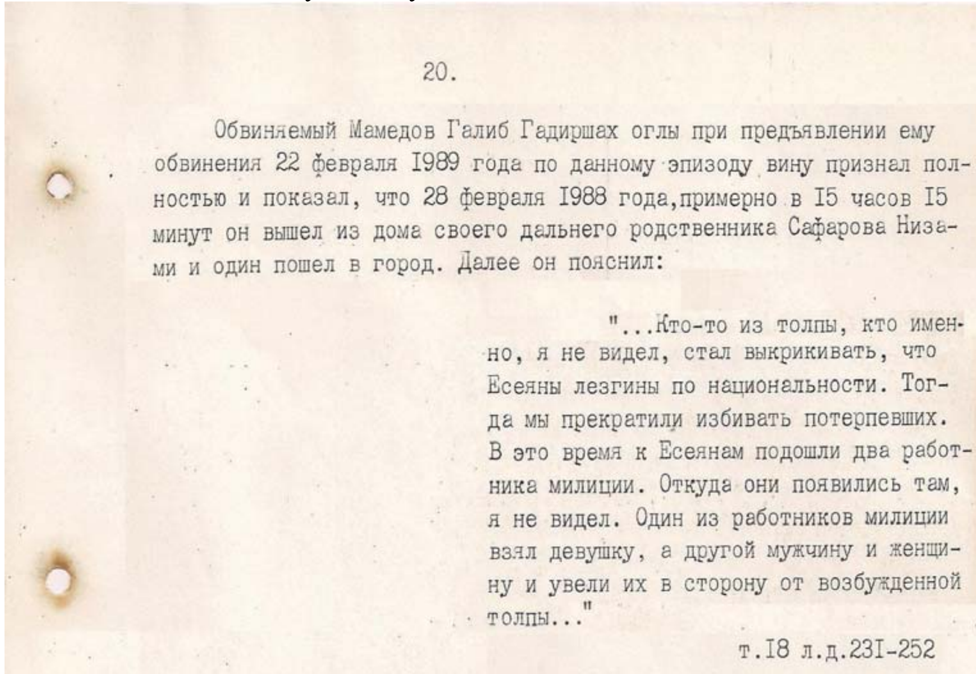
"...В толпе, окружившей пассажиров "Москвича", я увидел троих работников милиции в форме, званий их я не разглядел. Они уговаривали толпу прекратить избиение, но толпа...не обращала на них внимания..."

т.23 л.д.323-333

Tercüme: *"Sanık Gencaliyev Elçin Eli oğlu, 29 Şubat 1989 yılında, hakkındaki iddiaları kabul ederek, suçunu kısmen kabullenerek ifadesinde 28 Şubat 1988 yılında, saat 14.30 civarında 1. mahallede bulunan çaycıya gittiğini söylemiştir. Çaycıda konuşulanlardan otogarda meydana gelen olayları duymuş, olup bitenlerle ilgilenerek olay yerine bakmak için oraya gitmiştir.*

Daha sonra sanık Gencaliyev E.A. açıklamıştır.
"Moskviç" markalı arabadaki yolcuları saran grubun arasında ben polis üniformalı 3 şahsı gördüm, ama rütbelerini belirleyemedim. Onlar grubu insanları dövmemeleri yönünde ikna etmeye uğraşıyorlardı. Ama gruptakiler onlara aldırmıyordu."   C.23 Dava dosyası sayfa 323–333

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

20.

Обвиняемый Мамедов Галиб Гадиршах оглы при предъявлении ему обвинения 22 февраля 1989 года по данному эпизоду вину признал полностью и показал, что 28 февраля 1988 года,примерно в 15 часов 15 минут он вышел из дома своего дальнего родственника Сафарова Низами и один пошел в город. Далее он пояснил:

"...Кто-то из толпы, кто именно, я не видел, стал выкрикивать, что Есеяны лезгины по национальности. Тогда мы прекратили избивать потерпевших. В это время к Есеянам подошли два работника милиции. Откуда они появились там, я не видел. Один из работников милиции взял девушку, а другой мужчину и женщину и увели их в сторону от возбужденной толпы..."

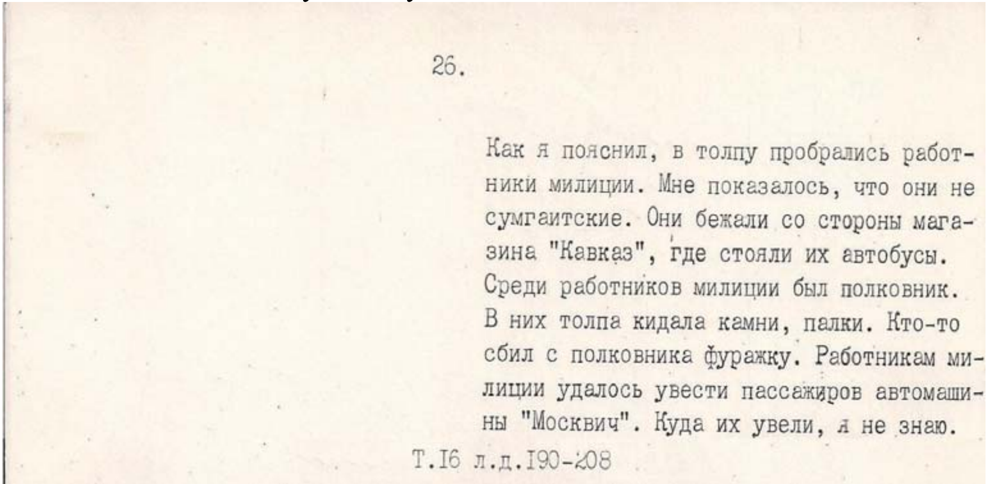
т.18 л.д.231-252

Tercüme: *"Sanık Memmedov Galib Gedirşah oğlu, 22 Şubat 1989 yılında ona karşı yapılan suçlamada gösterilen olay ile ilgili suçunu tamamen kabullenerek 28 Şubat 1988 yılında, saat 15.15 civarında uzak akrabası Seferov Nizami'nin evinden çıkarak yalnız başına şehre gittiğini söylüyor. Daha sonra o, belirtiyor: "Gruptan birisi (bu şahsın kim olduğunu bilemedim) Yeseyanların Lezgi milletinden olduğunu bağırarak*

söyledi. Biz bunu duyduğumuzda mağdurları dövmekten vazgeçtik. Tam o sırada 2 polis Yeseyanlara yaklaştı. Onların nereden geldiğini ben görmedim. Polislerden biri kızın kolundan tuttu, öbürü ise kadınla adamı tuttu." c.18 Dava dosyası sayfa 231–252

Açıklama: Sumgayıt olaylarında Lezgi kelimesinin sıklıkla kullanılmasını o zamanlar ben çok da önemsemiyordum. 1993 yılında meydana gelen olaylar bunun rastlantı olmadığını gösterdi. Demek ki daha o zamandan beri bazı karanlık güçlerin Azerbaycan'da yaşayan azınlıklar arasında milli çatışma çıkarmak niyeti varmış.

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

26.

Как я пояснил, в толпу пробрались работники милиции. Мне показалось, что они не сумгаитские. Они бежали со стороны магазина "Кавказ", где стояли их автобусы. Среди работников милиции был полковник. В них толпа кидала камни, палки. Кто-то сбил с полковника фуражку. Работникам милиции удалось увести пассажиров автомашины "Москвич". Куда их увели, я не знаю.

Т.16 л.д.190-208

Seferov Nizami Sumbat oğlu:

Tercüme: *"Demin söylediğim gibi, polisler de gruba müdahale etmeye başladılar. Ben, onların Sumgayıt'tan olmadıklarını sandım. Onlar Kafkasya mağazası tarafından geliyorlardı, polis otobüsleri orada durmuştu. Aralarında albay da bulunmaktaydı. Grup onlara taş ve ağaç parçaları atıyordu. Birisi attığı eşya ile albayın kafasındaki şapkasın düşürdü. Polisler, Moskviç markalı arabayı zorlukla olay yerinden uzaklaştırdılar. Onları nereye götürdüklerini bilmiyorum."*

C.16 Dava dosyası sayfa 190–208

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

28.

Потерпевший Есеян Левон Ширинович пояснил:

"... Я сказал, что вы делаете, я слепой человек, мы ни в чем не виноваты. Меня обругали нецензурно на армянском языке, потом меня перестали бить и кто-то сказал: "Давайте я вас отвезу в больницу вместе с женой". Я согласился и тот, кто это предложил, повел нас. Я слышал, что за нами шли люди, а тот мужчина, который нас вел, говорил, что это лезгины, не трогайте их. Он привел нас в больницу, где нам была оказана первая помощь. Я попросил этого парня узнать, где моя дочь. Он мне сказал, что не беспокойтесь, она в безопасном месте...Все оставшееся время 28 февраля 1988 года мы провели в больнице, а 29 февраля 1988 года примерно в II-I2 часов нас на машине отвезли в Баку... Когда мы пришли домой, то наша дочь уже находилась дома..."

т.I л.д.I25-I39

Tercüme*: Mağdur Yeseyan Levon Şirinoviç anlatıyor:*

“Ben, siz ne yapıyorsunuz, ben kör bir adamım, bizim hiçbir suçumuz yok dedim. Bana Ermence sövdüler, sonra dövmekten vazgeçtiler. Birisi “Gelin, sizi ve eşinizi hastaneye götüreyim dedi. Ben razı oldum ve bana bu teklifi yapan şahıs bizi götürdü. Arkamızdan insanların geldiğini duyuyordum. Bizi götüren şahıs “onlara dokunmayın, onlar Lezgi’ler” dedi. O, bizi hastaneye getirdi. Burada bize acil yardım gösterdiler. Bu adama kızımın nerede olduğunu öğrenmesi ricasında bulundum. O, “Endişelenme, kızın güvenilir yerdedir” dedi. 28 Şubat 1988 yılında biz bütün gün hastanede kaldık. 29 Şubat 1988 yılında saat 11–12 civarında bizi arabaya bindirerek Bakü’ye götürdüler. Biz eve vardığımızda kızımızın evde olduğunu gördük.”

C.1 Dava dosyası sayfa 125–139

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

78.

Свидетель Касумов С.Т., проживающий в первом подъезде дома № I7/33"Б" в 3 микрорайоне города, показал:

"...28 февраля 1988 года, примерно в I7 час.30 мин. я находился в своей квартире, услышал шум на лестничной площадке./Я живу на 3 этаже/. Я вышел на лестничную площадку и увидел, что с 4 этажа спускаются Межлумян Григорий и его жена Роза. У них обоих лица были в крови. В каком состоянии была у них одежда, я не обратил внимания. Григорий и Роза плакали, они сказали, что их избили, и попросили, чтобы я их спрятал. Я их завел в свою комнату и спрятал в спальной комнате. Примерно через полчаса или час ко мне в дверь вновь кто-то постучал. Я открыл дверь, в дверях стояла младшая дочь Межлумян... Я ее впустил в квартиру, она мне стала рассказывать, что погромщики приняли ее за азербайджанку и, не тронув ее, отпустили. После этого я вышел на улицу и стоял возле подъезда...Потом я поднялся наверх и зашел в свою квартиру. В нашей квартире, кроме Межлумян Григория, Розы и младшей дочери, находилась еще одна дочь Межлумян. Как ее зовут, я не знаю, но у нее светлые волосы. Как она заходила к нам в квартиру, я не видел. Когда я пришел домой, жены еще не было. Потом, примерно через полчаса, я вышел из квартиры посмотреть, что происходит на улице. На лестничной клетке между вторым и третьим этажом увидел еще одну дочь Межлумян. Она поднималась наверх, была полностью раздета и вся избита. У нее было сильно избито лицо, шла кровь. Тело у нее тоже было избито, но какие повреждения у нее были, я не могу сказать потому что я стеснялся на нее смотреть. Я завел ее в квартиру, дал ей платье жены. Ее одели и ее родственники стали ей оказывать помощь. Потом уже пришла жена Когда в квартиру Межлумян заходили погромщики, я не видел, находился дома и слышал как по подъезду бегали люди..."

т.3 л.д.I-5, I9I-I93

Tercüme: *Tanık Kasımov S. T. 3. mahalledeki №1733 V apartmanının girişinde birinci dairede oturan şahıs ifadesinde şöyle dedi:*

"28 Şubat 1988 yılında saat 17.30 civarında ben evimdeydim. Merdiven boşluğunda gürültü duydum. Bu arada, ben 3. katta oturuyorum. Merdiven boşluğuna çıktığımda dördüncü kattan Mejlumyan Grigoriy ve onun karısı Roza'nın aşağı indiklerini gördüm. Onların ikisinin de yüzü kanlar içinde idi. Elbiselerinin ne durumda olduğuna bakmadım. Grigoriy ve Roza ağlıyorlardı, dövüldüklerini söylediler. Benden onları saklamamı rica ettiler. Ben onları evime alarak yatak odamda sakladım. Neredeyse ya bir, ya da bir buçuk saatten sonra yine kapım çalındı. Kapıyı açtığımda Mejlumyan'ların küçük kızını gördüm. Onu da eve aldım. O, saldırganların, onun Azerbaycanlı olduğunu sanarak dokunmadan bıraktıklarını söyledi. Sonra ben sokağa çıkarak bir süre giriş kapısının yanında durdum. Sonra eve döndüm. Evimizde Mejlumyan Grigoriy, Roza, küçük kızları dışında, Mejlumyan'ların bir kızları daha vardı. İsmini bilmiyorum. Sadece sarı saçları olduğunu hatırlıyorum. Onun evimize nasıl girdiğini de görmemiştim. Eve geldiğimde karım henüz evde değildi. Neredeyse yarım saat sonra, ben evden çıkarak sokakta neler olduğunu görmek istedim. İkinci katla üçüncü kat arasındaki boşlukta Mejlumyan'ların bir kızını daha gördüm. O, yukarı çıkıyordu elbisesi yırtılmıştı, kendisini de dövmüşlerdi. Yüzüne öyle sert vurmuşlardı ki, yüzünden kan akıyordu. Bedeninde de darbe izleri vardı, ama ben o darbe izlerini size kesinlikle anlatamam. Öyle bir halde idi ki ben başımı kaldırıp ona bakmaya utanıyordum. Onu eve götürdüm, giyinmesi için karımın elbisesini verdim. Akrabaları yardım ederek onu giyindirdiler. Daha sonra karım geldi. Eylemciler Mejlumyan'ların evine saldırdığında, ben onları görmedim. Ben evdeydim, koridorda insanların koşuşturduğunu duyuyordum."

DURUŞMADA VARDIĞIM SONUÇ VE MAHKEMEDEKİ KONUŞMAM

Duruşmada kesin bir sonuca varmıştım: Sumgayıt olayları kasıtlı olarak düzenlenmiştir, bir ucu Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'ndeki olaylara dayanmaktadır! Cinayet davasının dosyalarında bu kararımı onaylayan onlarca ifade vardır ve ben onların bir kısmını sizin dikkatinize sunuyorum:

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

245.

13 сентября 1988 года обвиняемый Исаев А.И. по данному вопросу пояснил:

"... 27 февраля вечером, когда я ехал на завод... на дорогах везде стояли толпы людей и не давали проехать транспорту... На заводе... все рабочие были взволнованы рассказами об издевательствах над азербайджанцами со стороны армян и беспокоились о своих семьях.

...Я считаю, что все эти беспорядки подготовили и спровоцировали лица, приехавшие из Карабаха, лица, приехавшие в Сумгаит из сельских районов и лица, ранее судимые, такие, как Григорян, которым было все равно, кого убивать и грабить. До этих событий лично я часто и много общался с лицами армянской национальности и у меня неприязни к ним не было. Во время беспорядков я попал под влияние толпы и под влияние Григоряна, Наджафова и Гусейнова, поэтому пошел с ними..."

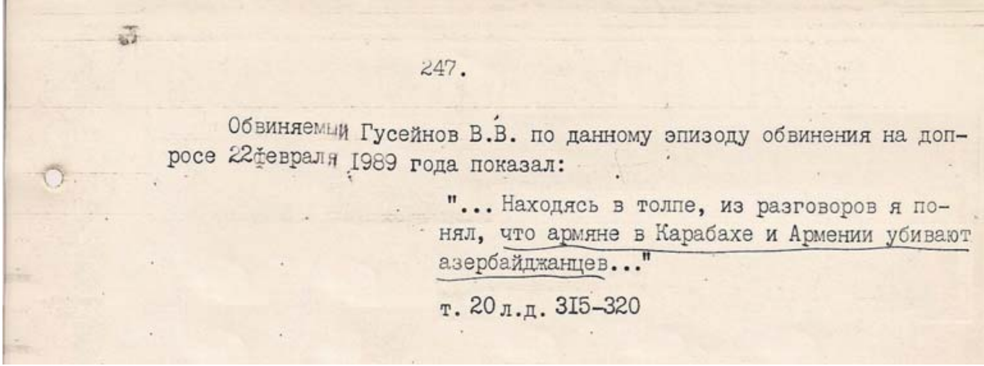
т.27 л.д.138-144

Tercüme: *13 Ekim 1988 yılında sanık İsayev A. İ. bu olayla ilgili şöyle demiştir:*

"27 Şubat akşamı ben fabrikaya gittiğimde bütün yollarda insanlar gruplar halinde toplanmıştı ve araçların hareketine engel oluyorlardı. Fabrikadaki bütün işçiler Ermenilerin Azerbaycanlılara hakaret ettiğinden bahsediyorlardı. Herkes ailesinin akıbeti için endişeleniyordu. Ben bu çatışmaları Karabağ'dan ve köylerden Sumgayıt'a gelenlerin, ayrıca Edik Grigoryan gibi önceleri mahkûm olunmuş insanların çıkardığını düşünüyordum. Böyleleri için kimi öldürdüğünün veya nereyi soyup talan ettiğinin hiç bir farkı yoktu. Bu olaylara kadar, ben Ermenilerle pek çok defa bir arada olmuştum ve onlarla benim hiçbir problemim olmamıştı. Olaylar sırasında ben çetedekilerin, Grigoryan, Necefov ve Hüseynov'un etkisinde kalarak bu eylemlere katıldım."

C.27 Dava dosyası sayfa 138–144

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

247.

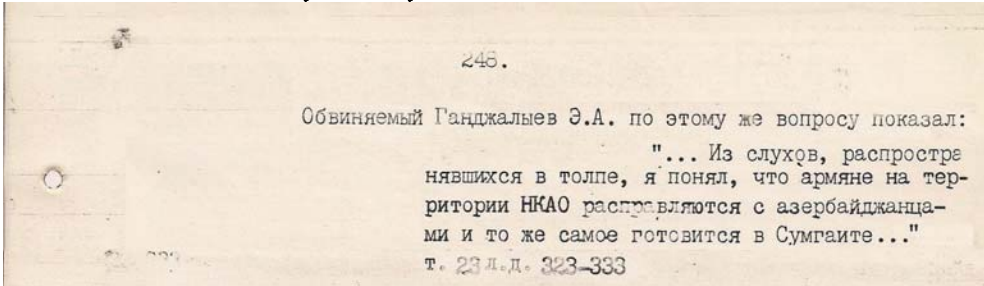
Обвиняемый Гусейнов В.В. по данному эпизоду обвинения на допросе 22 февраля 1989 года показал:

"... Находясь в толпе, из разговоров я понял, что армяне в Карабахе и Армении убивают азербайджанцев..."

т. 20 л.д. 315–320

Tercüme: *Sanık Hüseynov V. V. ithamın bu kısmı ile ilgili 22 Şubat 1989 tarihindeki soruşturmada şöyle ifade vermiştir:*
"Gruptayken, konuşmalardan Ermenilerin Karabağ'da olduğunu ve oradaki Azerbaycanlıları öldürdüklerini anladım."
C.20 Dava dosyası sayfa 315–320

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

248.

Обвиняемый Ганджалыев Э.А. по этому же вопросу показал:

"... Из слухов, распространявшихся в толпе, я понял, что армяне на территории НКАО расправляются с азербайджанцами и то же самое готовится в Сумгаите..."

т. 23 л.д. 323–333

Tercüme: *"Sanık Gencaliyev E. A. bu mesele ile ilgili şöyle söylemiştir:*
"Ben, gruplar arasındaki söylentilerden Ermenilerin Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti arazisinde Azerbaycanlılara eziyet ettiklerini anladım. Ayrıca, böyle bir olayın Sumgayıt'ta da gerçekleşeceğinin beklendiğini de anladım."
C.23 Dava dosyası sayfa 323–333"

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

20.

Обвиняемый Мамедов Галиб Гадиршах оглы при предъявлении ему обвинения 22 февраля 1989 года по данному эпизоду вину признал полностью и показал, что 28 февраля 1988 года, примерно в 15 часов 15 минут он вышел из дома своего дальнего родственника Сафарова Низами и один пошел в город. Далее он пояснил:

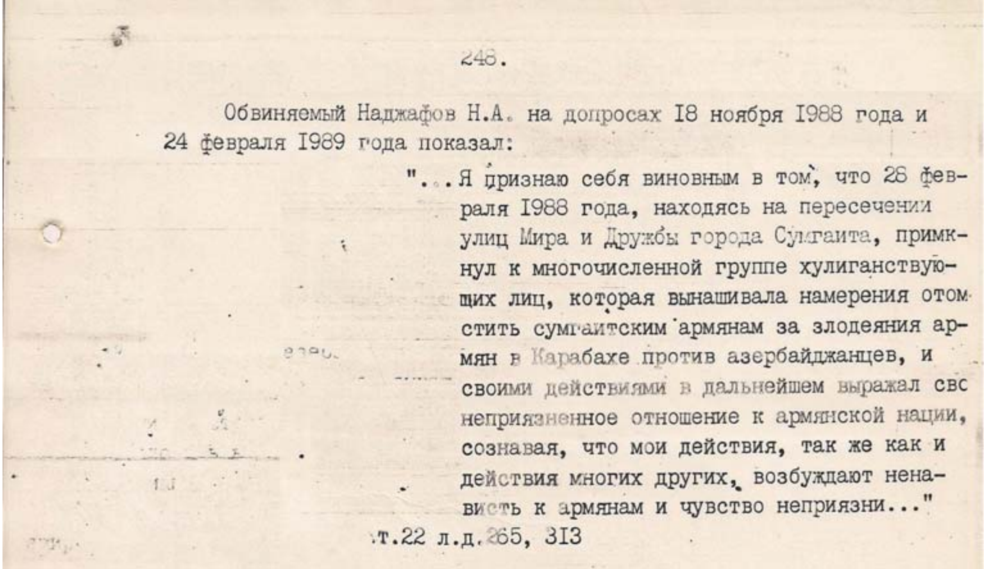
"...Примерно к 16 часам я пришел к городскому автовокзалу, возле которого в районе фонтана я встретил группу ребят: Сафарова Низами, Наджафова Надира, Гусейнова Вагифа..., Ганджалыева Эльчина, Григоряна Эдуарда и Исаева Афсара. Все названные мною лица стояли вместе, образуя круг и скандировали: "Карабах наш, не отдадим Карабах!" Через промежутки сомкнутых вокруг ребят я видел, что в центре стоял Григорян Эдик и тоже выкрикивал вместе с другими..."

т.18 л.д.231-252

Tercüme: *"Sanık Memmedov Galib Gedirşah oğlu, 22 Şubat 1989 yılında ona karşı yapılan suçlamada, bahsedilen olayla ilgili suçunu kesinlikle kabulleniyor ve 28 Şubat 1988 yılında, saat 15.15 civarında uzak akrabası Seferov Nizami'nin evinden çıkarak yalnız başına şehre gittiğini söylüyor. Daha sonra o, "Saat 16 civarında ben şehir otogarına doğru gittim. Otogarın yanında, Fevvareler meydanında gruptakilerin bir kısmıyla karşılaştım. Seferov Nizami, Necefov Nadir, Hüseynov Vagif, Gencaliyev Elçin, Grigoryan Eduard ve İsayev Efser. Adlarını saydığım arkadaşların hepsi daire halinde durarak yüksek sesle: "Karabağ bizimdir, biz Karabağ'ı hiç kimseye vermeyeceğiz!" diyorlardı. Bir süre sonra birbirine sarılmış gençlerin arasında en ortada Edik Grigoryan'ı gördüm, o da gençlerin söylediklerini tekrarlıyordu."*

C.18 Dava dosyası sayfa 231–252

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

248.

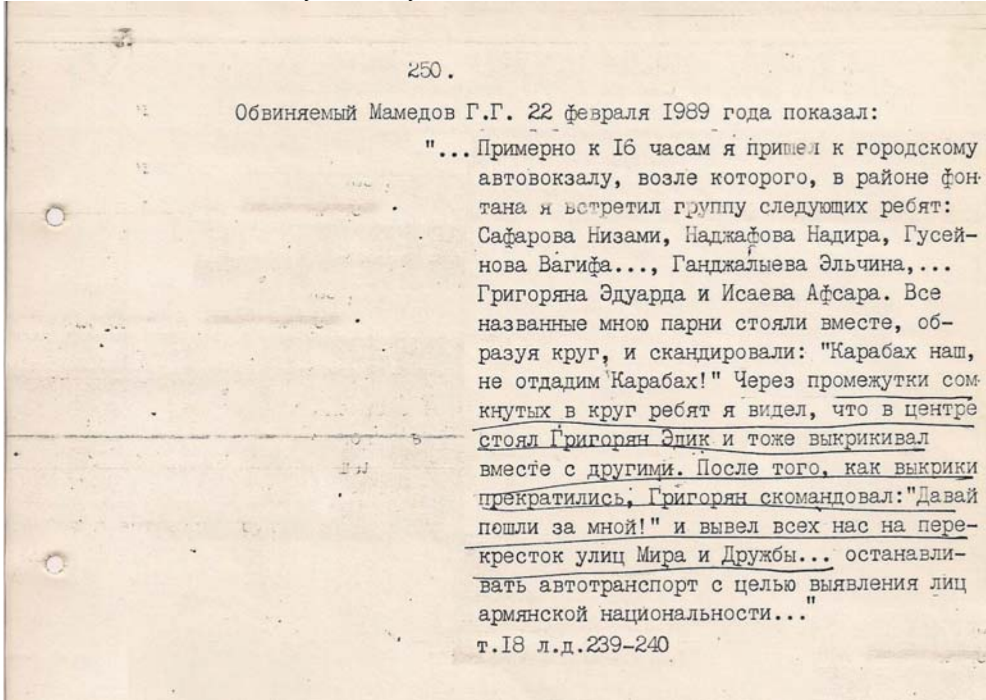
Обвиняемый Наджафов Н.А. на допросах I8 ноября I988 года и 24 февраля I989 года показал:

"...Я признаю себя виновным в том, что 28 февраля I988 года, находясь на пересечении улиц Мира и Дружбы города Сумгаита, примкнул к многочисленной группе хулиганствующих лиц, которая вынашивала намерения отомстить сумгаитским армянам за злодеяния армян в Карабахе против азербайджанцев, и своими действиями в дальнейшем выражал свс неприязненное отношение к армянской нации, сознавая, что мои действия, так же как и действия многих других, возбуждают ненависть к армянам и чувство неприязни..."

т.22 л.д. 265, 3I3

Tercüme: ***"****Sanık Necefov N. A. 24 Şubat ve 18 Kasım 1988 yılındaki soruşturmalar sırasında şöyle ifade vermiştir:*
"26 Şubat'ta Barış ve Dostluk sokakları arasında bulunan kavşaktaki birçok saldırgan çeteye katıldığım için suçumu kabul ediyorum. Bu çeteler Karabağ'da yaşayan Azerbaycanlılara Ermenilerin yaptıklarının intikamını Sumgayıt'ta yaşayan Ermenilerden almayı amaçlamıştı. Olaylar sırasında yaptıkları ile onlar Ermenilere karşı olan nefretlerini ortaya koydular. Kendimin ve çetedekilerin yaptıkları ile Ermenilerde halkımıza karşı nefret duygusu oluşturduğumuzu anlıyor ve suçumu kabul ediyorum."
C.22 Dava dosyası sayfa 265, 313"

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

250.

Обвиняемый Мамедов Г.Г. 22 февраля 1989 года показал:

"...Примерно к 16 часам я пришел к городскому автовокзалу, возле которого, в районе фонтана я встретил группу следующих ребят: Сафарова Низами, Наджафова Надира, Гусейнова Вагифа..., Ганджалыева Эльчина,... Григоряна Эдуарда и Исаева Афсара. Все названные мною парни стояли вместе, образуя круг, и скандировали: "Карабах наш, не отдадим Карабах!" Через промежутки сомкнутых в круг ребят я видел, что в центре стоял Григорян Эдик и тоже выкрикивал вместе с другими. После того, как выкрики прекратились, Григорян скомандовал:"Давай пошли за мной!" и вывел всех нас на перекресток улиц Мира и Дружбы... останавливать автотранспорт с целью выявления лиц армянской национальности..."

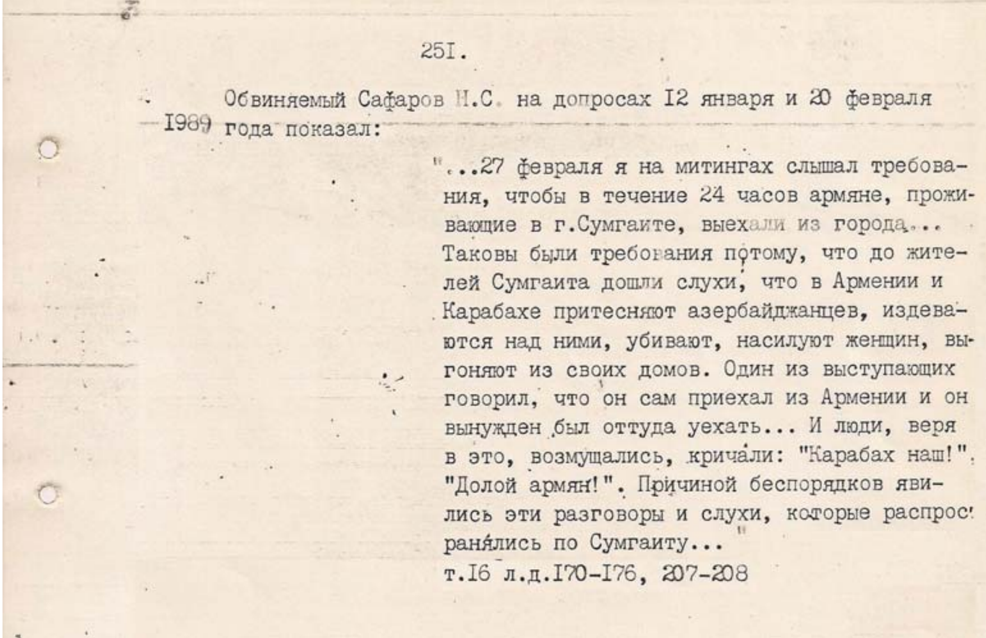
т.18 л.д.239-240

Tercüme: *“Sanık Memmedov K.K 22 Şubat 1989 yılında şöyle demiştir:*

“Saat 16 civarında ben şehir otogarına gittim. Fevvareler meydanının yanında ben diğer arkadaşlarla karşılaştım. Seferov Nizami, Necefov Nadir, Hüseynov Vagif, Gencaliyev Elçin, Grigoryan Edik ve İsayev Efser. Adlarını saydığım çocukların hepsi daire şeklinde dizilerek Karabağ bizimdir! Karabağ’ı hiç kimseye vermeyeceğiz diye bağırıyorlardı. Bir süre sonra Grigoryan Edik’in çocukların arasında durarak her kesin bağırdığı sözleri tekrar ettiğini fark ettim. Az sonra Grigoryan “Ardım sıra gelin!”diye emir verdi. O, bizi Barış sokağı ile Dostluk sokağının kesiştiği yere götürdü. Biz burada araçları durdurarak, insanların arasından Ermenileri seçmeliydik.”

C.18 Dava dosyası sayfa 239–240”

18/55461–88 sayılı cinayet davasının iddianamesinden:

251.

Обвиняемый Сафаров Н.С. на допросах 12 января и 20 февраля 1989 года показал:

"...27 февраля я на митингах слышал требования, чтобы в течение 24 часов армяне, проживающие в г.Сумгаите, выехали из города... Таковы были требования потому, что до жителей Сумгаита дошли слухи, что в Армении и Карабахе притесняют азербайджанцев, издеваются над ними, убивают, насилуют женщин, выгоняют из своих домов. Один из выступающих говорил, что он сам приехал из Армении и он вынужден был оттуда уехать... И люди, веря в это, возмущались, кричали: "Карабах наш!", "Долой армян!". Причиной беспорядков явились эти разговоры и слухи, которые распространялись по Сумгаиту..."

т.16 л.д.170-176, 207-208

Tercüme: *"Sanık Seferov N. S. 12 Ocak ve 20 Şubat 1989 yılında şöyle demiştir:*

"27 Şubat'ta ben gösteri sırasında Sumgayıt'ta yaşayan Ermenilerin 24 saat içinde şehri terk etmesi gerektiğini duydum. Bu taleplerin nedeni Karabağ'da yaşayan Azerbaycanlıların Ermeniler tarafından takip edildiği, işkencelere maruz kaldığı, aşağılandığı, sıkıştırılarak Karabağ'dan çıkarıldığı, katledildiği, kadınların ırzına geçildiği, evlerinden kovulduğu haberleri idi. Konuşanlardan biri Ermenistan'dan geldiğini ve oradan zorla kovulduğunu söylüyordu. İnsanlar ona inanarak, öfkeyle Karabağ bizimdir! Def olsun Ermeniler! diye bağırıyorlardı. Şehirdeki kargaşanın nedeni Sumgayıt'ta yayılan bu söylentiler idi."

C.16 Dava dosyası sayfa 170–176, 207–208"

Açıklama: Okuduğunuz ifadelerden tahriklerin sebebinin Ermenistan'da ve Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nde yaşananlar, Azerbaycanlıların katledilmesi, yerlerinden kovulması olduğu anlaşılmaktadır. Sanıklar soruşturma sırasında, Ermenilerin Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nde ve Ermenistan'da Azerbaycanlıların öldürmesine ve kadınlara tecavüz etmesine cevap olarak cinayet işlediklerini bildirmişlerdir. Mağdurların ifadeleri de aynı içeriktedir. Cinayetler saldırganlık amacıyla değil, intikam

almak amacıyla yapılmıştır. Olayları abartarak bir yangına dönüştüren, grup üyelerini örgütleyen ise Grigoryan ve diğerleridir. Asıl organizatör Merkez olsa da, mahkeme olayların kimler tarafından düzenlendiğini, elebaşlarını tespit etmemiş, onları gözaltına almamıştır. Grigoryan'ın grubun elebaşı olduğu soruşturma dosyalarında ispat edilse de o, elebaşı suçuyla yargılanmamıştır. Soruşturma dönemi yolsuzluklar yapılmış ve soruşturma sonuçlanmamış, bazı önemli meseleler araştırılmamış, soruşturma dosyalarının bir kısmı davadan çıkarılmış, kısacası dava sulandırılmıştır. Görüştüğüm Devlet Güvenlik Teşkilatı albayı siyah pardösülülerin fotoğraflarının sanıklara gösterildiğinde onları tanıdıklarını, onların Grigoryan'la görüştüklerini, Grigoryan'ın onlara "her şey yolundadır, geri zekâlılar ardım sıra geliyorlar" dediğini onayladıklarını bildirdi. Daha sonra ben bu eylemlerin yapıldığını onaylayan protokolleri dava dosyalarında bulamadım. Ayrıca, bu mahkemede davanın ayrıntılı olarak araştırılmasında sanıkların, onların avukatlarının, yargıcın, yönetimin ve diğer şahısların özel bir çıkarı olmamıştır.

Duruşma boyunca yönetimin umursamaz ve lakayt tavırları, duruşmaya yapılan müdahaleler beni hayal kırıklığına uğratmıştı. Gün gibi aydın olan gerçekleri ispat edemiyordum. Daha doğrusu, ispat ettiğim gerçekleri ne mahkeme, ne de yönetimdekiler görmek ve duymak istemiyorlardı. İşte bu nedenlerle artık mahkemenin kısa bir zamanda sonuçlanmasını ve son kararımı vermek istiyordum.

Artık okuyuculara malumdur ki, mahkeme boyunca, ben daima verilen ifadelerle ilgili notlar alıyorum. Duruşmanın sonuçlanmasına yaklaşık bir ay kala aldığım ifadelere ve gerçeklere esasen nihai konuşmamı hazırlamaya başladım. Dava ile ilgili bütün ifadeler tekrarlanıyor, mahkeme tarafından yeni hiçbir şey tespit edilemiyordu. Mahkemeye 15 gün kala kararımın tamamı artık hazır idi. Konuşmam 2 bölümden oluşmaktaydı. Birinci bölümde sanıkların işledikleri cinayetler ve ispatları, konuşmamın esasını oluşturan ikinci bölümde ise Sumgayıt olaylarının nedenlerini, hazırlanan ortamı ve olayların provokasyon olduğunu ispat eden gerçekleri açıklamıştım.

Kesin tarihi hatırlamıyorum, ama mahkemeye 1 gün kala veya mahkeme günü konuşmamın ikinci kısmı kayboldu. İşin ilginç tarafı konuşmamı Sumgayıt olaylarının provokasyon olduğunu açıklayarak ispat ettiğim, bununla ilgili teklifler sunduğum kısmı kaybolmuştu. Konuşmamın nerede ve nasıl kaybolduğunu tam olarak bilemesem de o zaman mahkemede Devlet Güvenlik Teşkilatı görevlisinin olduğunu, genellikle, duruşmanın Devlet Güvenlik Teşkilatının kontrolü altında geçtiğini düşünerek "kaybolma operasyon"unda bu kurumun parmağı olduğunu

düşünüyordum.

Konuşmamın metni kaybolduğundan ve yerine yenisini hazırlamak için zamanım olmadığından mecburiyet karşısında konuşmamı kısa özetler yazarak sürdürdüm. Davayı ayrıntılı bildiğimden ve bütün teferruatları hatırladığımdan metnin kaybolması bana çok da engel olmadı. Mahkemedeki konuşmam, önceden hazırladığımla örtüşüyordu. Kesinlikle hatırımdadır ki, duruşmadaki son konuşmam bir buçuk gün sürmüştü ve önemli kısmını da ikinci kısım oluşturmaktaydı.

Konuşmaya önce sanıkların işledikleri cinayetleri ve onların hangi maddelerle suçlandıklarını, bunu ispat eden durumları açıklamakla başladım. Önemli bir hususu da belirtmiş olayım. Konuşmam kaybolmadan önce, bütün sanıkların ne ile suçlandırıldıklarını yazsam da, mahkemeden hangi cezayı isteyeceğim konusunda hiçbir şey yazmamıştım. Bu davada daha çok Devlet Güvenlik Teşkilatı'ndan şüphelendiğimden, artık ihtiyatlı davranıyordum.

Ayrıca, reis İldar Dadaşov'a mahkemeden Grigoryan'a ve Vagif Hüseynov'a kurşuna dizilerek idam edilme cezasının verilmesini; Sumgayıt olayları Merkez tarafından düzenlendiği için bu iş hakkında cinayet davasının açılmasını; soruşturma döneminde tahriflere yol verdiklerine, olayların düzenlendiğini kasten sakladıklarına göre, SSCB Savcılığı Soruşturma Grubu hakkında özel kararlar alınmasını isteyeceğimi bildirmiştim. O ise şiddetle itiraz ederek, bana aklımı kaçırdığımı söylemiş ve kesin bir şekilde cinayet davasının açılmasından, özel mahkeme kararından ve ölüm cezasından tek kelime bile edemeyeceğini ve benim mahkemeden en fazla 15 yıl hapis cezası isteyebileceğimi söylemişti.

Bu anlattıklarımdan dolayı tedbirli olmam gerekiyordu. Bu ihtiyatlılığım o zamanki notlarıma da yansımıştır ve ben bunlardan bazılarının fotoğraflarını aşağıda veriyorum.

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Açıklama: Bu notlarda sanıklardan bazılarının karakteristik özelliklerini, her birinin hangi maddelerle suçlu bulduğumu ve hangi cezayı isteyeceğimi Grigoryan ve Vagif Hüseynov dışında, bütün diğer sanıklara ceza kanununa göre en son hangi cezayı isteyeceğimi yazmıştım.

Ancak belirttiğim gibi, Grigoryan'la Hüseynov'a nihai olarak hangi cezayı talep edeceğimi yazmamışım. Neden? Çünkü daha konuşmamın ilk halini hazırlarken bile nihai kararda isteyeceğim cezaları kaydetmemiştim. Bu meselede Devlet Güvenlik Teşkilatından kuşkulanmam, söylediğim gibi, beni tedbirli olmaya sevk etmişti ve bu nedenle de Grigoryan'la Hüseynov'a talep edeceğim ölüm hükmünü notlarıma yazmadım. Aslında, tedbirli davranmakta haklıydım. O dönem özellikle devlet dairelerinde çalışan herkesin bütün odalara, Devlet Güvenlik Teşkilatı'nın kameralarının, dinleme cihazlarının yerleştirildiği yönünde korku ve kuşkuları vardı. Kurşuna dizilme cezası isteyeceğimi öğrenirlerse beni anında davadan

uzaklaştırabileceklerinden korktuğum için bu iki sanığın nihai cezasını kâğıda kaydetmemiştim. Böylece, ben mahkemede Eduard Grigoryan'ı Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanununun 67. maddesi (ırkçılık ve milli ayrımcılık yapmak, nifak çıkarmak, milli şeref ve haysiyeti alçaltmak amacıyla kasıtlı olarak yapılmış eylemler, aynı zamanda ırki veya milli mensubiyeti dolayısıyla vatandaşların haklarını direk veya dolaylı yollarla kısıtlama yahut direk veya dolayısı ile üstünlük iddia etme), 72. maddesi (talan, tahrip, ateşe verme ve başka bu gibi hareketlerle yapılan toplu kargaşaların çıkarılması, aynı zamanda katılımcılar tarafından yukarıda gösterilen cinayetlerin doğrudan doğruya yapılması veya devlet memurlarına silahlı direnme), 94. maddesinin 2, 6, 7. bentleri (soygun amacıyla; işkenceyle veya birçok kişinin hayatı için tehlikeli yöntemlerle; başka cinayeti saklama veya onun yapılmasını hafifletmek amacıyla, aynı zamanda tecavüzle adam öldürme), 15. maddesi, 94. maddesinin 2, 8. bentleri (ağırlaştırıcı hallerde kasten saldırganlık yapmak amacıyla; sabıkalı katil tarafından yahut önceleri kasten adam öldürmüş şahıs tarafından öldürmeye suikast), 109. maddesinin 3. kısmı (toplu tecavüz) ile suçlu bilerek ölüm cezasına;

Vagif Hüseynov'un Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanununun 67. maddesi (ırkçılık ve milli ayrımcılık yapmak, nifak çıkarmak, milli şeref ve haysiyeti alçaltmak amacıyla kasıtlı olarak yapılmış eylemler, aynı zamanda ırki veya milli mensubiyeti dolayısıyla vatandaşların haklarını direk veya dolaylı yollarla kısıtlama yahut direk veya dolayısı ile üstünlük iddia etme), 72. maddesi (talan, tahrip, ateşe verme ve başka bu gibi hareketlerle yapılan toplu kargaşaların çıkarılması, aynı zamanda katılımcılar tarafından yukarıda gösterilen cinayetlerin doğrudan doğruya yapılması veya devlet memurlarına silahlı direnme), 94. maddesinin 2, 6, 7. bentleri (soygun amacıyla; işkenceyle veya birçok kişinin hayatı için tehlikeli yöntemlerle; başka cinayeti saklama veya onun yapılmasını hafifletmek amacıyla, aynı zamanda tecavüzle adam öldürme), 15. maddesi, 94. maddesinin 2, 8. bentleri (ağırlaştırıcı hallerde kasten saldırganlık yapmak amacıyla; sabıkalı katil tarafından yahut önceleri kasten adam öldürmüş şahıs tarafından öldürmeye suikast), 144. maddesinin 3. kısmı (meskûn mahallere, aynı zamanda binaya, ambar veya depolara girerek soygun yapmak) ile suçlu bilerek ölüm cezasına;

Nadir Necefov'u Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanununun 67. maddesi (ırkçılık ve milli ayrımcılık yapmak, nifak çıkarmak, milli şeref ve haysiyeti alçaltmak amacıyla kasıtlı olarak yapılmış eylemler, aynı zamanda ırki veya milli mensubiyeti dolayısıyla vatandaşların haklarını direk veya dolaylı yollarla kısıtlama yahut direk veya dolayısı ile üstünlük iddia etme), 72. maddesi (talan, tahrip, ateşe verme ve başka bu gibi hareketlerle yapılan

toplu kargaşaların çıkarılması, aynı zamanda katılımcılar tarafından yukarıda gösterilen cinayetlerin doğrudan doğruya yapılması veya devlet memurlarına silahlı direnme), 94. maddesinin 2, 6, 7. bentleri (soygun amacıyla; işkenceyle veya birçok kişinin hayatı için tehlikeli yöntemlerle; başka cinayeti saklama veya onun yapılmasını hafifletmek amacıyla, aynı zamanda tecavüzle adam öldürme), 15. maddesi, 94. maddesinin 2, 8. bentleri (ağırlaştırıcı hallerde kasten saldırganlık yapmak amacıyla; sabıkalı katil tarafından yahut önceleri kasten adam öldürmüş şahıs tarafından öldürmeye suikast), 144. maddesinin 3. kısmı (meskûn mahallere, aynı zamanda binaya, ambar veya depolara girerek soygun yapmak) ile suçlu bilerek 15 yıllığına hapis cezasına;

Nizami Seferov'u Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanununun 67. maddesi (ırkçılık ve milli ayrımcılık yapmak, nifak çıkarmak, milli şeref ve haysiyeti alçaltmak amacıyla kasıtlı olarak yapılmış eylemler, aynı zamanda ırki veya milli mensubiyeti dolayısıyla vatandaşların haklarını direk veya dolaylı yollarla kısıtlama yahut direk veya dolayısı ile üstünlük iddia etme), 72. maddesi (talan, tahrip, ateşe verme ve başka bu gibi hareketlerle yapılan toplu kargaşaların çıkarılması, aynı zamanda katılımcılar tarafından yukarıda gösterilen cinayetlerin doğrudan doğruya yapılması veya devlet memurlarına silahlı direnme), 94. maddesinin 2, 6, 7. bentleri (soygun amacıyla; işkenceyle veya birçok kişinin hayatı için tehlikeli yöntemlerle; başka cinayeti saklama veya onun yapılmasını hafifletmek amacıyla, aynı zamanda tecavüzle adam öldürme), 15. maddesi, 94. maddesinin 2, 8. bentleri (ağırlaştırıcı hallerde kasten saldırganlık yapmak amacıyla; tehlikeli katil tarafından yahut önceleri kasten adam öldürmüş şahıs tarafından öldürmeye suikast), 144. maddesinin 3. kısmı (meskûn mahallere, aynı zamanda binaya, ambar veya depolara girerek soygun yapmak) 144. maddesinin 4. kısmı (soygunculuk, sabıkalı katil tarafından yapılmışsa veya mağdur kişiye fazlasıyla zarar vurmuşsa), 145. maddesinin 2. kısmının 1, 2, 8. bentleri (eşkıyalık, özel mülkiyette olan emlake sahip olmak amacıyla saldırıya maruz kalmış kişinin yaşamı veya cebir uygulanacağı tehdidiyle ilgili baskın önceden işbirliği olan çete tarafından; silah veya silah olarak kullanılan diğer eşyalar kullanmakla, meskûn mahallere, aynı zamanda binaya, ambara veya başka depo yerlerine girmekle yapılmışsa) ile suçlu bilerek 14 yıllığına hapis cezasına;

Efser İsayev'i Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanununun 67. maddesi (ırkçılık ve milli ayrımcılık yapmak, nifak çıkarmak, milli şeref ve haysiyeti alçaltmak amacıyla kasıtlı olarak yapılmış eylemler, aynı zamanda ırki veya milli mensubiyeti dolayısıyla vatandaşların haklarını direk veya dolaylı yollarla kısıtlama yahut direk veya dolayısı ile üstünlük iddia etme),

72. maddesi (talan, tahrip, ateşe verme ve başka bu gibi hareketlerle yapılan toplu kargaşaların çıkarılması, aynı zamanda katılımcılar tarafından yukarıda gösterilen cinayetlerin doğrudan doğruya yapılması veya devlet memurlarına silahlı direnme), 94. maddesinin 2, 6, 7. bentleri (soygun amacıyla; işkenceyle veya birçok kişinin hayatı için tehlikeli yöntemlerle; başka cinayeti saklama veya onun yapılmasını hafifletmek amacıyla, aynı zamanda tecavüzle adam öldürme), 109. maddesinin 3. kısmı (toplu tecavüz) ile suçlu bilerek 13 yıllığına hapis cezasına;

Galib Memmedov'u Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanununun 67. maddesi (ırkçılık ve milli ayrımcılık yapmak, nifak çıkarmak, milli şeref ve haysiyeti alçaltmak amacıyla kasıtlı olarak yapılmış eylemler, aynı zamanda ırki veya milli mensubiyeti dolayısıyla vatandaşların haklarını direk veya dolaylı yollarla kısıtlama yahut direk veya dolayısı ile üstünlük iddia etme), 72. maddesi (talan, tahrip, ateşe verme ve başka bu gibi hareketlerle yapılan toplu kargaşaların çıkarılması, aynı zamanda katılımcılar tarafından yukarıda gösterilen cinayetlerin doğrudan doğruya yapılması veya devlet memurlarına silahlı direnme), 109. maddesinin 3. kısmı (toplu tecavüz) ile 144. maddesinin 3. kısmı (meskûn mahallere, aynı zamanda binaya, ambar veya depolara girerek soygun yapmak) 144. maddesinin 4. kısmı (soygunculuk sabıkalı katil tarafından yapılmışsa veya mağdur kişiye fazlasıyla zarar vurmuşsa), 145. maddesinin 2. kısmının 1, 2, 8. bentleri (eşkıyalık, özel mülkiyette olan emlake sahip olmak amacıyla saldırıya maruz kalmış kişinin yaşamı veya cebir uygulanacağı tehdidiyle ilgili baskın önceden işbirliği olan çete tarafından; silah veya silah gibi kullanılan diğer eşyalar kullanmakla, meskûn mahallere, aynı zamanda binaya, ambara veya başka depo yerlerine girmekle yapılmışsa) ile suçlu bilerek 10 yıllığına tutuklanma cezasına çarptırılmalarını talep ettim.

Eğer o duruşmaya bu gün bir daha çıkacak olsaydım yine 1989 yılında mahkemeden istediğim cezaları Eduard Grigoryan'a, Vagif Hüseynov'a ve diğer sanıklara talep ederdim. Çünkü milliyet, ırk ve din ayırımı yapılmaksızın herkes insandır ve bütün suçluların cezasını çekmesi gerekmektedir.

Şimdi konuşmamın Sumgayıt olaylarının provokasyon olduğu ile ilgili bölüme geçiyorum. Notlarımda Sumgayıt olaylarının arka planını ve uygulanmasını şöyle açıklamışım:

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Tercüme*:* *"- Nedeni ve ortamı.*

- *Bütün sanıklar, biz, Gafan'da ve Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde gerçekten de Azerbaycanlıları kestiklerini düşünüyorduk, diyorlardı.*
- *Mağdurlar, Gafan'da, Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde tecavüze uğrayarak öldürülmüş annelerinin ve kız kardeşlerinin intikamını aldıklarını söylüyorlardı.*
- *C. 2. Dava dosyası sayfa 23 Asafyan ve diğerleri".*

Açıklama: Görüldüğü gibi ben, Sumgayıt olaylarının nedenlerini Gafan'da ve Esgeran'da aramaktayım. Bunu hem sanıklar hem de mağdurlar ifadelerinde onaylamışlardır.

Bundan sonra düşüncelerime devam ederek şöyle yazmışım:

Tercümesi*: “21.02.88. yılında Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde gerçekleştirilen eylemlerde milliyetçilik belirtisi görülmektedir. “Sumgayıt olaylarının temelini hazırlayanlar Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde yaşayan militanlardır. “Esas amaç Azerbaycan’dan ayrılmaktır” vilayet toplantısının kararı.*
Bu cinayet olaylarının sorumluları onlardır.
Gafan’da ve Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde iki *kişi öldürülmüş, 12 yaşlı ve genç adam, genç adamlar.*

- *Manuçarov, “Krunk”un rehberi.*

İlk kez SSCB’de enternasyonalizmin temeline dinamit konmuştur.
06.03.88. yıl Yüksek Şura tespit etmiş”.

Açıklama: Aldığım notlar mahkemeye kadar alelacele şekilde yazdığım özetler olduğu için bunları açıklamak ihtiyacı duyuyorum:

Mahkemedeki konuşmamda Sumgayıt olaylarının uzantısını Dağlık Karabağ

Özerk Vilayetine *bağlayarak,* Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde *Milletvekilleri Şurasının 20 Şubat 1988 yılındaki toplantısında alınan kararda (o toplantıda Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Azerbaycan’dan ayrılarak Ermenistan’la birleştirilmesi kararı alınmış. Karar 21.02.1988 yılında yayımlanmıştır.) Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti’nde radikal milliyetçilik emarelerinin olduğu gösterilir. Arkasından da Sumgayıt olaylarının gerçekleşmesine neden olan bu kararı alanlar Ermeni milliyetçileridir. Aynı zamanda, bu suçların gerçek sorumlusunun bu militanlar olduğunu da mahkemede kesin bir şekilde ifade ettim***.**

Sumgayıt olaylarının nedenini açıklarken Esgeran’da ve Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti’nde genç Azerbaycanlıların öldürülmesinin, binlerce Azerbaycanlının kendi yurtlarından vahşice sürülerek mülteci duruma düşürülmesinin de tahrik nedeni olduğunu vurguladım. Aynı zamanda, Manuçarov’un başkanlık ettiği “Krunk” topluluğunun faaliyetlerinden bahsederek bu topluluğun aşırı militanlık ve şovenizm yaptığını, amaçlarının Dağlık Karabağ’ı Azerbaycan’dan kopararak Ermenistan’la birleştirmek olduğunu, bütün bu yapılanların Sumgayıt’ta karanlık güçler tarafından halk arasında kargaşa çıkarılmasına zemin hazırladığını söyledim.

Daha sonra SSCB Yüksek Şurasının 6 Mart 1988 tarihli toplantısını hatırlatarak, o toplantıda seslendirilen “ilk defa, SSCB’nin enternasyonal temelinin altına dinamit konmuştur” fikrinin aslında, Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti *Milletvekilleri Şurası toplantısının 20.02.1988 yıl tarihli kararından kaynaklandığını ve SSCB’de enternasyonalizmin temelinin işte*

bu kararla sarsıldığını vurguladım.

Daha sonra konuşmamı toparlayarak, mahkemeden şu ricada bulundum:

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Tercüme: *“ – hap dağıtıyordu (Memmedov, Gencaliyev, İsayev, Seferov)*

- *İki kişi yaklaştı, “geri zekâlılar ardım sıra geliyorlar”*
- *Karısı - iki kişi yaklaştı*
- *Liste*
- *Teşkilatçıdır, ancak belirlenmemiş*
- *Balta ancak ondadır*
- *“Nizami - bende kaçıncıdır, üçüncü, ya dördüncü?”*

— Grigoryan’ın eylemlerin elebaşı olduğu iddiası ile cinayet davası açılmasını istemek

- *Soruşturma hakkında özel karar almak*
- *Gafan*

Açıklama: Ben, nihai kararımda *tanık ifadelerine dayanarak, Grigoryan ve diğer kişilerin Sumgayıt olaylarının düzenlenmesindeki suçlarını ispat eden, lakin soruşturmanın araştırmadığı gerçekleri söyleyerek, mahkemeden Sumgayıt olaylarının Merkez tarafından düzenlendiği, Grigoryan'ın ve diğerlerinin katılımı ile gerçekleştirildiği hakkında yeni cinayet davasının açılmasını ve soruşturma sırasında yasaları çiğneyerek olayları düzenlediğini kasıtlı olarak sakladıkları için SSCB Savcılığı Soruşturma Grubu hakkında özel karar çıkarılmasını istedim.*

Davasının içeriğini bilen tecrübeli hukukçular benim mahkemedeki konuşmamın yanlış olduğunu düşünerek davanın bir bütün olarak ayrıntılı ve objektif bir biçimde yeniden soruşturulmasının daha uygun olacağına karar verebilirler. Ancak, bazı güçler tarafından soruşturmanın amacının Sumgayıt olaylarının gerçekleşme sebebinin Gorbaçov'un da konuşmasında vurguladığı gibi "Saldırgan gruplar" olduğunu saptamak ve bu fikri bir esasa oturtmak için pek çok yolsuzluk ve hata yapıldığını bildiğimden ben bilerek böyle yaptım. Çünkü böyle bir teşebbüs cinayet davasının tamamen feshedilmesine sebep olabilirdi. Mahkeme kararından sonra gerçekleşen olaylar benim kuşkularımda haklı olduğumu ortaya çıkardı.

1989 yılında söylediklerimin, neredeyse herkese ısrarla anlatmaya çalıştığım hususların, mahkemeden talep ettiklerimin (kısa bir süreden sonra SSCB'nin yetkili şahısları tarafından itiraf olunsa bile), 10 yılı aşkın bir sürede sürekli bu meseleyi gündeme getirme çabalarımın ne yazık ki aradan 20 yılı aşkın bir zaman geçtikten sonra vatandaşlarımın ilgisini çektiğini esef ve üzüntüyle müşahede ediyorum.

Oysaki bütün tanık ifadelerinde, mahkemeye sunulan delillerde ve dava dosyalarında bu çete üyelerinin cinayetleri tamamen ispat edilmişti. Çete üyeleri, gerçekten de Ermeni milletinden olan şahıslara karşı ağır suçlar işlemişlerdi. Bugün bile arşiv dosyalarını araştıracak olan hukukçular benimle aynı kanaati paylaşacaklardır. Bu nedenle de savcı sıfatıyla yaptığım bu son konuşmamda yukarıda saydığım ağır cezaları istemiştim.

Ancak bir hususu özellikle vurgulamak istiyorum: Azerbaycanlılar bu suçu Ermeni milletinden olan Grigoryan'ın elebaşlığında yapmışlardır. Mahkemenin asıl vazifesi bunu ispat etmek idi. Ama…

MAHKEMENİN KARARI

Şimdi ise okuyuculara mahkemenin aldığı kararla ilgili yazmış olduğum notlarımı sunuyorum:

Yazarın duruşmadaki notlarından:

Görüldüğü gibi mahkeme söylediklerimin tam tersini uyguladı.

Eduard Grigoryan'ı Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanununun 72. maddesi, 109. maddesinin 3. kısmı, 15. maddesi ve 94. maddesinin 2. bendi ile suçlayarak 12 yıl hapis cezasına;

Vagif Hüseynov'u Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanununun 72. maddesi ve 144. maddesinin 3. kısmı ile suçlayarak 6 yıl süresine hapis cezasına;

Nadir Necefov'u Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanununun 72. maddesi ve 144. maddesinin 3. kısmı ile suçlayarak 7 il süresine hapis cezasına;

Nizami Seferov'u Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanununun 72. maddesi, 109. maddesinin 3. kısmı ve 144. maddesinin 3. kısmı ile suçlayarak 8 yıl süresine hapis cezasına;

Efser İsayev'i Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanununun 72. maddesi ile suçlayarak 3 yıl hapis cezasına;

Galib Memmedov'u Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanununun 72. ve 144. maddesinin 4. kısmı ile suçlayarak 4 yıl hapis cezasına çaptırılması yönünde karar verdi. Cinayet davasının geri kalan bölümünü ise yine de soruşturma yapılması gerekçesiyle SSCB savcılığına geri verdi. Diğer suçlarla ilgili soruşturma için geri verilmiş cinayet davası, sonradan öğrendiğime göre, SSCB Savcılığı tarafından soruşturma yapılması için Stavropol Diyar Savcılığına gönderilmiş ve orada hiçbir soruşturma yapılmadan davaya son verilmiştir. Bununla da tamamen doğru karar verdiğim bir daha kanıtlanmış oldu.

Herkese hafif cezalar verilmiş, Sumgayıt olaylarının Merkez tarafından Grigoryan ve diğerleri aracılığıyla düzenlenmesi ile ilgili davanın açılması, soruşturmayı alelusul yapmış olan SSCB Savcılığı soruşturma grubu hakkında özel karar çıkarılması yönündeki talebimi umursamadan duruşma sonuçlandırılmıştır. Eğer mahkemede azıcık da olsa milli şuur, milletine ve tarihine saygı duygusu olmuş olsaydı, Eduard Grigoryan'ı sıradan bir zorba suçuyla tutuklamazdı. *Mahkemenin asıl yapması gereken SSCB Savcılığı tarafından yapılmış soruşturma dosyalarına, elde edilen delillere (yukarıda bir kısmını saydığım), tanık, sanık ve mağdurların ifadelerine dayanarak Sumgayıt olaylarının önceden planlandığı yönünde cinayet davasının açılmasına karar vermek idi! M*ahkeme, kanıtları bir kenara bırakarak SSCB Merkezi Komitesinin Birinci Kâtibi Mihail Sergeyeviç Gorbaçov'un "Sumgayıt olayları saldırgan grupları tarafından yapılmıştır" sözlerini esas alarak, başına belayı almamak amacıyla davayı bu şekilde sonuçlandırmaya karar verdi...

Mahkeme sonucunda Grigoryan, 12 yıl ceza aldı, kısa bir süre sonra cezasını çekmek için Rusya'ya, oradan da Ermenistan'a gönderildi. Sonraki akıbeti ise kimseye belli değil.

Bugün olaylardan 21 yıl geçtikten sonra davayı yürüten yargıç Mensur İbayev, Grigoryan'ın suçunun kanıtlanmadığını iddia ediyor. Ben bir daha davaya avukat sıfatıyla katılan E.Abdullayev'in verdiği demeçteki bazı hususlara dikkatinizi çekmek istiyorum:

"**N.C.** – bu çetenin elebaşının ve düzenleyicisinin Grigoryan olduğu kanıtlandı mı?

E.A. - Evet.

N.C. – İsmayılov, Sumgayıt olaylarının provokasyon olduğuyla ilgili dava açılmasını önerdiğini, hatta yargıç İbayev ve Yüksek Mahkemenin Başkanı Hüseyin Talıbov'un bu konuda gerekeni yapacaklarını vaat etmelerine rağmen sonradan belgelerin değiştirildiğini ve bir kısmının imha edildiğini söylüyor. Böyle bir öneri olmuş mudur?

E.A. - Evet, o, bu konuda dilekçe vermişti.

N.C. - O zaman neden İbayev vaat ettiği şeyi yapmamış?

E.A. - Bu konuda bir şey söyleyemem. Çünkü bu, yargıcın kendi bileceği bir iştir. Bir daha söylüyorum, bu dava SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesinin kontrolü altında idi. Böyle durumda yargıçların özgürlüğünden bahsetmek de imkânsızdır. Yargıçlar çizilen belli sınırları aştıklarında parti cezası alacaklarından korkuyorlardı.

N.C. – Öyleyse Mensur İbayev'e kim baskı yapmış olabilir?

E.A. – Biliyor musunuz, İbayev'in yanına bazı şahıslar geliyordu ve biz ona baskı yapıldığını sezerdik. O, duruşmanın partinin kontrolünde olduğunu biliyordu. Eğer o, söylenenleri uygulamasaydı olaylar başka türlü gelişirdi, ama o zamanlar hiç kimse SSCB'nin bir gün dağılacağını hayal bile edemezdi. *İbayev kendi çıkarlarını düşündü. Büyük ihtimalle ona, Grigoryan'a idam cezası verilirse, başının belaya gireceğini söylemişlerdir.* Sadece Ermeni kızının ifadesi ile 12 yıl hapis cezasına çarptırdı. Oysaki *Grigoryan'a idam cezası verilmesi yönünde esaslı kanıtlar vardı.* Soruşturmada verilen ifadeler mahkemede yeterince araştırılsaydı Grigoryan'ın elebaşı olduğu kanıtlanacaktı. Ama sanıklar arasında gelin, birbirimizin aleyhine ifade vermeyelim ve kendimizi böylece kurtaralım şeklinde bir fikir oluşturulmuştu. Birileri onlara akıl veriyordu. "

Bu demeçte bir takım yanlışlıklar olmasına rağmen olaylar hemen hemen aynıdır.

Bizzat katılımcısı olduğum duruşma hakkında konuşurken, Sumgayıt olayları ile ilgili tutuklanan Ahmet Ahmedov'dan da bahsetmek istiyorum. Ahmet Ahmedov'un duruşması yasalara aykırı olarak, Azerbaycan'da değil, Moskova'da yürütüldü. Merkezin yardımı ve bütün dünya basınının katılımı ile Ermeni milliyetçileri Silva Kputikyan, Zori Balayan ve adamlarının desteği ile Moskova'da mahkeme değil, adeta bir "gösteri" düzenlendi. Ahmet Ahmedov'un bir sanık olarak normal insani hakları bile çiğnendi. Aynı duruşmada onunla birlikte gözaltına alınarak hapsolunan 2 Azerbaycanlının suçu mahkemede kanıtlanamadığından, başka bir soruşturma için geri verildi. Mahkemede suç işlediği tam kanıtlanmayan, şahitler olmadan olayların düzenleyicisi suçuyla itham edilen Ahmet Ahmedov kurşuna dizilmek suretiyle idam cezasına çarptırıldı ve hemen de alelacele idam cezası infaz edildi.

Peki, suç işleyenlerin kimliklerinin tespit edilmediği bir davada Ahmedov hangi suçu işlemiş, kimleri yönlendirmiş ve yönetmiş olabilirdi? Mahkeme bütün bunları önemsemedi ve Ahmet Ahmedov'un suçlu olduğu kanıtlanmadığı halde, kurşuna dizildi! Grigoryan ise elebaşı olarak suçu tamamen kanıtlandığı halde, 12 yıl süresine hapis cezasına çarptırıldı.

Sevgili okuyucular!

Arşiv materyallerinden, size sunduğum fotoğraflardan Grigoryan'ın suçunun kanıtlanmadığını mı düşünüyorsunuz? Ben, dava dosyalarını inceleyen bütün hukukçuların mahkemenin taraflı bir şekilde sonuçlandığının şahidi olacaklarına eminim. Azerbaycan yönetiminin ve özellikle Mensur İbayev'in cesaretsizliğinden ve beceriksizliğinden dolayı Grigoryan'ın, diğer suçluların ve sonradan böylelerinin desteği ile koltukta oturan Gorbaçov'un Azerbaycan halkına karşı işlediği suçlar zamanında ifşa olunamadı.

Azerbaycanlı yetkililerin, tarihçilerin Sumgayıt olayları ile ilgili bütün davaları, özellikle "Grigoryan davasını" zamanı gelince araştırarak gerçekleri ortaya çıkaracağına, başta Gorbaçov olmak kaydıyla Ermeni milliyetçilerinin ve onların ücretli hizmetçilerinin yalanlarını ortaya çıkarıp herkese duyuracaklarına inanıyorum. Eğer biz bunu yapmazsak, sonradan bütün dünya parlamentoları karşısında bir daha Ermeni milliyetçilerinin "soykırım" iftirasına maruz kalacağız. Bu defa onlar buna "Sumgayıt Soykırımı" adını vereceklerdir. Onlar bu konuda harekete geçmişler bile. Sumgayıt olaylarının yıldönümü arifesinde kamuoyunun dikkatini bir daha bu olayların araştırılmasına çekmek maksadıyla 26 Şubat 2010 tarihinde www.1news.az sitesine demeç verdim. 2 Mart 2010 tarihinde ise bu sitede "Azerbaycan Başsavcılığı Ermenistan Başsavcılığının Sabotajını ortaya çıkardı" başlıklı haberi okudum. Bir sayfayı bile doldurmayan bu haberde, Ermenistan Başsavcılığının kendi sitesine koyduğu materyaller sabotaj olarak adlandırılarak Sumgayıt olaylarının soruşturmasını yapan savcının ortaya çıkardığı gerçeklerin bu sitede yerleştirilmesinin unutulduğu vurgulanıyordu. Meselenin aslını öğrenmek amacıyla Ermenistan savcılığının www.genprok.am uzantılı sitesine baktım. Gerçekten, orada Ermenilerin kendilerinin ortaya çıkardığı yeteri kadar sahte kanıt bulunmaktaydı. Bu arada ben başka bir gerçekle de karşılaştım. Onlar kendi sitelerinde "Sumgayıt" adlı özel bir bölüm açarak burayı sahte belgelerle doldurmuşlardı. Ben bunları gördükten sonra bu sahte belgelerin Azerbaycan adlı memleketin başına bela olacağına inandım. Bizimkiler ise olacaklardan habersiz bir şekilde sadece ültimatom vermekle yetindiler. Ültimatomdaki bilgileri bile doğru dürüst yazamamışlardı. Benim Sumgayıt olaylarındaki görevimi bile yanlış yazmışlardı. Ben bu davada soruşturmayı yapmamıştım, SSCB savcılığı tarafından soruşturması yapılmış olan Sumgayıt olayları ile ilgili cinayet davasında devlet iddiasını savunan savcı idim. Burada bir zamanlar Rusya'da Başbakanlık yapmış olan V.S.Çernomırdin'in söylediği bir sözü hatırlamamak elde değil. V.Çernomiyordin başında bulunduğu Bakanlar Kurulunun beceriksizliğini gördüğünde şöyle demiş: "Bir defa da iyisini yapalım dedik ama yine önceki

gibi oldu.” Bizim savcılığın bu yaptıklarını ve kitabın ikinci bölümünde detaylı bir şekilde anlatacağım bazı hususları gördükten sonra, bir süreliğine meslek değişerek, bu olaylarla ilgili bir kitap yazmaya karar verdim. Nasıl olduğuna ise artık siz karar vereceksiniz.

SUMGAYIT

OLAYLARININ

AYRINTILARI

SUMGAYITA GETİREN YOL – **SEBEPLER VE SONUÇLAR...**

Bu kitabı yazmaktaki amacım, soruşturmasına bizzat katılmış olduğum "Sumgayıt Davası"nın iç yüzünü açıklamak ve mahkeme sürecinde olup bitenleri anlatarak bir sonuca varmaktı. Elimdeki mevcut belgelerden duruşmayla ilgisi olmayan, ancak bahsettiğimiz olaylarla ilgili bazı bilgileri okuduğumda, yaşananlar karşısında dehşetle irkildim. Propaganda yapma işinde Ermenilerden geri kaldığımızı öteden beri biliyordum ama bu derecede olduğunu aklıma bile getirmemiştim.

20 yıldan fazla bir sürede Sumgayıt olaylarını takiben başlayan Karabağ sorununun alevlenmesi, gelişim hızı, bunda SSCB, aynı zamanda Azerbaycan yönetiminin, diğer karanlık güçlerin rolü, Sumgayıt olaylarının arka planı, bu olayların faillerinin kimler olduğu konusunda, genel olarak Azerbaycan tarihinin ve coğrafyasının içinde bulunduğu bugünkü durumla ilgili şahsi görüş ve kanaatlerim bulunmaktaydı. Bu doğrultuda araştırmalar yapmaya başladığımda, Profesör Ç.Sultanov'un konuyla ilgi eserlerinden, siyaset bilimcilerden ise R. Ağayev ve Z. Alizade'nin birlikte yazdıkları bir kitaptan başka, dikkat çekerek olayları aydınlatan başka bir değerli kaynakla karşılaşmadım. Ermenileri savunan sahte materyallerin ise haddi hesabı yoktu. Bu nedenle de "Sumgayıt Davası" ile ilgili bu kitabın içeriğini bir az daha genişletmeye karar verdim. Ama o dönemde yaşanan olaylar hakkında bilgi verip vermeme konusunda uzun süre tereddüt ettim, çünkü yapacağım iş benim ihtisas alanım dışında olmakla birlikte, bu işi yapmak için çok fazla mesai ve kapsamlı bir araştırma da gerekiyordu. Buna rağmen, çok düşündükten sonra kitabı okuyan herkesin, Azerbaycan'ın tarihini ve talihini etkilemiş olan bazı gerçekleri benim bildiğim kadarıyla veya en azından özet olarak öğrenmeyi hak ettiğine karar verdim.

Bildiklerime, bana malum olanlara dayanarak meselenin iç yüzünü açıklayarak köklerine, mahiyetine götüren bir "yol haritası" çizdim. Ve bu harita beni hemen doğru adrese götürdü: Karabağ'da sonradan gerçekleşen olayların temeli Sumgayıt'ta atılmıştı ve bu bütün bir planın esas parçalarıydı!

Şüphesiz ki, bu olaylar Azerbaycan'ın başka şehirlerinde de gerçekleştirilebilirdi ve bu yönde çabalar da olmuştu. Planın neden özellikle Sumgayıt'ta gerçekleştirildiği de benim malumumdur. Ancak bu mesele ile ilgili konuşurken sırayı bozmak istemediğimden Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti konusuna dönerek olayları ta başından anlatmak istiyorum.

Bugün Ermeniler Karabağ'ın ezeli ve ebedi Ermeni toprakları olduğuna, Türklerin Ermenilere karşı etnik temizleme siyaseti uyguladıklarına

bütün dünyayı inandırmaya çalışıyorlar ve bunun için her türlü yola başvuruyorlar. 2005 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Ermenistan'ın eski Cumhurbaşkanı R. Köçeryan'a ülkelerindeki bütün arşivleri açarak dünya tarihçilerinin araştırmasına verme önerisi hala cevapsız kalmaktadır. Onların belge olarak sundukları evrakların hiçbir ilmi değeri ve mesnedi yoktur. Ben tarihçi olmadığım için her hangi bir tarihi araştırma yapmak niyetinde değilim, yalnız bugün elimde bulunan ve 1823 yılında Rus memurları tarafından düzenlenmiş olan "Karabağ Eyaletinin Tasviri" adlı belgenin içeriğini size aktarmak istiyorum:

"Karabağ Hanlığında 90 bin ahali, bir şehir ve 600'den fazla köy, aynı zamanda 150 Ermeni köyü bulunmaktaydı. Şuşa şehrinde Transkafkas Türklerinden (Azerbaycanlılardan) oluşan 1948 aile ve Ermenilerden oluşan 474 aile yaşıyordu. Köylerin nüfusu genel olarak 12.902 ve 4.331 civarında idi."

XX. yüzyılda Karabağ'ı Ermenistan'la birleştirme çabaları olmuş, bunlardan birine Neriman Nerimanov, diğerine ise Mircafer Bağırov engel olmuştur. Bu nedenle de Ermeniler Karabağ'ı savaşmadan, yönetimin baskısı sonucu ele geçirmenin imkânsız olduğunu anlayınca başka planlar uygulamaya başlamışlardır. Onlar, milletlerarasında çatışma çıkararak bu çatışma sonucunda Karabağ'ı Azerbaycan topraklarından ayırmaya muvaffak olacakları bir plan hazırladılar. Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin Azerbaycan'dan ayrılacağı planının ilk habercisi Z. Balayan'ın "Ocak" adlı kitabı oldu. Kitap ilk kez 1983 yılında yayınlandı ve "EUH" (Ermeni Umum milli Harekâtı) ve "KRUNK" örgütlerinin ideolojik altyapısını oluşturma görevini üstlenerek bu örgütlerin siyasi planlarının anayasası oldu. İkinci defa ise, 1985 yılında Gazah ilinde, Ermenilerin Azerbaycan topraklarında yasadışı tarımcılık yapması üzerine Azerbaycan SSC ve Ermenistan SSC arasında son yıllarda ilk defa arazi kavgası gerçekleşti. Söz konusu iki olay halkın siyasi ve milliyetçilikle ilgili konulara olan tepkisini ölçmek amacıyla gerçekleştirilmişti. Deneyim başarıyla sonuçlandı. SSCB yönetimi tarafından Ermenilerin bütün yaptıkları destek görüyor, Azerbaycanlıların ise yapılan bütün bu küstahlık ve haksızlıklara karşı direnişi, neredeyse, devlete ihanet olarak değerlendiriliyordu.

Sonrasında, 10 Ekim 1985 yılında Ermeni yazarı Hanzadyan, M. Gorbaçov'a mektupla başvurarak, Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Ermenistan SSC' ye verilmesini talep eder. Xanzadyan mektubunda şöyle yazar: "Karabağ bizim olmayacaksa bize hiç bir yeniden yapılandırma lazım değildir!" Gorbaçov, bu uyarı karakterli mektubun ağırlığını ve etkileme gücünü anlıyor ve kendisinin de sonuna kadar bir türlü anlayamadığı "yeniden yapılandırmasının" akıbetinden rahatsızlık duyar. Çünkü ona kendi

"dehasını", sersem düşüncelerini ve boşboğazlığını bütün dünyaya yutturabilmesi amacıyla Ermeni lobisinin propaganda aracı hava ve su kadar önemliydi ve o, bunu kaybetmek istemiyordu.

1987 yılının sonlarından itibaren Moskova'dan ve İrevan'dan yetkili ve tanınmış misafirler sık sık Stepanakert'e (Hankendi'ne) gelmeye başlarlar. Moskova ve İrevan Üniversitelerinde Mikoyan'ın oğlu ve Z.Balayan konferanslar veriyorlar. Kremlin'in "siyasi mutfağı"na yakınlığı ile bilinen akademik A.Aganbekyan da bu propagandalara katılıyordu.

Bundan önce ise Baş Kâtibin Hanımı, R. M. Gorbaçov'un ABD'ye ilk gezisi sırasında, protokol dışına çıkarak Ermeni Kültür Merkezini ziyaret etmiş ve orada herkesi şaşırtan ve hafızalardan çıkmayacak olan bir cümle kullanmıştı: "Biz Ermeni halkı ile Sovyet halkları arasındaki dostluğun güçlenmesinden yanayız." Baş Katibin Hanımı bununla ne demek istiyordu? Ermeni halkı "Sovyet halkı" değil miydi? Eğer R.Gorbaçov'a "Rus halkı ile Ermeni halkı arasındaki dostluğun güçlenmesinden yanayız" deseydi, anlaşılırdı. Ancak onun düşüncelerini özellikle bu tarzda ifade etmesi, Gorbaçov çiftinin Ermeni halkına olan özel ilgisini gösteriyordu. Bu çiftler arasında kimin daha çok söz sahibi olduğu ise tartışmalı bir konudur. Bugün Ermeniler, Azerbaycan'la ilişkilerin özellikle 1988 yılından sonra, yani Sumgayıt olaylarından sonra bozulduğunu iddia ediyor. Peki, öyleyse Baş Kâtibin hanımının önceden söylenivermiş (!) beyanatı ne ifade ediyordu?

Ayrıca, bu merkezin ziyaret edilmesi de, muhtemelen rastlantı değildi. Söylenilenlere göre, bu ziyaret gezi programına son anda ilave edilmişti. R.M.Gorbaçova'nın Ermeni Kültür Merkezinde hediye olarak kabul ettiği kıymetli eşyalarla ilgili bir fıkra da bu geziyle bağlantılıdır. Bu gerçeğin kendisi ise Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin problemli bir bölge olarak uluslar arası arenaya çıkarılmasında ciddi yolsuzluklar yapıldığını gösteriyor. ABD'deki Ermeni diasporasından pahalı süs eşyalarını kabul ederken, R. Gorbaçova şöyle söylemiştir: "Bu, Sovyet ve Ermeni halkları arasındaki dostluğun güçlenmesine hizmet edecektir." Galiba bu sahne tesadüfen (veya bilerek) Merkezi televizyonda yayımlanmıştı, bir sonraki programda ise artık bu kısım makaslanmıştı. Sovyet başkanının ve onun hanımının pahalı ziynet eşyalarına veya nakit para şeklindeki hediyelere eğilimli olduğunu bazıları kuşku ile karşılayabilir, ben ise Stavropol diyarında Mahkeme Başkanlığı yaptığım için oralıların bu sahadaki "beceri ve alışkanlıkları" konusunda hiç kuşkum yoktur. Gorbaçov da iş hayatına Stavropol'da başlamıştır. Oradayken o "Mişa konvertik[5]" adıyla nam salmıştır. Bunun için de Karabağ meselesinde yolsuzluklar olduğu ifadesi

[5] "Zarflı Mişa" Rüşvetler genellikle zarfta verildiği için böyle bir lakap verilmiştir.

benim için beklenilmeyen ve şaşırtıcı bir haber değildir.

Önce de vurguladığım gibi, propagandaya akademik Abel Aganbekyan da çok aktif bir şekilde katılmıştı. Meşhur bilim adamı Ç. Sultanov "Dahi Sovyet ekonomisti", akademik Abel Aganbekyan hakkında "Arası Kesilmiş Uçuş İkinci Çaba" adlı kitabında şöyle yazmaktadır: "BAM'ın (Baykal Amur Magistralı) (otoban) yapımı "büyük iktisatçı" Aganbekyan'ın eseridir. BAM'ın değeri 1991 yılı hesaplamalarına göre, 12 milyar rubleye veya o zamanki döviz kuruna göre, 7,5 milyar dolara eşittir. Aganbekyan ve takımın hesaplamalarına göre, BAM'ın kendi masraflarını çıkarma süresi 10 yıl idi; Aradan bunca yıl geçmesine rağmen bu projenin kendi masraflarını çıkarması asla söz konusu değil. Tecrübelere dayanarak böyle dev inşaatların kendi masraflarını çıkarması konusunda büyük ihtiyatla konuşmak gerekiyor; bu projeler, her şeyden önce, itibar amacıyla yapılıyor ve bunu da ancak güçlü ekonomisi olan ülkeler yapabilir. (örneğin, Manş Kanalı'nın altından geçen İngiltere-Fransa tüneli hala zarar ediyor). BAM, SSCB'nin zayıf ekonomisine ağır darbe vurdu. Eğer bugün BAM'ın inşaatı sırasında Aganbekyan okyanusun ötesindekilerden akıl almıştır dense ben buna hiç şaşırmam. SSCB'nin zayıf ekonomisine son derece iyi bir darbe vurulmuş, ekonomik gücünü artırmak adına ekonomi çökertilmiştir."

Ahalisi kötü durumda yaşayan SSCB'de biliminin gelişmiş ülkelerin bilim merkezleri ile rekabet edecek düzeyde olması kimsede kuşku uyandırmıyor. Özellikle Aganbekyan gibi bilim tellalları da bilim adamı grubuna katıldıktan sonra SSCB bilimi çöktü. Aganbekyan hakkında Rusya savcılığı tarafından "Yaşadığı vatanın sırlarını satmak suçundan" açılmış bir dava da onun şahsiyetini ortaya koymaktadır.

Oysaki Aganbekyan, Sovyetler zamanında ülkenin parti ve devlet başkanları ile kurduğu sıkı ilişkileri ile meşhurdu. Siyasi Büronun hiç bir önemli kararı onun katılımı olmadan tartışılmazdı. Akademik Abel Aganbekyan, 1987 yılı Kasım ortalarında Fransa'nın Ermeni Enstitüsü ve Ermeni Gazileri Birliğinin onun şerefine düzenlediği toplantı zamanı, o, Karabağ'ın Ermenilerde olması konusundaki görüşleri öğrenmek arzusunda olduğunu bildirmiştir. O, "Ben bir iktisatçı olarak Karabağ'ın Azerbaycan'dan çok, Ermenistan'la iyi bağlantıları olduğunu düşünüyorum" demiştir. Dağlık Karabağ olaylarının girişini de A. G. Aganbekyan'ın Paris'te yaptığı aşağıdaki konuşması oluşturmaktadır. Şahsiyetine büyük saygı duyduğum Profesör Çapay Sultanov bu konuşma hakkında kendisinin "İblis Damgası İle" adlı kitabında şöyle yazmıştır: "Moskova'da her yerde Aganbekyan'ın Gorbaçov'la olan konuşmasından alıntı yaptığı yönünde söylentiler dolaşıyordu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesinin kudretli Baş Kâtibi, güya, konuşmasında Karabağ'ın Ermenistan'a

verileceğini söylemiştir. Bu söylentilere rağmen, Gorbaçov ne o zaman, ne de sonraları hatta Karabağ savaşının en ağır dönemlerinde bile ne açıkça ne de dolaylı yolla bunu tekzip etmedi." Herkes Gorbaçov'un itibarını sarsacak birçok şeyi geri çevirdiğini ve bunu yaparken utanmadan milyonlarca insanın karşısında yalan söylemekten asla çekinmediğini anlatıyordu. Herhalde birçokları 9 Nisan 1989 tarihinde Sovyet ordusunun Tiflis'te yaptığı vahşetin, SSCB Milletvekilleri Sovyet'inin Kurultayında tartışılmasını, ordu generali Rodionov ve diğer kurultay katılımcılarının konuşmalarını, Merkezi televizyondan izlemişlerdir. Bu tartışma zamanı Gorbaçov'un kılıktan kılığa girmesi, milyonların karşısında yalan söylemesi, olaylardan habersiz olduğunu söylemesi onun nasıl birisi olduğunu gösterdi. Bu oyunculuğu o, demokrat imajını korumak için yapıyordu. O, Aganbekyan'ın kendi adına konuşmasına asla müsaade etmezdi.

Ayrıca Aganbekyan, yönetimin hoşuna gitmeyecek, daha doğrusu, yetkililerin onayı alınmadan hiç bir beyanda bulunamaz ve söylenti çıkaramazdı. Gorbaçov'un da dolaşan söylentileri yalanlamaması bunun ispatıdır.

1987 yılından itibaren, Ermenistan'da, Azerbaycanlıların yaşadığı her yerinde, hatta duraklarda, evlerin kapılarında bile, Azerbaycanlıların o topraklardan kovulacağına dair söylentiler dolaşmaktaydı. Ülkede ve yurtdışında Azerbaycanlıların Ermenistan'dan kovulmasına Sumgayıt olaylarının üzerinden 8 ay geçtikten sonra başlandığı söylentileri yaygındı. İşin aslı ise tamamen başkaydı.

Daha 1985 yılında Gazah ili arazisinde 3 Cumhuriyetin dostluğu anısına yapılmış büyük anıt patlatılmıştır. Patlamayı yapan şahıs olay sırasında yaralandığı için kimliği tespit edilir. Bu, "Eçmiedzin"in (Ermeni Katolik Kilisesi) papazı Stepan Ata'dır. "Eçmiedzin"in bütün bu olaylardaki rolü özel bir araştırmanın konusu olduğundan, ben bu konuda bir şey söylemeyeceğim.

1986 yılında "Karabağ meselesi" yeni ortaya çıktığı zaman aynı yıl ve onu takip eden bir sonraki yılda Azerbaycanlılar, Ermenistan'ın Gafan ve Mehri adlı illerinden sürülmeye başladı. Azerbaycan hükümeti Sumgayıt'ta ve onun etrafında yerleşmeye başlayan bu mülteciler hakkında 1986 ve 1987'li yıllarda özel kararlar kabul ediyor, lakin "halklar dostluğu" düşüncesiyle bu meseleyi fazla kurcalamıyordu. Bunun Azerbaycan yönetiminin en büyük hatası olduğunu da burada belirtelim. Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılması sürecine çoktan başlanmasına rağmen, ülke rehberliği hala "halklar dostluğu"na halel getirmek istemiyor, sorunun "güçlü Merkez" tarafından çözüleceğine sonsuz umut besliyordu.

Lakin hiçbir şey Azerbaycan yönetiminin umduğu gibi olmadı. 1988

yılı 25 Ocak, 18 ve 23 Şubat tarihlerinde bir grup mülteci daha Ermenistan'dan Azerbaycan'a göç eder. Sayıları 4 bin civarındadır. 1987-1990'lı yıllarda Azerbaycanlıların Ermenistan SSC'den kovulması tarihini inceleyen Siyaset bilimci Arif Yunus, 20 Kasım 1987 tarihinde bizzat kendisi Gafan'dan gelen mültecilerle dolu dört otobüsü karşıladığını bildiriyor. Gafan il Parti Komitesinin İkinci Kâtibi Armais Babayan, Britanyalı gazeteci Thomas de Vaala verdiği demecinde 1987 yılının Kasımında Azerbaycanlıların Gafan'dan göçmesi gerçeğini inkâr etmiyor. O, Azerbaycanlılara karşı her hangi bir şiddet ve tehdidin yapılmadığını, kendilerinin bir şeylerden korktukları için göçtüklerini söylemiştir.

Sağlıklı düşünebilen hiçbir insan binlerce insanın hiçbir ciddi neden olmadan, doğup büyüdüğü yurdundan, yanına hiçbir şey almadan çekip gideceğine inanmaz. Bu, imkânsız bir şeydir.

O görüntülerin çekildiği video kayıtları defalarca izledim, ama maalesef, biz bu yaşananları ve görüntüleri de dünyaya duyuramadık. Azerbaycan SSC Devlet Güvenlik Komitesinin Eski Başkanı General Binbaşı V.A.Hüseynov da "Moskovskiy Komsomolets" gazetesinin 06 Şubat 2004 tarihli sayısında yayınlanmış demecinde, artık 1988 yılı Şubat başlarında Azerbaycan SSC'de Ermenistan SSC'den göçüp gelmiş birkaç bin mülteci olduğunu söylemiştir.

E. F. Daştemirov (1988 – 1991'li yıllarda Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitenin Kâtibi) "Ermenistan'da tehdit ve zorbalık sonucunda orayı terk etmek zorunda kalan Azerbaycanlıların sayısı 18 Şubat 1988 tarihine kadar dört bin kişiye ulaştı" demiştir (Vestnik Analitiki, №3, 2005).

Bakülü gazetecilerin, Ermenistan'dan gelen Azerbaycanlı mültecilerin söylediklerinden kaydettikleri birkaç örneği dikkatinize sunuyorum:

Masis ilinin "Ararat" adlı devlet çiftliğinden gelen Hüseyin Gemberov: "19 Şubat 1988 tarihinden sonra biz bir gece bile uyumadık. Komşu köylerdeki Azerbaycanlılar bizim kasabaya – Masis'in Kalinin adına kasasına toplanmışlardı. Kasabayı sınır birlikleri koruyordu. Oradaki Azerbaycan okulunu kapatmışlardı. Ahali kendi güvenliğini temin etmek için geceleri köyün veya kasabanın merkezinde ateş etrafında toplanıyor, 10–20 erkek bir araya gelerek nöbet tutuyordu. Buna rağmen, her gece köydeki evlerden en az biri yakılıyordu. Yaşlılar, kadın ve çocuklar gerektiğinde koşabilmek için giysilerini, hatta ayakkabılarını bile çıkarmadan uyuyorlardı.

Ararat rayonunun Küçük Vedi köyünden Gemberov'un bacısı Püste ise aşağıdakileri anlatır: "Bizim köyde Azerbaycanlılara ait evlerin hepsinin bütün pencerelerini kırdılar, meyve ağaçlarını kestiler, seraları dağıttılar.

Azerbaycan Okulu Şubatta kapatılmıştı.” (Vestnik Analitiki, №3, 2005).

Kolhozcu Hümbet Abbasov: “Biz Masis ilinin Artaşat köyündeniz. Bizim köyde 3 evi yaktılar – U.Abdullayev’in, A.Sadıkov’un ve Nizami’nin evini. 19 Şubat 1988 tarihinden beri bizi pazarlara sokmuyorlar, bin bir zahmetle yetiştirdiğimiz ürünü satamıyoruz. 19 Şubat’tan sonra Ermenistan hastanelerinde, polikliniklerinde, tıp merkezlerindeki kayıtlarda bir Azerbaycanlı soyadına rastlayamazsınız. Oysaki orada 200 bin Azerbaycanlı yaşamaktadır. Bize ekmek ve gıda satmıyorlar, şehir içi araçlara bindirmiyorlardı. 19 Şubat’tan beri Azerbaycanlıları hiçbir neden olmadan toplu şekilde işten çıkarmaya başladılar. Onlar sözün gerçek anlamında bizim yüzümüze tükürüyor ve bağırarak - “Türkler, Ermeni toprağından def olun!”- diyorlardı”. (Vestnik Analitiki, №3, 2005).

Şimdi ise milliyetçe Yahudi olan, Azerbaycan medyasında özel yeri olan Saveliy Perets’in 2001 yılında Telaviv’de basılan haftalık “Meridian” dergisinde seri bir şekilde yayınlanan “Ateşe Verilmiş Yurt Yeri” adlı belgesel hikâyesinden bir bölümü size aktarmak istiyorum:

Bu arada Saveliy Perets’in, Azerbaycan SSC yetkililerinin konuşmalarını hazırlayan, son dönemde E. Vezirov’un yardımcısı olan ve savaş uçağı ile onun Azerbaycan’dan Moskova’ya kaçmasından sonra Bakü’de yaşamasının tehlikeli olduğunu düşünerek İsrail’e göçen birisi olduğunu burada hatırlatmakta fayda vardır. O, söz konusu belgesel hikâyesinde şöyle yazıyor:

“Bu ise Cermuk şehrindeki 2 numaralı okulun artık eski hocası Nazeni Gencaliyeva’dır:

— 25 Şubat’ta Cermuk’ta gösteri düzenlenmişti. Ders sırasında biz kalabalığın uğultusunu duyduk. Okulda 166 Azerbaycanlı erkek ve kız eğitim alıyordu. Çocukların yüzleri bembeyaz olmuştu. Ben pencereyi açarak Ermenice sordum: “Neden buraya toplandınız? Çekin gidin, burası kutsal bir yerdir! Siz bizden, çocuklarımızdan ne istiyorsunuz?” Cevabında bana ağza alınmayacak sözlerle hakaret ettiler ve taşladılar, bağırarak beni ve ailemi öldüreceklerini söylediler.”

O gün Ermenistan’ın her yerinde, otobüs duraklarında, Azerbaycanlıların yaşadığı evlerin kapılarında pankartlar, afişler asılmıştı. Afişlerden birinde şöyle yazmaktaydı:

Ermenistan halkı!

1915 yılının kanlı günlerini asla unutma, Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa tarafından sana yaşatılan dehşetli musibetleri unutma! Yaşa ve unutma!

Ermeni adını taşıyan herkes!

Türkü kendi toprağından kov!

Ona Ermeni pınarlarından su içmeye izin verme!
Ona Ermeni kadınının pişirdiği ekmekten yedirme!
Türkler, bizim şehrimizden def olun!"

Bir hususu da belirtmem gerekiyor. Ermeni milliyetçileri, çoğu zaman milletvekilleri mebusluk kartı, siyasi destekler veya sade hediyeler vasıtasıyla ücretli hizmetçilerine dönüştürdükleri şahısların fikirlerinden hareketle, dünya kamuoyunu aldatmaya çalışıyorlar. Yalnız yukarıdaki satırların yazarı olan Saveliy Perets, bu ücretli hizmetçilerden değildir. Tam tersi, tarih karşısında sorumluluk bilincine sahip, eleştirmekten asla çekinmeyen ve işte bu özelliğinden dolayı Azerbaycan'da yaşadığı son günlerde baskılara maruz kalarak Azerbaycan'ı terk etmek mecburiyetinde kalan bir insandır.

Azerbaycanlıların, Ermenistan SSC'den kovulması sürecine Karabağ çatışmasından ve Sumgayıt olaylarından epey önce başlanmış, Sumgayıt olaylarına birkaç gün kala bu süreç iyice hızlanmıştır.

Olayları Karabağ'ın işgal edilmesi planının gerçekleşmeye başladığı 1988 yılına kadar sırasıyla anlattık. Artık bütün altyapı hazırdı ve son noktayı koymak için Azerbaycanlıları dünyaya "barbar bir millet" olarak tanıtmak gerekiyordu. Bunun için artık uygun bir ortam oluşturulmuştu. Ermenistan bundan sonra Karabağ'ı parçalara ayırarak işgal edecekti. Artık, dünya kamuoyunda kimsenin kınamasına ve tepkisine maruz kalmadan, Karabağ'ın işgaline esaslı bir zemin hazırlanmıştı.

Burada çok önemli bir hususu da arz etmek istiyorum. Bugün bütün arşiv materyallerini, anıları, tarihi olayları araştırdığım zaman Stavropol'dayken yaşadığım bazı olayları yeniden hatırlıyorum. Zelençuk'tan tanıdığım bazı yetkili şahıslarla görüşmelerimiz oluyordu. Bu görüşler sırasında ben, çok ilginç insanlarla tanışıyor ve onların dikkat çekici sohbetlerine katılıyordum. Böyle konuşmalardan biri 1986 yılının güzünde gerçekleşmişti. Yazdığı eserlerden bir tanesi bile Azerbaycan diline tercüme edilmeyen, lakin Azerbaycan tarihi için birçok değerli araştırmaların, eserlerin müellifi olan, meşhur Profesör Çapay Sultanov'un da bu olaydan "Satrancın İçinden" adlı kitabında bahsettiğini hatırlatalım.

1986 yılının hasat mevsiminde daha önceki satırlarda hakkında bilgi verilmiş olan Stavropol Pedagoji Enstitüsü'nün Rektörü Smirnov Boris Valentinoviç, telefon açarak, onun yanına Yessentuki'deki Kirov adına Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Sanatoryumu'na gitmemi rica etti. Ben ziyafete yetiştim. Smirnov'un yanında onun Baltık ülkelerinden olan iki dostu daha vardı. Az sonra onun dostları gitti ve neşesi yerinde olan Smirnov, bana kendisiyle birlikte Zelenokumsk şehrinin Sovyetskiy iline İl

Parti Komitesinin Birinci kâtibi olan o zamana kadar hiç tanımadığım arkadaşı Georgiy Savelyeviç Hurvatov’un yanına gitmeyi önerdi. Hurvatov bizi, İl Parti Komitesinin Birinci Kâtibinin misafirhanesinde ağırladı. Ben orada Hurvatov’un da Gorbaçov’un yakınlarından olduğunu anladım. Ayrıca muhataplarımın yaşlarının altmışın üzerinde olmasına rağmen her ikisinin de SSCB’de, en azından bir bakanlık makamında görev yapmak arzusuyla tutuştuklarını da anladım. Bu konuşmada Smirnov, Gorbaçov’un onun hizmetlerini, iyiliklerini, referanslarını unuttuğundan yakınıyordu. Hurvatov, Gorbaçov’u haklı göstermeğe çalışmakla birlikte kendisi de laf arasında Gorbaçov’dan şikâyet ediyordu. Hurvatov, bu çekiştirmenin benim yanımda gerçekleşmesini istemiyordu. Smirnov ise daha da coştu ve nezaket sınırını aşan argo ifadeler kullanmaya başladı. Sonunda Hurvatov da tedbiri elden bırakarak Smirnov’a benim asla beklemediğim bir şey söyledi. “Borya, Mişa bu sıralar bunun hemşerisi Haydar Aliyev’le uğraşmaktadır. Onunla sorunu çözdükten sonra kendi yakınlarına yardım edecektir. Şimdi onun esas problemi Haydar Aliyev iledir.” O zamanlar ben bu konuşmayı pek de ciddiye almadım. Şimdi ise anlıyorum ki gerçekten de Gorbaçov’un Ermenilere yaklaşmaktaki esas amacı Haydar Aliyev problemini çözmek imiş. Olayların gerçekleşme sırasına bakıldığında bu açıkça fark edilmektedir.

1982 yılına kadar Haydar Aliyev Bakü’de idi ve Azerbaycan’ı yönetiyordu. Bu dönemde Ermenilerin hiçbir temsilcisi milliyetçilik yapmamıştır. Haydar Aliyev Bakü’den ayrılarak Moskova’ya gittikten bir yıl sonra Zori Balayan’ın “Ocak” kitabı yayımlanıyor ve propaganda başlatılıyor. Lakin yine de bütün bunlar açık şekilde değil, gizli olarak yapılıyor. Haydar Aliyev’i 1987 yılının Ekim ayında hükümetten uzaklaştırdıktan hemen sonra, 1987 yılının Kasımında propaganda aracı bütün hızıyla çalışmaya koyulur, Aganbekyan ilk defa Fransa’da Ermenilere resmi şekilde çağrıda bulunuyor. Bugün bile Ermeniler, Haydar Aliyev’i Dağlık Karabağ’ı Ermenistan’dan ayırmaya çalıştığı için itham etmektedirler. Haydar Aliyev Bakü’de kalmış olsaydı Azerbaycan’daki siyasi durumun daha farklı olacağından eminim. Ben bu meseleyi siyasi tartışma konusuna dönüştürmemek, daha doğrusu, yanlış anlaşılmamak için üzerinde fazla durmuyorum. En önemlisi ise, bu meselenin araştırılmasının yönetime hoş görünmek amacıyla hiçbir işe yaramayan ciltlerce kitap yazan tarihçilerin işi olduğunu düşünüyorum. H. Aliyev hâkimiyete gelinceye kadar İmparatorluğun Azerbaycan’ın başkenti olan Bakü şehrinin nüfusunun yüzde kaçının Azerbaycanlı olduğunu, yüzde kaçının diğer milletlerden olması gerektiğini ayarladığını, onun hâkimiyeti döneminde ise bu rakamların hangi uygulamalarla, nasıl değiştiği araştırılırsa iyi olur. Eğer onlar bu veya benzer

konuları da araştırsalar, faydalı bir şeyler ortaya çıkarırlar.

Böylece, 1988 yılının Şubat ayında olaylar daha da geriliyor. Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti, Millet Vekilleri Toplantısı tarafından resmi belge yayımlanır. Bu konu ile ilgili Saveliy Perets'in belgesel hikâyesinden bazı bölümlerde şöyle yazmaktadır: "SİTA'nın (Sovyetskaya İnformaçionnya Telefonnaya Agentstvo) Sovyet Enformasyon Ajansı ve "Azerinform"un Dağlık Karabağ üzere özel muhabiri Saşa Grigoryan'ın haberine göre, bugün, 20 Şubat 1988 tarihinde Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti İcra Komitesinin toplantı salonunda Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti Halk Milletvekilleri Sovyet'inin olağanüstü toplantısı düzenlenmiştir. Grigoryan'ın verdiği haberde "Toplantı "Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin Azerbaycan SSC topraklarından Ermenistan SSC topraklarına katılması hakkında Azerbaycan SSC Yüksek Şurası ve Ermenistan SSC Yüksek Şurası karşısında talepte bulunması hakkında" meseleyi tartışmıştır. Tartışmalarda 30'a yakın milletvekili konuşmuş. Toplantıda tartışılan mesele ile ilgili aşağıdaki karar oybirliğiyle kabul edilmiştir:

Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Azerbaycan SSC'nin topraklarından Ermenistan SSC'nin topraklarına katılması hakkında Azerbaycan SSC Yüksek Şurası ve Ermenistan SSC Yüksek Şurası karşısında talepte bulunulsun..

Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti Halk Milletvekilleri Sovyeti'nin olağanüstü toplantısı, vilayet Halk Milletvekilleri Sovyeti'nin milletvekillerinin konuşmalarını dinleyerek ve tartıştıktan sonra karar verdi: "Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti işçilerinin istekleri doğrultusunda, Azerbaycan SSC Yüksek Şurasına ve Ermenistan SSC Yüksek Şurasına müracaatla, Dağlık Karabağ'ın Ermeni ahalisinin isteklerine derin saygıyla yaklaştıklarını sergilemeleri ve Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Azerbaycan SSC'nin bünyesinden Ermenistan SSC'nin bünyesine verilmesi meselesini çözmeleri rica olunsun, aynı zamanda, SSCB Yüksek Şurası karşısında Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Azerbaycan SSC'in bünyesinden Ermenistan SSC'in bünyesine verilmesi meselesinin olumlu çözümü hakkında talepte bulunulsun.

Bilgi için: Azerbaycanlı milletvekililer toplantıya katılmamışlardır."

Bu toplantı hakkında ilk bilgi ise 21.02.1988 yılında "Sovyetskiy Karabah", aynı zamanda bu gazetenin Ermeni dilinde varyantı olan "Sovyetakan Karabah" gazetesinde "XX. Davet Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti Halk Milletvekilleri Sovyeti'nin olağanüstü Kurultayı" başlığı ile yayımlanmıştır. Bu arada, Azerbaycan kamuoyunun bu meseleden hala habersiz olduklarını ve Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde olup bitenler hakkında hiç bir bilgilerinin olmadığını hatırlatalım. "Sovyetskiy Karabah"

gazetesinde verilen bilgiler şöyledir:

"*Dün, 20 Şubat'ta Vilayet Sovyeti'nin İcra Komitesinin toplantı salonunda Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti halk milletvekillerinin olağanüstü toplantısı olmuştur. Toplantıyı 109 sayılı seçim dairesinden olan milletvekili S.A.Danielyan açmıştır. O bildirmiştir ki, Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti hakkında Azerbaycan SSC anayasasının 39. maddesine uygun olarak vilayet Sovyeti'nin 87 milletvekili Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti Halk Milletvekilleri Sovyeti'ne müracaatla olağanüstü toplantı düzenlenmesini rica etmiştir. Vilayet Sovyeti'nin yetki denetleme komisyonu, belirtilen sayıda milletvekillerinin yetkilerini kontrol etmiş ve onların kurallara uygun olduğunu tespit etmiştir.*

Toplantıda Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Azerbaycan SSC bünyesinden Ermenistan SSC bünyesine verilmesi ve Azerbaycan SSC ve Ermenistan SSC Yüksek Şuraları karşısında talepte bulunulması hakkında" meseleler tartışılmıştır."

Altta ise tartışılan mesele ile ilgili konuşan 23 milletvekilinin listesi verilmiştir. Onlar halkın neredeyse bütün sınıflarını; ameleleri, kolhozcuları, sanayi müesseseleri ve tarım rehberlerini, yerli aydınları, savaş ve emek gazilerini temsil ediyorlar. Toplantının içeriğiyle ilgili verilen bilgiler böyle resmi haberler için alışılagelmiş olmakla birlikte şu anda çok anlamlı olan bir cümleyle bitmektedir. "Toplantı tartışılan meseleye dair uygun kararı oybirliğiyle kabul etmiştir". İşte böyle de yazmaktadır: "kararı kabul etmiştir". Adeten uygulanan standart kural doğrultusunda "Toplantı karara almıştır." yazılması gerekiyordu.

Gazetede yukarıda verilen bilgilerden sonra Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Azerbaycan SSC bünyesinden Ermenistan SSC bünyesine verilmesi hakkında Azerbaycan SSC ve Ermenistan SSC Yüksek Şuraları karşısında talepte bulunulması hakkında" kararın metni verilmiştir ki, bunu siz daha önceki sayfalarda okumuştunuz.

Görüldüğü üzere, ilk resmi adımlar atılıyor. Azerbaycan SSC yönetimi ise hala olanlardan habersizdir.

Olağanüstü toplantı düzenlenmesi talebi ile o dönemde dendiği gibi, "anti parti ruhlu gündemi olan" (parti konuları dışındaki bir gündem toplantısı) bir toplantı için 87 kişinin imzasını bir gün, bir hafta, bir ay içinde toplamak mümkün değil. Bunun için uzun süre propaganda ve örgütlenme işi yapılmalı, meseleye dair hemfikirler grubu oluşturulmalı, o hemfikirler grubu böyle bir programın işlenip hazırlanması ve uygulanması taktiğini üstlenmeli idiler. Aynı zamanda, böyle bir program o kadar kusursuz hazırlanmalıydı ki, imzalar toplanacak, toplantı düzenlenecek, kısaca, programa çağırılacak bütün katılımcılar düzenledikleri toplantının

sonuçlarına tamamen inanacaklar ve katılmaktan çekinmeyeceklerdi.

Bu hemfikirlerin hazırladığı toplantının katılımcılarının hareketlerinin uzlaştırılması, onların oybirliği içinde olması ve nihayet, toplantının kabul ettiği belgelerin enine boyuna düşünülmüş olması oldukça dikkat çekmektedir. Toplantı Ermeni ahalisinin, neredeyse, bütün sosyal gruplarını temsil eden, gereken sayıda konuşmacıların bir araya gelmesiyle tertip olunmuştur. Olaylar o kadar derinden ve planlı şekilde hazırlanmıştır ki hatta Rus soyadlı bir milletvekilinin, T.V.Sobolyov'un konuşmasına da önem verilmiştir. Tartışmalara objektiflik, uluslararası özellik veren birisi de gerekiyordu. Kısaca, bu program protokol detaylarına kadar düşünülmüş ve o kadar mükemmel düzenlenmiş ki, onun Dağlık Karabağ Vilayet Rehberliği tarafından düzenlendiği konusunda kimsenin kuşkusu yoktur.

Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin 20 Şubat 1988 tarihli toplantısının metnini, resmi belgelerden değil, S.Perets'in hikâyesi aracılığıyla göstermekten amacım, hem de onun bu meseledeki tutumunu sergilemek istememdendir.

Acaba, nasıl olur da okulda bile kimin neyi tartışacağından haberi olan SSCB Devlet Güvenlik Komitesinin ayırımcı propagandanın yapılmasından, 87 imza toplanmasından, toplantıya çağrılmasından, toplantı ile ilgili, yalnız basında resmi bilgi verildikten sonra haberi olur? Hiç inandırıcı değil!

İşte o zamanlarda, 22 Şubat 1988 yılında Azerbaycanlı ve Ermeni ahali arasında ortaya çıkan çatışma toplu kargaşa biçimini alıyor ve ilk kurbanlar veriliyor. Ermeni-Azerbaycanlı çatışmasında ilk kurbanlar da Azerbaycan tarafından verilir. İki kişi öldürülür; bunlardan biri tarlada çalışan 33 yaşındaki Eli Hacıyev adlı bir köylü, diğeri ise 16 yaşındaki Bahtiyar Guliyev'dir. Çıkan kargaşada 19 kişi yaralanır. O zaman Azerbaycanlı Sosyalist Emek Kahramanı Huraman Abbasova, bu facianın daha geniş biçimde yayılmasına engel olmak için kendi başörtüsünü Ağdam'dan gelen öfkeli kalabalığın ayakları altına atar, Azerbaycan yönetimini temsil eden bir görevli de öfkeli kalabalığın karşısında diz çökerek olay çıkarmamaları yönünde yalvarır. Öfkeli kalabalık saygıdan dolayı bu başörtüsünü ayaklarının altında çiğnemez ve bu sayede onların Stepanakert'e gitmesi ile gerçekleşecek olan bir facianın karşısı alınır. Azerbaycan kadınının bu hareketi, belki de bütün dünyada çok büyük hayrete neden olabilir. Nasıl olur da bir başörtüsü çıkacak olan olayları engeller? İşte bu olay Azerbaycanlıların, milli geleneklere bağlı, bütün öfke, ağrı ve acılara rağmen, kendisine gem vurarak büyük kargaşalara engel olabilme becerisine sahip bir halk olduğunu ispat eder. Bugün o olayı lanetleyenlerin sayısı az değildir ve onları anlamak mümkündür. Düşman bütün cephe boyunca top tüfekle saldırdığı zaman Azerbaycan halkının haklı

itirazını, topraklarını korumaktaki kararlığını anlayan Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Ermeni ahalisi, korkarak hemen Ermenistan'a göç etmeye hazırlanır. Eğer o sıralar bu yaşananlar gerçekleşmeseydi, yani Azerbaycan'da üst düzey bir memur kalabalık karşısında diz çöküp yalvararak, Stepanakert'e hesap sormaya giden Azerbaycanlı gençlerin karşısını almasaydı, belki de bugün Karabağ adlı bir sorun olmayacaktı.

Ancak buna da tam olarak inanmıyorum. Çünkü 20 Ocak 1990 yılında yine aynı senaryo tekrarlandı. 13 Ocak tarihinde Bakü'deki son Ermeni, Azerbaycan Halk Cephesi mensupları ve sıradan halk tarafından güvenli bir şekilde Azerbaycan'dan çıkarıldıktan bir hafta sonra, katliam yapmakta ısrarlı olan Gorbaçov, güya, Ermenileri kurtarmak adı ile Sovyet ordusunun kara, hava ve deniz kuvvetlerini Bakü'ye sevk etti ve Azerbaycan'ı kan içinde boğdu.

O günlerde verilen bunca kurbana rağmen, Azerbaycan yetkilileri olayları yatıştırmaya çalışıyor, halkı sükûnete davet ediyordu. Ermenistan tarafı ise tam tersine ortalığı karıştırıyordu. O sıralar İrevan'da düzenlenen gösterilerde Ermenistan BA muhabir üyesi R.Kazaryan çığırtkanlık yaparak bütün dünyaya şöyle sesleniyordu: "Yıllardan sonra bize, ilk defa Ermenistan'ı temizleme fırsatı verilmiştir". Ermenistan BA Akademiki Ambartsumyan da "Ermenistan'da Türkler, yani Azerbaycanlılar kalmamalıdır" diye haykırıyordu.

O dönemde Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi Siyasi Bürosunun üyesi Aleksandr Yakovlev'in yardımcısı, Mikoyan'ın ailesinde terbiye almış olan Kuznetsov idi. O, 1988 yılında Ermeni yazar Zori Balayan ve Ermeni şair Silva Kaputikyan'ın Yakovlev ile görüştürülmesini sağlar. Bu ikili Yakovlev'e Dağlık Karabağ'da Ermenilerin her fırsatta aşağılandıklarını, bu nedenle de o bölgenin Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a verilmesi gerektiğini ifade ederler. Yakovlev ise 24 Şubat'ta onları Gorbaçov ile görüştürür.

Bu görüşmeden bahseden Profesör Çapay Sultanov şöyle yazmaktadır: "Azerbaycan'a karşı eylemleri M. Gorbaçov başlattı. Bu konuda o, anılarında şöyle yazmıştır: "O sıralarda ben şair Silva Kaputikyan ve gazeteci Zori Balayan'la görüştüm. Konuşmaya K. Şahnazarov da katılmıştı. Konuşma uzun sürdü. Ben olaylara nasıl başlanacağını detaylı olarak konuşmaları için muhataplarıma müsaade ettim. Evet, bundan sonra konuşmaya başladım ve ben de ayrıntılı bir biçimde bu konuda yönetimin tutumunu açıkladım. Olayın aslı şu idi ki Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde Ermenilerinin yasal ve adaletli arzularının gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Yalnız bu, ülkede iç tepki ve isyanlara, kan dökülmesine sebep olabilecek milli arazi yapılanmasına imkân vermeden yapılmalıdır."

Bu görüşmeyle ilgili Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin Bölüm Başkanı olmuş Brutens ise kendi anılarında şöyle yazmıştır: "24 Şubatta A.N.Yakovlev'in yanına gitmiştim. O, Gorbaçov'un birkaç saat önce şair S.Kaputikyan ve yazar Z.Balayan ile görüştüğünü söyledi (ben görüşmeyi onun ayarladığını anladım). Onun sözlerine göre, konuşma Mihail Sergeyeviç'i etkilemişti. İlk defa olarak O, Arsak (Dağlık Karabağ'ın eski adı) sorununu kavramış ve Ermenilere acımıştı. Sanırım, Yakovlev de bu kanaatini paylaşıyordu. Sonra o, benimle vedalaştı."

Olayları bundan daha açık kimse anlatamazdı! Gorbaçov ve Yakovlev hâkimiyette oldukları süre boyunca hep bu kanaati paylaşmışlardı. Bugün o görüşme hakkında yazılanları okuduğumuzda, bu görüşmede sonraki olayların önceden planlandığını anlıyoruz. Güçlü Ermeni propagandası hızlı bir şekilde dünyanın her yerine yayılıyordu. Gorbaçov'la bu görüşmelerden az sonra Stepanakert'teki gösterilerde "Lenin-Parti-Gorbaçov. Hitler-Stalin-Likaçov" sloganları yükselmeye başladı. İrevan'da ise binlerce insanın katıldığı gösteride Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi kâtibi Yakovlev, Stepanakert'in bölücülüğünü "halk bağımsızlık harekâtı" olarak nitelendirdi.

SSCB yönetimi bir ağızdan her fırsatta Karabağdaki bölücüleri anlatmaya başladı. Bakanlar Kurulunun Özel Meseleler üzere Bürosunun Başkan Yardımcısı, Devlet Planlama Komitesi Başkanının Birinci Yardımcısı V. M. Serov, bakanlardan A. K. Anfimov, A. A. Yejovski, S. F. Voyenuşkin, V. A. Durasov, V. M. Lukyanenko, N. A. Pukin, M. S. Şkabardiya, yardımcılardan A. F. Kazakov, E. İ. Razumeyev vb. Dağlık Karabağ'a gelen herkes bir şekilde İrevan'dan geçiyor ve aynı şeyi tekrar ediyorlardı: "Ah, burada durum nasıl da kötüdür!" Hepsi de yardım edeceklerini ima ediyorlardı. Süreç artık başladığından bütün meseleler, tabii ki Bakü dışında çözüm bulmaktaydı. Aslında, o dönemde Karabağ'da yaşam şartları Azerbaycan'ın başka bölgelerinden daha iyiydi. Lakin Ermeni ahalisi hoşnutsuzluğunu dünyaya sergilemekle görevlendirilmişti. Hoşnutsuzluğun bütün halka yayılması ve giderek büyümesi için ise bir bahane gerekti. Bahane olarak da, Ermenilerin sosyal yönden zor şartlarda yaşadığı gösteriliyordu. Aslında, bunun bir bahane olduğunu da herkes biliyordu. Ermenilerin bu bahanesini bazen kendi vatandaşları bile ayıplıyordu.

Saveliy Perets belgesel hikâyesinde konu ile ilgili şöyle yazmaktadır: "Sıradaki demecin kahramanı "Azerbirlik"in (Azerbaycan Tüketim Toplumları Birliğinin) Başkan Yardımcısı Nurvart Vladimirovna Gabrielyan'dır:

— Ben, dün Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinden yeni döndüm. Orada ciddi boyutta ekonomik sıkıntıların yaşanmadığını kesinlikle söyleyebilirim.

— Sizin iş yerinde yaşanıyor mu?

— Bizde de yaşanmıyor. Şöyle ki 1988 yılı için mal devriyesi planı 137,4 milyon rubledir. Geçen yılki ile kıyaslandığında net artış % 113,5 olmuştur**.** Şu anda Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti üzere perakende ticaret müesseseleri ile teminat göstergesi her 10 bin kişi için 40, Cumhuriyet üzere uygun orta göstergesi ise toplam 28'dir. O müesseselerde ticaret alanları Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti üzere ortalama 1932 metre kare, Cumhuriyet üzere uygun orta gösterge ise toplam 1293 metre karedir. İaşe müesseseleri üzere uygun rakamlar 18 ve 16 birim, o müesseselerde müşteri yerlerinin sayısı 805 ve 731'dir.

— Bir dakika...

— Engel olmayın, lütfen, henüz bitirmedim - o, başını elindeki evraklardan kaldırmadan konuşmaya devam ediyordu, – Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti de yıl içinde gösterilen kamu hizmetinin tutarı kişi başına 41 ruble 37 kuruştur. Azerbaycan üzere ortalama kişi başına 30 ruble 25 kuruştur, aynı zamanda iletişim hizmetleri kişi başına 11 ruble 37 kuruş ve 7 ruble 43 kuruş, okulöncesi kurumlarda çocukların bakımı ile bağlı hizmetler ortalama 1 ruble 93 kuruş ve 1 ruble 17 kuruş olmuştur. Nihayet, Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde kişi başına et, peynir, konserve, bitkisel yağ tüketimi Azerbaycan üzere olandan daha fazladır."

Ekonomi konusunda azıcık bile bilgisi olanlar Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde bütün ekonomik göstergelerin, Ermeni milliyetçilerinin ve SSCB'nin yetkililerinin söylediğinin tam tersi olarak, Azerbaycan'ın genelindeki göstergelerden çok daha iyi olduğunu anlar.

Dikkat ederseniz, Ermeni milliyetçilerinin kendilerini herkese mazlum, mağdur, ezilen bir millet olduklarını göstermeye çalıştıklarını, bunun yanı sıra ortalığı karıştırıcı konumlarından da asla vazgeçmediklerini fark edersiniz. Oysaki hala dövülen, sövülen, hakaret ve iftiraya uğrayan yalnız bırakılan, öldürülen ve kovulan yalnız Azerbaycanlılardır! Ermeni ahaliye daha kimse gözün üstünde kaşın var dememiştir! Ancak bu, daha fazla böyle devam edemezdi. Bakü'ye ve ülkenin diğer bölgelerine Ermenistan'dan gelen mültecilerin toplu şekilde akını başlıyordu. Evsiz barksız kalmış insanlar sokaklara çıkarak haklarını savunmaya başlarlar. Sinirler çok gerilmiştir. Sonuçta Merkezin istediği ortam oluşmuştur. Tam da bugünlerde halk arasındaki kimliği belli olmayan provokatörler ortaya çıkmaya başlar. Ermenistan'ın Azerbaycanlıların yaşadığı bölgelerinden gelen insanların yaşadıkları olayları, yapılmış talanları anlatmaları ise olayları doruk noktasına vardırır. Bu arada Gorbaçov'la görüştükten sonra hemen Ermenistan'a dönerek televizyonda konuşma yapan Silva Kaputik-yan bir daha provokasyona el atarak, halkın yönetilmez hale gelmesine

neden olur. Bu konuşmasında Silva Kaputikyan Gorbaçov'la görüşün izlenimlerini televizyonda paylaşarak "Konuşmamız yaklaşık olarak dört saat sürdü. Yoldaş Gorbaçov bizim "Dağlık Karabağ" sözlerini sıklıkla tekrarladığımızı duyarak şöyle dedi: "Sanırım bu, "Arsak" demektir."der.

Merkeze ve Ermeni milliyetçilerine Ermeni ahalisinin katledilmesi ile sonuçlanacak bir çatışma gerekiyordu. Bu çatışma Azerbaycan'ın istenilen bölgesinde yapılabilirdi. İlerideki bölümlerde ben bu yöndeki çabaları ayrıntılarıyla anlatacağım. Bu çatışmanın özellikle Sumgayıt'ta olmasının nedeni ise bu şehrin statüsüyle ilgiliydi. Sumgayıt'ta birçok meslek okulları vardı ve Cumhuriyetin çeşitli bölgelerinden gelmiş on bin genç bu okullarda eğitim alıyordu. Doğal olarak, onlar anne baba kontrolünde değillerdi. Ayrıca, Sumgayıt hem de sanayi şehri idi, buraya iş bulmak içi birçok insan geliyordu ve şehre iş bulmak için akın eden insanların barınma sorunu vardı. On yedi bin aile ev sırası beklemekte idi. Yirmi bin insan ise gecekondularda yaşıyorlardı. Şehir asayiş yönünden de iyi durumda değildi. Sumgayıt ahalisinin azımsanmayacak bir kısmını sabıkalılar oluşturuyordu. Ayrıca, Sumgayıt civarında şartlı olarak salıverilen ve kimya sanayisi kurumlarında çalışmaya gönderilmiş şahıslar da çoktu. Sumgayıt'ta esas sanayi potansiyelini özellikle kimya fabrikaları oluşturmaktaydı. Dahası on bin civarında ıslah edilmek için çalıştırılan şahıs da bu şehirde yaşıyordu. Kısacası Sumgayıt'ın demografik yapısı bu çatışmalara hemen tepki verecek özellikte idi.

Bugün emin bir şekilde, Sumgayıt'ta halkın kargaşa sırasında nasıl davranacağının bütün ayrıntıları ile önceden düşünülerek planlandığını söyleyebiliriz. Çünkü SSCB Devlet Güvenlik Teşkilatı bu soruna her zaman özel ilgi göstermiştir.

Bu olayların gerçekleştirilmesi için başka özel durumlar da dikkate alınmıştı. Psikolog Tard "Kitlenin Psikolojisi" isimli kitabında, "Kitle birbiriyle tanışmayan çeşitli unsurların toplamıdır. İhtirasları coşturmak için tek kıvılcım yeterlidir. O kıvılcım bu hantal kitlenin bir unsurundan diğerine geçerek, onu elektriklendirir ve sonuncu aniden, kendi kendiliğine örgütlenir. Dağınıklık, iletişime, gürültü yapan kitle ise kendi amacına ulaşmak için karşı konulmaz ısrarla ileriye can atan yırtıcıya dönüşür. İnsanların çoğu buraya sadece merak için gelmiştir, lakin birkaç kişinin heyecanı bir anda herkese bulaşır ve insanlar karşısına çıkan her şeyi kırıp dökmeye başlar. Suçsuz bir insanı kurtarmak niyeti ile yardıma koşan birisi bile kısa sürede eylemciler arasında insanları öldürmek ister. İlginç olanı ise yaşadıklarının bu insanı asla şaşırtmamasıdır" demektedir.

Bu kitlenin içinde Ermenistan'dan kovulurken cehennem azabı yaşamış insanların da bulunduğunu buraya ilave edelim! Bu kitleyi coşturan

ve kıvılcım etkisi yapan ise Silva Kaputikyan'ın Ermenistan televizyonunda yaptığı konuşma idi.

Evet, S. Kaputikyan'ın belki de blöf yaptığını söyleyebilirsiniz. Öyleyse, M. Gorbaçov'un 29 Şubat 1988 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi Siyasi Bürosunun toplantısında söylediği bu sözleri nasıl anlayalım: "Karabağ'da Ermenilerle Azerbaycanlılar arasında çatışma çıkmış, iki Azerbaycanlı ölmüştür. İrevan'da yayımlanan bildirilerde: "Ermeniler, gösterilere son verin, elinize silah alarak Türkleri öldürün" yazmaktadır. Sovyet ordusunun karargâhına uzak mesafeden ateş açılmıştır. Lakin İrevan sokaklarında yarım milyon insan olduğu zamanlarda bile Ermeniler taşkınlık yapmamışlardı. Meğer Stepanakert Şehir Parti Komitesinin Kâtibi 14 yıldır bir defa bile Ermenistan'a gitmemiştir, çünkü Dağlık Karabağ Ermeni Özerk arazisidir. Hatta Ermenistan'a giden yollar da çok bakımsızdır. Bu, kasıtlı olarak böyle yapılmıştır. Dağlık Karabağ'da Türkiye televizyonunun yayınları gösteriliyor, amma Ermenistan televizyonunun yayınları gösterilmiyor. Bütün bunlar insanların haysiyetine dokunuyor. Dün Vazgen'le konuştum. (Bütün Ermenilere! çağrısıyla ün kazanan başpapaz Vazgen –A.İ.). O, gerçekten sorunları olduğunu, olayların sebepsiz yere çıkmadığını dedi. Bu sırada o, rahatsızlık duyduğu bir durumu dile getirdi. O, diyor ki ben Bakü'de H.Aliyev'le de görüştüm. Bakü'de Ermeni kilisesi var. Bu şehirde 200 bin civarında Ermeni yaşamaktadır. Vazgen, bu kilisede ibadet etmek istemiştir ve 12 yıldır davet bekliyor, lakin hala davet edilmemiştir. Her halde onu orada sevmedikleri için davet etmiyorlardır. Bütün bunlar insanı etkiler ve öfkelendirir. Yıllardır, vilayette birçok sorun birikerek çözülmeyi bekliyor. Azerbaycan yönetiminin Karabağ halkına davranışı da Leninizm'den, bazen de genellikle insaniyetten uzak bir yaklaşım olmuştur."

Görüldüğü gibi sonraları Lenin babasından uzaklaşan Baş Kâtip Gorbaçov, bütün Ermenileri, Azerbaycanlıları katletmek için silahlanmaya çağıranları, ordu karargâhına ateş açanları cezalandırmak, sert önlemler almak yerine, üstü kapalı şekilde Ermenileri kışkırtıyor. Onların taşkınlık yapmadıklarını utanmadan söylüyor, H. Aliyev'in Vazgen'i Bakü'ye davet etmemesini kınıyor.

Gorbaçov'un bu konuşmasını incelediğimiz zaman H.Aliyev'in başpapazı Bakü'ye niçin davet etmediği belli oluyor. H. Aliyev, Vazgen'in kışkırtıcı olduğunu kesinlikle biliyordu. Baş Kâtip Ermenilerin nasıl da mazlum halk olduğunu böyle yürek yangını ile ifade etmekle birlikte, provokatörlerin elebaşı olan Vazgen'in Bakü'ye geldiği takdirde "Ermeni milletinin özel olması hakkındaki boş felsefesi"ni Azerbaycan Ermenileri arasında yayarak, onları uluslararası ayrımcılığa nasıl tahrik edeceğini de

çok iyi biliyordu.

Peki, eğer Gorbaçov talihin Ermenileri bu kadar incittiğinden yürek yangını ile bahsediyorsa, neden o zaman Sumgayıt olaylarına engel olmuyordu? 28 ve 29 Şubat günü Sumgayıt'ta çıkan olaylarda ne ordu, ne de polis tarafından hiç bir müdahale olmadığı bir gerçektir. Asayişi korumakla yükümlü kurumlar dıştan seyirci gibi olup bitenleri izlemişlerdir. Bahsedilen bu 32 kişi yarım saat içinde öldürülmemiştir. Olaylar yaklaşık iki gün sürmüştür. Olaya hukuki yönden bakarsak biz bu eylemsizlikte yerel yönetimi suçlayamayız. Bu olayların 1988 yılı Şubatında gerçekleştiğini ve o zaman henüz bağımsız Azerbaycan devletinin olmadığını bir daha hatırlatıyorum. Kremlin hala çok güçlüydü. Sovyet Azerbaycan'ı yetkililerinin emrinde ordu yoktu, Azerbaycan polisi ise tamamen Moskova'nın emrinde idi.

Bu konuyla ilgili olarak ABD'deki Con Hopkins Üniversitesi'nin Merkezi Asya ve Kafkas Araştırmaları Enstitüsü'nün Genel Müdürü Svante Kornell şöyle yazmaktadır: "Sumgayıt'ta Sovyet ordu birliklerinin bulunması hiçbir şeyi değiştirmiyordu; ordunun bir tarafta bekleyerek sakin bir şekilde talanları seyrettiği izlenimi ortaya çıkıyor. Sovyet yetkililer, kan akmasına engel olmak niyetinde değillerdi, bilakis iki grup arasında çatışma çıkarmaya çalışıyorlardı."

Sonraları ordu komutanları olaylara müdahale etmemelerinin sebebini üstlerinden emir gelmediğine bağlıyorlardı. Gorbaçov'un ise birkaç ay sonra gösterdiği "eğer ordu birlikleri üç saat gecikmeseydi, faciaya engel olabilirdik" şeklindeki bahanesini, ikiyüzlülüğün ta kendisi olarak görmeniz için Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi Siyasi Bürosunun 29 Şubat 1988 tarihli toplantısının kayıtlarına göz atmanızı rica ediyorum:

SSCB Savunma Bakanı Dmitri Yazov: "Sumgayıt'ta isterseniz, belki de yanlış ifade edeceğim ama olağanüstü hal uygulamak gerekebilir. Mihail Sergeyeviç, durumun daha da kötüleşmemesi için bu yolu kesinlikle denememiz lazımdır. Oraya ordu yürüterek disiplini sağlamamız gerekir."

M.Gorbaçov: "Asıl önemlisi, hemen işçileri, sıradan insanları, gönüllü polis yardımcılarını asayişi bozanlara karşı mücadeleye yönlendirelim. Bu yolla her türlü saldırganlığın ve bölücülüğün önünü alabiliriz. Askerler insanları öfkelendirebilir."

Böylece, Savunma Bakanı devlet başkanını disiplini sağlamaya çağırıyor. İnsan hakları konusunda yeterince boşboğazlık eden,"yeni tefekkür" teşebbüsünün mucidi ise Sumgayıt olaylarının ikinci gününde bile "saldırganlara ve bölücülere engel olabilecek gönüllü polis yardımcıları"ndan bahsediyor. Bu, bir daha Gorbaçov'un ikiyüzlülüğünü ve kendisini aptal konumuna düşürdüğünü ispat etmektedir. Yalnız 29 Şubat'ta günün

sonuna doğru orduya, kargaşaya müdahale etme emri veriliyor ve birkaç saat içinde kargaşa sona eriyor.

Sumgayıt olaylarından sonra SSCB Yüksek Şurasında düzenlenen toplantıda Azerbaycanlı bir milletvekilinin "Sumgayıt olayları bir takım güçler tarafından düzenlenmemiş miydi?" – sorusuna ise Gorbaçov sinirle böyle cevap vermişti: "Hiç kimse hiçbir şey düzenlememiştir, sadece askeri birlikler birkaç saat gecikmiştir, bu kadar!". Bu ise kendisini aptal durumuna düşürmenin en belirgin örneğidir. Hiç kimse Gorbaçov'a sınırsız sayıda Rus askerinin yerleştirilmiş olduğu Bakü'den Sumgayıt'a arabayla yirmi dakikalık, Nasosnı mıntıkasındaki en yakın askeri üsten Sumgayıt'a ise 5–7 dakikalık bir mesafe olduğunu hatırlatmamış. Bunun için de "birkaç saat gecikmek" konusunda bahane uydurmanın anlamı açık değil veya fazlasıyla açıktır, çünkü ordunun hemen müdahalesi kan akıtılmasına engel olacaktı.

Gorbaçov, Ermeni milliyetçileri ve onların yandaşları bu kanlı politik manevrayı önceden hazırlamış ve bu işte bütün rolleri önceden paylaştırmışlardı. Yukarıda belirttiğim gibi, ilk mülteciler Gafan'dan gelen Azerbaycanlılar idi. Ermenistan'daki yolsuzluk ve cinayetlerin duyurulmasına izin verilmiyordu. Moskova bunu yasakladığından Azerbaycanlı yetkililer, mültecileri Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde ve Bakü'de yerleştirmeye cesaret edemiyorlardı ve onlar genellikle Sumgayıt'a ve başka illere yerleştirilmişlerdi. Evsiz barksız, işsiz aşsız kalmış bu insanlar yetkililerin sorumsuzlukları sonucunda, acınacak duruma düşmüşlerdi. Böylelikle de Ermenistan'dan kovulan mülteciler Sumgayıt'ta zorlukla yönetilebilen adeta barut küpüne dönüşmüşlerdi. Ayrıca, Sumgayıt'ın o kadar da iyi olmayan toplum yapısı gerçekten şehirde bomba etkisi oluşturmuştu. M. Gorbaçov ve Ermeni milliyetçileri özellikle buna umut besliyorlardı.

Bu olaylar arifesinde Sumgayıt, neredeyse başsız kalmıştı. Şubat sonuna doğru şehrin polis reisi görevinden alınmış, şehir Devlet Güvenlik Teşkilatı Başkanı başka bir yere gönderilmişti. Ayrıca, Şubat sonunda şehrin yetkilisi görevlendirme yoluyla Moskova'ya gönderilmiştir. Aynı zamanda Sumgayıt Şehir Komünist Partisinin Birinci Kâtibi Cahangir Müslümzade de Moskova'ya çağrılmıştır. Bu konudan ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bir şekilde bahsedeceğim. Kısaca şunu belirteyim ki Cahangir Müslümzade'ye Moskova'da Azerbaycan'ın Merkezi Komitesinin Birinci Kâtipliği görevi vaat edilmiş. "İzvestiya" gazetesinin Baş Redaktörü Laptev'in odasındayken birinci kâtip olmanın imajı ve itibarını kazanmak adına Cahangir Müslümzade, gazeteye demeç bile vermiştir. O dönemde Moskova yetkilileri tarafından Azerbaycan yönetiminde bulunan en az dört kişiye birinci kâtiplik görevi vaat edildiğini burada hatırlatmadan geçemeyeceğim. Bu tatlı vaade inanan bütün memurlar, o görev uğruna ciddi mücadeleye girişmişti. Bu

plan da Azerbaycan'ı tamamen sahipsiz koymak amacıyla düşünülerek yapılmıştı. Sumgayıt olaylarıyla, Azerbaycanlıları barbarlıkla suçlamak ve nereden ele geçirildiği belli olmayan silahlarla Azerbaycanlıları Ermenistan'dan ve Karabağ'dan misli görülmemiş bir vahşetle kovmak operasyonunu hızlandırmak amacı güdüyordu.

Olayların hangi profesyonellikle ve nasıl düzenlendiğini bildiğimden medyanın olayları bu kadar hızlı bir şekilde dünyaya yayması beni hiç de şaşırtmıyor. Sovyet hâkimiyeti döneminde SSCB'de akredite edilmiş yabancı gazetecilerin hepsi Moskova'da bulunuyordu, Sumgayıt olayları sırasında ise onların hepsi sanki sihirli bir değnek yardımıyla Sumgayıt'ta toplanmıştı ve hemen ertesi gün bütün yabancı televizyon şirketleri uydurma vahşet olayları hakkında programlar yapmaya başlamışlardı.

Daha da düşündürücü olanı ise bütün bu dehşetli olaylar sırasında Artaşes Gabrielyan adlı bir Ermeni'nin, Sumgayıt'ta rahat bir şekilde dolaşarak kendi kamerası ile şehirde olup bitenleri videoya kaydetmesiydi. O, çektiği bu filme "Bizi Kurtarın" adını vermiştir. Bu film yabancı ülkelerde yaşayıp faaliyet gösteren Ermeniler için çekilmişti. Filmi izleyen herkes Ermeni halkının barbar Azerbaycanlılarla(!) yaşamasının imkânsız olduğunu görmeliydi. Bu beladan kurtulmanın tek çaresi de Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a verilmesidir. Bundan sonra kısa sürede Stepanakert'te Sumgayıt olaylarının kurbanlarına anıt dikildi, İrevan'da ise alelacele "Sumgayıt – Soykırım – Şeffaflık" adlı kitap basılarak bütün Rusya'ya dağıtıldı. Bununla da geniş ölçekli propaganda kumpanyasına başlanmış oldu.

Sumgayıt olaylarının propaganda niteliğinde olduğundan kuşku duyanlara SSCB Baş Savcılığının bu olayları araştıran soruşturma ekibinin sorgu yargıcı K. Kotenkon'un aşağıdaki sözlerini hatırlatmak isterim:

"Sumgayıt olaylarından önce idare ve kurumlarda yerli ahalinin Karabağ sorunu hakkındaki bilgiler, günaşırı Karabağ'a, oradan ise İrevan'a iletilirdi. Bu bilgiyi kim iletiyordu? Tabii ki Ermeniler, daha doğrusu Ermeni kızları. Onları Stella adlı bir kadın yönetiyordu. Bütün bilgiler ona iletiliyor, o da iletişim bölümlerinde çalışan Ermeniler aracılığıyla bu bilgiyi Stepanakert'e ve İrevan'a iletiyordu."

Ermeni milliyetçileri, ilk önce diasporanın haberleşme imkânları sayesinde Sumgayıt provokasyonunu enine boyuna planlayarak hazırlamışlardı. Hemen İrevan'da yayımlanan "Komünist" gazetesinde "Su ayırıcı" başlıklı makale yayımlanmıştı. Bu makalede "komşu Türklerin zerre kadar değişmediği, Sumgayıt olaylarının 1915 yılındaki soykırımın devamı olduğu ve şimdi Ermenilerin Azerbaycanlıların hâkimiyeti altında yaşayabileceğini düşünen herkesin hain olduğundan bahsediliyordu. Azerbaycanlıların

Ermenistan'dan kovulmasına yeni hamlelerle başlanmıştı. Şimdi onlardan yetmiş yıl önce yapılmış olan soykırımının değil, en yeni olayların – Sumgayıt olaylarının intikamını alıyorlardı. Bu talanları aslında kimin düzenlemiş olduğu hakkında ise konuşmamayı tercih ediyorlardı. Gazeteler özel çabalarla icat ettikleri dehşetli haberleri yayımlıyorlardı. Olayların kurbanlarının sayısı ise kozmik bir şekilde artıyordu ve hiç kimse Sumgayıt Ermenilerinin çoğunun Azerbaycanlı dost ve komşularının dairelerine sığındığından tek kelime bile etmiyordu. Eğer bu dost ve komşular Ermenilere sığınacak yer vermeselerdi kurbanların sayısı daha çok olabilirdi. Bu gerçeği dile getirmek ise yasaklanmıştı. Çünkü bütün Ermenilere, Azerbaycanlıların hepsini iki ayaklı vahşiler, barbarlar olarak tanıtmak, Azerbaycanlıları gördükleri yerde öldürmek tembih edilmişti.

Medyada sürekli yankılanan bir söz vardı: Sumgayıt, Sumgayıt, Sumgayıt! Dahi fizikçi Albert Einştayn'ın vaktiyle söylediği bir ifade vardır: "Atomların parçalanması önyargıların parçalanmasından daha kolaydır". Evet, Bakü yıllardır, Sumgayıt olayları ile ilgili kök salmış bu önyargıları değiştiremiyor. Aslında Bakü'nün bu yönde özel bir çaba harcamadığını da itiraf etmemiz gerekir. En acısı ise bu gerçeklerin daha o zaman belli olduğu idi. O zaman haberleşme ablukasını kırma imkânımız da vardı. Yabancı medyanın Moskova'daki muhabirleri Bakü'de çıkan gazetelerin (genellikle Rusça gazetelerin) yazı işleri idaresine hiç durmadan telefon açıyorlardı. Bakü'de ise bazıları bu muhabirleri başından savmaya çalışıyor, bir kısmı ise Moskova'nın izni olmadan konuşmaya cesaret etmiyordu. S.Perets'in belgesel hikâyesini ve diğer yazıları okuduğumda, Azerbaycan yetkililerinin yaptıkları insanda utanç hissi doğuruyor. Ermeni diasporası medyayı büyük bir maharetle kendi lehine kullanıyordu.

Bütün bu yaşananların arkasından sonradan gizli polis teşkilatı generali olan Vladimir Semyonoviç Kalkin'in SSCB Savcılığının Sumgayıt olayları üzere soruşturma grubuna başkanlık etmesi de insanı şaşırtmıyor. Soruşturmanın kim tarafından yönetildiğini daha da netleştirmek için Kalkin hakkında Çapay Sultanov'un "İmparatorluğun Son Darbesi" adlı kitabında yazdıklarını dikkatinize sunuyorum. "Vladimir Kalkin'in katılımıyla gerçekleşmiş bir olay hakkında "Agentira. ru" sitesinde aşağıdaki bilgi verilmişti:

"Eski yabancı istihbaratçı Kalkin ABD'de hapsedilmiştir".

"SSCB yabancı istihbaratın (Devlet Güvenlik Komitesi PKU) eski görevlisi Vladimir Kalkin 29 Ekim'de New-York'ta FBI ajanları tarafından hapsedilmiştir. O, PKU'nun "T" (bilimsel-teknik istihbarat) dairesinde çalışıyordu. Vladimir Kalkin'in ABD'ye Rus polisinin temsilci heyetinde, polis için teknik malzeme almak amacıyla geldiğini de hatırlatalım. Bu

olaydan beş yıl önce istifa etmiş ve o zaman “Noulic Ekspres” firmasının baş direktörü olan cenap Kalkin vize almak amacıyla belgelerini ibraz ederken 1992 yılına kadar yurtdışı istihbaratta çalıştığını saklamamıştır. O, önceleri Amerika’da bulunmamıştı. Onu 1991 yılında Kıbrıs’ta düzenlenmiş bilimsel sempozyumda, Amerika’nın stratejik savunma çalışmaları hakkında bilgi edinmeye çaba göstermekte itham etmişlerdi. Mahkeme belgelerine göre, Kalkin yıldız savaşları hakkındaki üç tebliğin metni karşılığında “Deyta Ceneral Corporeyşn” şirketinin görevlisine 30 bin dolar teklif etmiştir.

İddianamenin mahkemeye sunduğu belgelerde Kalkin, ABD’nin stratejik savunma çalışmaları hakkında bilgi toplamakla suçlanıyor. Güya, o, bu amaçla üçüncü ülkenin arazisinde düzenlenen bilimsel toplantı sırasında kendisi de yıldız savaşları programına ilgi gösteren Aluru Prasad adlı bir Hindistan vatandaşı ile pazarlığa girişmiştir. Prasad tutuklanarak hapsedilmiştir. Lakin 1995 yılının yazında, yargılama zorlukları yaşanması yüzünden, duruşma yarım kalmıştır.

15 Aralık’ta Vladimir Kalkin serbest bırakılmıştır. Moskova’da, FBI’ın Clinton yönetimini kaba şekilde tahrikçiliye sevk ettiği, yalnız Çernomırdin ve Gore’un meseleye müdahalesinin Amerikalıları zor durumdan kurtardığı yönünde söylentiler dolaşmaktaydı. Öte yandan ABD Adliye Bakanlığı hükümetin Kalkin’e karşı iddialarını geri çekmesi ile ilgili karar alırken ülkenin milli çıkarlarını tercih ettiklerini bildirmiştir.

Bu sırada, Kalkin hapsedildiği andan itibaren, Yurtdışı İstihbarat Hizmeti, onlara karşı cevap olarak önlemler alınacağı yönünde tehditler savuruyordu, Federal Güvenlik Hizmetinin Direktörü Nikolay Kovalyov kendisi dünkü konuşmasında, gelecekte hapsedilecek şahısların listesinin hazırlanması hakkında talimat verdiğini söylemiş ve bunu FBI’ın ve MKİ’nin Moskova’daki resmi temsilcilerine duyurmuştur. Ayrıca, Yurtdışı İstihbarat Hizmeti, Amerika’nın özel hizmetlerini, centilmence davranmamakla suçlamıştır. Buradan da Kalkin’e tuzak kurulmasının casusların meslek etiğine aykırı olduğu sonucuna varıyoruz ve Dış İşleri Bakanlığı tutuklanan şahsın hemen serbest bırakılmasını talep etmiştir. Nihayet, Moskova eğer mahkeme Kalkin’i beraat ettirmezse, davanın ikili ilişkileri kötü yönde etkileyeceğine dair nota vermiştir. Vladimir Kalkin serbest bırakıldıktan hemen sonra, gazetecilere FBI memurlarının onu vatana ihanet etmeğe zorladığını, fakat kesinlikle hayır cevabı aldıklarını söylemiştir.

Evet, bu, şimdilerde unutulmaya yüz tutan XIX. Parti Toplantısında, sonra ise Milletvekilleri Kurultayında başlayan kavgalardan sonra artık idare edilmesi zorlaşan Kdlyan’ın yerine, Orta Asya’da pamukla ilgili rüşvet olaylarında Kremlin’in izi hakkındaki soruşturmaya başkan olarak atanan

Kalkin'in ta kendisidir. Çünkü Özbekistan'da tarım sahasında meydana gelen meşhur hırsızlıklar sırasında Gorbaçov SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin ziraat malları, Tarım üzere kâtibi ve özellikle o alana rehberlik eden şahıs idi. Bu hırsızlıklar objektif bir şekilde soruşturulsaydı Gorbaçov hapsi boylayacaktı. Moskova, Sumgayıt olayları üzere soruşturma grubunu yönetme işini V.Kalkin'e tesadüf sonucunda havale etmemişti. Çünkü Kalkin, neyi arayacağını ve neyi bulmayacağını çok iyi biliyordu.

Olayların sadece kitabın birinci bölümünde bahsettiğim "Grigoryan dava"sında adı geçen siyah pardösülülerle bitmediğine dikkatinizi çekmek istiyorum. Onlarla birlikte, talanların faal katılımcıları olan Aleksandr Draçev, Vadim Muravyov, İgor Ağayev, Aleksandr Vorobyov ve başkaları yakayı kurtarmışlardı. Sadece onlar suçlamalardan yakalarını kurtarmıştı.

Soruşturmada arananlar yalnız Azerbaycanlılar idi.

Olayların aslının nasıl olduğunu ise herkes biliyor. Soruşturmaya başkan olarak atanmış şahsın savcılık adı ile kimden yana olduğu ve kimleri savunduğu da artık bellidir. Burada soruşturma dosyalarının sahteleştirileceğinden, imha edileceğinden ve Azerbaycanlıların barbar olarak tanıtılacağından kimse kuşku duymasın. Diğer yandan, Azerbaycan'a ağır bir haberleşme darbesi vurulmuştu. Sumgayıt olayları hakkında çekilen dehşetli film Ermenilerin Sumgayıt olayları hakkındaki esas propagandası olarak Avrupa ve Amerika'nın bütün ülkelerinde gösterilmişti. Bakü'ye vurulan bu haberleşme darbesinin etkisini anlamak hiç de zor değildir. Bu filmdeki korku dolu sahneler, dehşet verici seslerle desteklenmiştir. Örneğin, filmin kahramanlarından biri aynı zamanda olayların tanığı olan Gabrielyan, kendi dostu Mişa'nın ve onun karısının katledilmesi sahnesini İsveç televizyonunun ekranından İsveçlilere bu olayın tanığı gibi anlatarak şöyle demiştir: "30 Azerbaycanlı erkek Mişa'nın ve karısının başını kestikten sonra onların genç kızının üstüne atlamışlar. Onlar kıza sırasıyla tecavüz ettikten sonra doğramış ve mangalda ateş yakarak onun etinden kebap yapmışlar ve afiyetle yemişler. Bizim orada bu vahşilerden nasıl zülüm çektiğimizi bilemezsiniz!"

İnsana çok dehşetli geliyor değil mi?! Fakat bu dehşet gerçeği yansıtıyor mu?

28 Ocak 2005 tarihli "Vışka" gazetesinde "Exo Sumgayıta" belgesel filminin müelliflerinden biri olan Eyruz Memmedov'un röportajı elime geçmişti. Bu röportaj düşüncelerimin netleşmesine daha da yardımcı oldu. Bu filmin çekilişini, onları bu filmi çekmeye zorlayan nedenleri anlatırken E. Memmedov şöyle diyordu: "Sumgayıt olaylarından hemen sonra Azerbaycanlıların "vahşetleri" hakkındaki film Fransa'da gösterildi. Sonraları Fransa televizyonunun arşivlerinde saklanan bu filmi bize vermek

istemediler ve bunun nedenini de açıkça söylediler. Herhangi bir uzman bu filmin montaj olduğunu kolaylıkla tespit edebilir. Aynı dönemde İrevan'da "Sumgayıt, Soykırım, Şeffaflık" adlı kitap basılarak şanlı SSCB Komsomolunun Kurultayında, yönetimdekilerin ve Gorbaçov çocuklarının büyük desteği ile binlerce gence dağıtılmıştı. 1989 yılında ise Litvanya'da çıkan "Yurmala" gazetesinin on altı sayfalık özel sayısı tamamen Ermenistan'a ve Sumgayıt olaylarına ayrılmıştı. Bu özel sayının baştan sona kadar yalan ve Azerbaycan halkına karşı nefretle dolu sayfalarında tarihçi Hanzadyan ve şair Silva Kaputikyan'ın röportajları da vardı. Bu sayıda yazılanların ne kadar gerçek olduğu hakkında fikir oluşması açısından Sumgayıt olayları kurbanlarının sayısı ile ilgili rakamlara dikkat etmek yeterlidir. Bu kurbanların sayısı makale yazarlarının isteğine bağlı olarak, 300 kişiden 1000 kişiye kadar değişiyor.

Buraya bir haşiye çıkmak istiyorum. İngiltere'de çıkan "Sunday Times" gazetesi, 2001 yılında Karabağ sorununa değinerek Azerbaycanlılar Ermenilerden hiç de zayıf değillerdir, ama haberleşme savaşında onlar Ermenilerden zayıf ve yardımsızdır." diye yazmıştır.

Daha sonra Eyruz Memmedov "Exo Sumgayıta – 2" filminden bahsediyor: "1994 yılının Temmuz ayında bu film AzTV–1 kanalında gösterildi. Bu filme Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi Siyasi Bürosunun üyeleri, SSCB Savunma Bakanı D.Yazov, SSCB Yüksek Şurasının Başkanı A. Lukyanov, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi Kâtipleri A.Yakovlev ve Y. Likaçov, SSCB Devlet Güvenlik Teşkilatı'nın Başkanı V. Kryuçkov, RLDP'nin Lideri V. Jirinovski ve başkaları ile yapılan röportajlar da dâhil edilmiştir. Devlet Güvenlik Teşkilatı'nın istihbarat kurumları bu filmle ilgilenmiş, filmi elde etmeye çaba göstermişlerdi." Bu filmin çekimleri sırasında şimdi aramızda bulunmayan Davud İmanov, kameraman Elçin Guliyev ve Eyruz Memmedov gerçekten çok büyük zorluklarla elde ettikleri belgeleri Moskova'dan Bakü'ye getirmişlerdi. Karabağ savaşının 1983 yılından günümüze kadar nasıl ayrıntılarıyla planlandığı bu filmde bir daha ispat ediliyor. Filmde ve röportajda yer alan aşağıdaki parçayı dikkatle okumanızı rica ediyorum:

"V. Kryuçkov henüz 1993 yılının başlarında Dağlık Karabağ vilayeti hakkında şöyle bir şey söylemişti: "Sizin Karabağ facianız henüz ileridedir. Azerbaycan topraklarının belirli kısmı işgal edilecek, arkasından da siyasi spekülasyona başlanacaktır".

Boris Yeltsin ekibinin üyesi, Rusya'nın eski devlet kâtibi K. Burbulis de 1993 yılının Nisan ayında bize verdiği röportajdan sonra gayrı resmi konuşması sırasında aynısını söylemişti. O, bir zamanlar Ermeniler

tarafından işgal edilmiş Kelbecer’in genellikle Karabağ’a ait olmaması hakkındaki soruya şöyle cevap vermişti: “Siz çok safsınız. Kısa zamanda bütün Karabağ ve Ağdam ili işgal edilecektir. Büyük devletler arasında Kafkasya’da nüfuz dairesi paylaşımı yapılıyor ve kaynağı petrol olan çatışmaya yalnız bu devletler anlaştıktan sonra son verilecektir. O zamana kadar ise savaş devam edecektir.”

Adı geçen şahısların bu fikirlerine dayanarak Karabağ çatışmasından önceki olaylar zincirini izlemek zor değildir. 1987 yılının Ekim ayında SSCB Bakanlar Kurulu Başkanının Birinci Yardımcısı Haydar Aliyev’i bulunduğu görevden alarak, Siyasi Büro heyetinden çıkarıyorlar. Bir ay sonra akademik A. Aganbekyan Paris’te Ermeni diasporası karşısında yaptığı konuşmasında Karabağ’ı Ermenistan’la birleştirmenin zaruri olduğunu bildiriyor. A.Yakovlev bize verdiği röportajda bu mesele hakkında şöyle demişti: “Aganbekyan, Paris’te kendi başına konuşmamıştır, o, M. Gorbaçov’dan destek alıyordu.”

Şubat başlarında Bakü’de olaylar başladı. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi’nin Kâtipleri P. Demiçev, N. Dolkih ve Y. Razumovski kamuoyunun görüşlerini öğrenmek amacıyla Stepanakert’e, İrevan’a ve Bakü’ye giderler. Azerbaycan halkının Karabağ’ın Ermenistan’la birleştirilmesine asla razı olmayacağı belli olur. O zaman Sumgayıt’ı bu iğrenç işgalcilik oyununda kumar kartına çevirirler. 28–29 Şubat 1988 yılında bu şehirde dünya kamuoyunun nazarında Azerbaycanlıların vahşi barbarlar olduğu imajını oluşturmayı amaçlayan olaylar düzenlenir. Maksat Azerbaycanlılarla birlikte, barış içinde yaşamak mümkün değil fikrini ispat etmektir. O zamandan itibaren, Ermeni propaganda aracı bütün hızıyla çalışmaya başlar.”

Olaylar röportajda belirtilen istikamette gelişiyordu. Sumgayıt olaylarından sonra ve 2–3 yıl sonrasında Moskova’daki Vakankovo mezarlığının yanındaki Ermeni kilisesinin karşısında aralıksız gösteriler düzenleniyordu. Moskova yetkilileri bu gösterilerin gerçekleşebilmesi için her türlü ortamı sağlamışlardı. Gösterilerin gerçekleşmesi için teşkilatçılara süresiz izin verilmişti ve benzer bir durum SSCB’de asla olmamıştı. Moskova polisi gösterilerin katılımcılarını Azerbaycanlıların provokasyonlarından bile koruyordu. O sıralarda Moskova polisinin yöneticisi olan Binbaşı General Pyotr Bokdanov da belediye başkanının emri doğrultusunda sık sık oraya geliyor, göstericilerin bir sorununun olup olmadığını kontrol ediyordu. Moskovalı aydınlar ve büyükelçilik temsilcileri gösterilere davet ediliyordu. Fransa büyükelçiliği temsilcilerinin zamanlarının çoğu bu gösterilerde geçiyordu. Hararetli konuşmalar yapılıyor, Azerbaycan halkı faşist olarak ilan ediliyordu. Gösteride Nuykin şöyle demişti: “Bu cellât

halkın temsilcileri Rusya'dan sürgün edilmelidir." Starovoytova, Azerbaycan demiryollarının yönetilmesi için özel kıyafet uygulanmasını, Çerniçenko ise Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nde direk Cumhurbaşkanlığı uygulamasını, vb. önermişti. Gösterilerden birinde konuşan Moskova Devlet Üniversitesinin felsefe profesörü, aslen Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinden olan Krant Yepiskoposov, Sumgayıt olaylarını kötüleyerek şöyle demişti: "Azerbaycanlılar Sumgayıt olaylarına göre af dilemelidirler, yalnız bu şartla biz, kan akmasına son vermek için onlarla diyaloga girebiliriz". Islıklarla profesörü protesto etmişler, iri yarı delikanlılardan biri ise profesörü kürsüden zorla sürüyerek yere atmış, bundan sonra profesör bayılmıştı. Gösteriye katılanların tek bir talebi vardı: "Kana kan!". Bu gösteriye siyasetçiler, bilim adamları, yazarlar, ünlü artistler – Voznesenski, Yevtuşenko, Bıkov, Okucava, Fazil İskender, Esedov, Çilingarov, Kvaşa ve başkaları katılmış ve konuşma yapmışlardı. Dünyaca ünlü televizyon programları bile bu gösteri hakkında geniş programlar yayımladılar. Birkaç yıl devam eden bu mitingler Bakü'ye güçlü haberleşme darbesi vurmuştur.

SSCB'nin resmi kurumları da Ermenilere yardımdan çekinmemişlerdir. SSCB Savcılığının görevlileri Karakozov, Kdlyan ve İvanov Leningrad televizyonunda bir saatten fazla devam eden program ayarlamışlar, bu programda Sumgayıt olaylarından bahseden dehşetli sahneler gösterilmiştir. Hatta program sırasında Azerbaycan halkı hakkında hakaret dolu ifadeler kullanmaktan bile çekinmemişler. Henüz mahkeme olmadan onlar tek ağızdan kurşuna dizilme cezasından bahsediyorlardı. V.Kalkin'le, aynı zamanda SSCB savcılığında aynı idarede (onlar hepsi SSCB Savcılığının Ağır Cinayetlere Dair Baş İdaresinin görevlileriydi) çalışanlar E.Grigoryan'dan habersiz olamazlardı, lakin bu mesele hakkında hiçbir zaman tek kelime bile etmemişlerdi. A. Ahmedov kurşuna dizildiğinde alkışlayanlar E.Grigoryan, hak ettiği cezayı almadığı zaman gıklarını dahi çıkarmadılar. Ayrıca, bu olaylara dair soruşturma zamanı ilk bir ay boyunca bine yakın insan zanlı sıfatıyla gözaltına alınmış, beş yüz kişi tutuklanmış, doksan civarında kişi ise mahkûm olunmuştur ki, bunların arasında, yukarıda da zikrettiğim gibi, en ağır ceza alanlar da bulunmaktaydı. Yalnız 216 Azerbaycanlının gaddarca öldürülmesi, binlerce insanın çeşitli derecede yara alması, evlerin talan edilmesi ve onların Ermenistan'dan ve Dağlık Karabağ'dan sürülmesi üzerine hiç bir araştırma yapılmamış ve hiçbir Ermeni cezaya çarptırılmamıştır.

Adını birkaç defa andığımız "Sumgayıt. Soykırım. Şeffaflık" adlı toplantı metinlerine bir daha dönmek istiyorum. Bu toplantı konuşmalarına dikkat ederseniz, bir şeyi net olarak fark edebilirsiniz. Konuşmacılar Sumgayıt olaylarını abartmayı orada ölenlere acıdıkları için değil, Karabağ'ın

Ermenistan'a verilmesi amacıyla yapıyorlardı. Onların fikrini gazeteci Şahmuradyan şöyle ifade ediyor: "Şubat ortalarında Karabağ'ın vilayet merkezi Stepanakert'te il merkezinde ve köylerde Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin Ermenistan SSC ile birleştirilmesi ve buna olumlu karar verilmesi için gösteri ve toplantılar düzenlenmeye başladı. İşçi toplulukları tarafından ülke rehberliğinin adresine binlerce telgraf çekiliyor, mektup ve müracaatlar gönderiliyordu. Bu yazılarda, meselenin milletin yasal hakkı olan kendi kaderini belirleme, tarihi yanlışın düzeltilmesi, aynı zamanda Karabağlıların Azerbaycan halkına karşı hiç bir iddiasının olmadığı bildiriliyordu. Evet, Ermeni milliyetçileri böyle düşünüyorlar. Bir daha Azerbaycanlıların toprağını koparmak, onların âleminde hiçbir şey iddia etmemektir.

Yine gazetecinin konuşmasından: "Şimdi ben gerçekler hakkında konuşmayacağım. Esas olanı hatırlatmak istiyorum. Sumgayıt, Karabağ sorununu kapatmak ve susturmak amacıyla düzenlenmiştir. Ermenilere karşı gösteriler 1988 yılında bütün Azerbaycan'ı sarmaya başladı, ancak esas darbenin Sumgayıt Ermenilerine vurulması amaçlanmıştı. Onlar yardımsız durumdaydılar." Eğer Azerbaycanlılar Karabağ'a göre kan akıtmak isteselerdi, o zaman, Sumgayıt'ta yaşayan, Karabağ ile hiçbir ilgisi olmayan zavallı Ermenilerden ne istiyorlardı? Böyle bir istek olsaydı, bu nedenle hem yasadışı ve küstahça gösteri düzenleyen, hem de masum iki Azerbaycanlıyı öldüren, Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde yaşayan Ermenilerin kanını akıtırlardı ve bu sorunu da kesinlikle çözerlerdi. Lakin Şahmuradyan'ın kendince çok adaletli bir itirazı daha var. Demek ki Ermeniler toprakları alabilir, İrevan'da, Stepanakert'te Azerbaycan aleyhine gösteriler düzenleyerek topraklarını koparabilirler, ancak bu yüzsüzlüğe karşı Azerbaycanlıların seslerini çıkarmamaları gerekir. Bunlar aynen Gorbaçov'un Azerbaycan yönetimine yaptığı itirazlara benziyor.

Toplantıda konuşan eğitimci Ulubabyan, Gafan'dan olan gençlerin güya, Bakü'ye düğüne çağırıldığını, yoldayken onları Azerbaycan yönetiminin kışkırtarak Sumgayıt'ta kargaşa çıkarmaya tahrik ettiğini demiştir. Acaba aklı yerinde olan birisi dört bin kişinin aynı anda düğüne davet edilmesini delil olarak savunabilir mi? Genellikle, toplantıda dile getirilen uydurmaları, entrikaları okuyunca insanın damarlarındaki kan donuyor. Bu kitabın saçmalık dolu yazılarına bu kadar dikkat etmem Azerbaycanlıların halkların dostluğundan bahsettiği bir zamanda, orada yazılanların çeşitli dillere çevrilerek dünyaya yayılması ile ilgilidir. Bu topludaki yazıların tam metnini okuduğum için toplantının düzenlenmesinin üç temel amaca hizmet ettiğini kesinlikle söylüyorum:

1. Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Azerbaycan SSC'den

koparılarak Ermenistan SSC' ye verilmesi;

2. Sumgayıt olaylarının soykırım olarak tanıtılması; toplantı katılımcılarının hepsinin bir ağızdan Sumgayıt olaylarının Moskova tarafından düzenlendiğini vurgulamalarına rağmen, hatta Çarlık zamanında çıkarılan milletlerarası çatışmaların da bu türden olduğunu örnek gösteriyorlardı. Lakin bu olayların düzenleyicilerinin cezalandırılması meselesine gelince kimse ne Gorbaçov'u, ne de onun ekibini bu olaylarda suçlu görmüyor. Çünkü bu durumda uluslararası hukuk kuralları buna izin vermediğinden, olayların onların istediği doğrultuda, soykırım olarak tanınmayacağını biliyorlar. İşte bu nedenle de onlar toplantı boyunca olayların düzenleyicisinin Merkez olduğunu ima etseler de, Sumgayıt olayları dolayısıyla yalnız Azerbaycan rehberliğinin cezalandırılmasını talep ediyorlardı.

3. Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinde ve Ermenistan'da Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan alınıp Ermenistan'a verilmesi talebi ile düzenledikleri tedbirlere hukuki kılıf giydirerek Azerbaycan'da bu taleplere itiraz olarak düzenlenen gösterilerin Merkez tarafından yasadışı sayılmasına ve engellenmesine çalışmak. Görüldüğü üzere, Ermeni milliyetçileri, kendilerinin Merkez karşısında talepte bulunmalarına rağmen Azerbaycanlılara böyle bir hak verilmemesi gerektiğini düşünüyorlardı.

Eski DTK generali, sonradan Batıya kaçan O.Kordiyevski Sumgayıt operasyonuna benzer operasyonların ayrıntılarını açıklayarak şöyle yazıyor: "1959 yılının Ocak ayında Şelepin PKU'da "D" hizmeti (sonradan "A" hizmeti) diye adlandırılan yeni yalanlama bölümü oluşturmuştu. Bu bölümde önceleri 50'den fazla kişi görev yapıyordu. Bu bölüm oluşturulduğu günden ta ömrünün sonuna (1968 yılına) kadar, buraya General İvan İvanoviç Agayants başkanlık yapmıştır. O, 1941-1943'lü yıllarda Tahran'da, 1946-1949'lı yıllarda Paris'te ("Avalov" mahlası ile) casus olarak çalışmış, sonra Devlet Güvenlik Bakanlığı ve Devlet Güvenlik Komitesinin Batı Avrupa bölümüne başkanlık yapmıştı. İ. Agayants'ın bölüm reisi tayin edilmesinde onun hazırladığı bazı sahte anıların ve edebi eserlerin, aynı zamanda General Vlasov'un imzası ile "Ben Darağacını Tercih Ediyorum" ve İvan Krılov'un imzası ile "Benim Sovyet Yüksek Kumandanlığında Kariyerim" adlı sahte hatıra yazılarının, Stalin'le Tito'nun yazışmaları gibi takdim edilen Tito'nun, güya, Trotskiçilere yakınlık duyduğunu itiraf ettiği bildirilen ve "Karfur" adlı haftalık dergide yayımlanan uydurma yazılarındaki başarısı önemli rol oynamıştır.

1959 yılında Agayants'ın "D" bölümünün başkanı olunca ilk görev yerlerinden biri Batı Almanya olmuştur. Devlet Güvenlik Teşkilatı, bu ülkenin Neonasistler tarafından idare olunması hakkında fikir oluşturmak istiyordu. Akayants Almanya'da uygulanması planlanan projelerden birini

denemek amacıyla kendi elemanlarından bir grubu Moskova'dan yaklaşık 50 kilometre mesafede bulunan bir köye göndermiş, onlara svastika (damalı haç) şekilleri yapmak, antisemitist sloganlar yazmak ve hava karardıktan sonra mezarlıktaki mezar taşlarını yıkmak emrini vermişti. Devlet Güvenlik Teşkilatı ajanlarının raporuna göre bu olay, ahalinin büyük bir kısmını heyecanlandırsa da, onların küçük bir grubu Devlet Güvenlik Teşkilatının provokasyonlarını taklit etmeye, kendi teşebbüsleri ile antisemitist hareketler yapmaya heveslendirmişti. 1959-1960'lı yılların kışında Akayants, bu hileleri Almanya Federal Cumhuriyetinde büyük başarıyla uygulamıştı. Doğu Almanyalı ajanlar Batıya gönderilmiş, onlara Yahudilerin anıtlarını, sinagoglarını ve mağazalarını kirletmek ve dağıtmak, antisemitist içerikli sloganlar yazmak doğrultusunda emir verilmişti. Daha sonra yerli saldırganlar ve Neonasistler Devlet Güvenlik Teşkilatının bu kampanyasına katıldılar. 1959 yılının Soçelnik (Milat arifesinde bayram akşamı) töreninden 1960 yılı Şubat ortalarına kadar Almanya Federal Cumhuriyeti yönetimi antisemitist eylemler olduğunu tespit etmişti. Sonra aniden bu kampanyaya son verildi. Lakin Almanya Federal Cumhuriyetinin uluslararası ününe gölge düşürülmüştü. Batı Almanya siyasetçileri ve dini liderler halk karşısında utançtan terlemek zorunda kaldılar. "New-York Herald Tribun" gazetesi yabancı basının büyük kısmının bu olaylarla ilgili düşüncelerini genelleştirerek "Bonn Nazizm Zehrinden Kurtulamıyor" başlığı altında yazı yayımlamıştı.

Bugün tam eminlikle söyleyebiliriz ki, Sumgayıt, Karabağ'ın işgali için Agayants'ın devamcıları olan SSCB Devlet Güvenlik Teşkilatının hazırladığı bir operasyon idi. Bu operasyonun amacı, Azerbaycanlıları bütün dünyanın nazarında bir daha temizleyemeyecekleri bir çirkefle lekelemek idi. Sonuçlara dikkat ettiğimizde, operasyonun başarıyla sonuçlandığını söyleyebiliriz. Azerbaycan'daki bütün devlet kurumları kurulu bir saat gibi durmadan çalışsalardı bile böyle bir olay Sumgayıt'ta olmasa da, Azerbaycan'ın başka bir yerinde mutlaka gerçekleşmeliydi. Çünkü amaç belliydi. Bütün dünya Ermenilere yapılan vahşetin düzenleyicilerinin ve uygulayıcılarının Azerbaycanlılar(!) olduğunu bilmeliydi. Bütün dünya Ermenileri desteklemeliydi. Bu olayların savaşı kaçınılmaz kıldığı bugün hiç kimse için sır değildir. Sumgayıt Olayları, bu olayları düzenleyenlerin amaçlarına uygun bir şekilde gerçekleşti. Çünkü Ermenistan bu savaşa yoğun bir biçimde hazırlanıyordu.

Şimdi ise ben bazı sorulara kesin cevap vermek istiyorum. Sumgayıt olaylarında taraflar kimlerdi? Bu olayların düzenleyici ve mağdurları kimlerdi?

Tam eminlikle bu olaylarda mağdur tarafın Azerbaycanlılar olduğunu söylüyorum. Niçin mi? Çünkü bütün sorgu yargıçları cinayeti araştır-

maya başlarken, ilk olarak bu soruya cevap ararlar: “Bu cinayet kimin işine yarıyor?” Çünkü bu sorunun cevabı sorgu yargıcını direk suçlunun kimliğini bulmaya götürür.

O zaman Sumgayıt olayları kimin işine yarıyordu? Ermeni milliyetçilerine ve kendisini dahi hesap eden, şimdi artık seksen yaşında olmasına rağmen, neredeyse bayan iç giyimlerinin reklâmı ile de uğraşmak isteyen Gorbaçov’a! Ermeni milliyetçileri bütün Ermeni halkının beynine soktukları “Büyük Ermenistan” planının bir kısmının uygulanmasında yeni adımlar attılar. Ermenistan arazisi diğer milletlerden tamamen temizlendi ve tek milletli Ermenistan devleti kuruldu, Dağlık Karabağ’ı ve 6 ili Azerbaycan’dan kopararak bu arazilerde de ikinci bir tek milletli Ermeni devleti oluşturuldu. Bütün dünya ise bu halkı mazlum, ezilen millet gibi tanıyarak ayağa kalkabilmesi için ona hiçbir desteğini esirgemedi.

Bu yerde bir hususu dikkatinize sunmak istiyorum. Yaratılışı itibarıyla “kötü millet yoktur, kötü insanlar vardır” düşüncesine içtenlikle inanan birisiyimdir. Fakat tarihçi mesleğinde iddialı değilimdir. Güney Kafkas halklarının tarihi, coğrafi, kültürel, sosyal vb. yakınlıklarına rağmen, niçin her zaman sadece bu bölgede problemlerin olduğu sorusu beni çok düşündürmüştür. Bunda kimlerin çıkarları vardır? Galiba bu sorunun birden çok cevabı bulunmaktadır. Ancak daha 20. Yüzyılın başlarından itibaren bağımsızlıklarını kazanarak devlet kuran Azerbaycan ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kaybetmesinde bölgedeki üçüncü bağımsız Ermenistan Cumhuriyetinin ve S. Şaumyan gibi sahte siyasetçilerin hizmetleri büyüktür. Bu bölgede bulunan ve bağımsızlığını yeniden kazanmış üç ülkeden hangisi diğerlerine sorun çıkarmıştır? Azerbaycan’la Gürcistan bütün büyük devletlerin baskılarına rağmen, bağımsızlığın korunmasında birbirlerine destek olmuşlardır, bütün küresel ekonomik projeleri birlikte uygulamaktadırlar. Gürcistan’la Azerbaycan, SSCB İmparatorluğu çöktükten sonra aralarındaki sorunları hoşgörü ortamında çözüyorlar, birbirlerine karşı toprak iddiaları yoktur. Ermenistan ise her iki komşusuna karşı, Azerbaycan’da Karabağ’a, Gürcistan’da Cavahetiya’ya toprak iddiasında bulunmaktadır. Özellikle, Rusya ile Gürcistan arasında olan 2008 yılının Ağustos olaylarında bu durum belirgin şekilde ortaya çıktı. Bütün baskılara rağmen, Azerbaycan hâkimiyeti ve halkı Gürcistan’ın arazi bütünlüğünü destekledi. Gürcistan toprakları ise özellikle Ermenistan arazisinden bombalanıyordu. İşte bu sırada Cavahetiya Ermenilerinin ayırımcı hareketleri yeniden arttı. 1996 yılında Budapeşte şehrindeyken okuduğum tartışmaları hatırlıyorum. O zaman Soros Fondu’nun düzenlediği insan haklarının korunması konusunda açılan üç aylık hazırlık kurslarında Azerbaycan’dan ben, Ermenistan’dan ismini unuttuğum, yaklaşık 50

yaşında bir adam, Gürcistan'dan ise 24 kişi vardı. Bu şahısların çoğu değişik zamanlarda Gürcistan'ın üst düzey yönetiminde çalışmışlardı ve bazıları hala görev yapmaktaydı. Biz Merkezi Avrupa Üniversitesinin yurdunda kalıyorduk ve derslerden sonra bir araya gelerek tartışırdık. O tartışmaların çoğu yukarıda değindiğim sorunla ilgili oluyordu. Aramızda bu konuda bir fikir ayrılığı yoktu. Yalnız Ermenistan'dan olan kurs arkadaşımız bu tartışmalara katılmazdı. Bu tartışmalarda, sonraları Gürcistan'ın Milli Savunma Bakanı olan V. Haburdzaniyan'ın özellikle vurguladığı bir fikir vardı. Eğer biz birbirimize sorun çıkarmasak, birilerinin diktesi ile oturup kalkmasak, Güney Kafkasya cennete döner ve hepimiz bundan kazanmış oluruz. Ben bugün de onun düşüncesini paylaşıyorum.

Yaşadığım bir hatırayı da sizinle paylaşmak istiyorum. 2003 yılında uluslararası kurumların düzenlediği yıllık insan hakları ile ilgili kursların birinde Polonya Dışişleri Bakan Yardımcısı konferans veriyordu. O uluslararası hukuk sahasında uzman olduğundan, ben ona, Karabağ sorununun çözümünde, devletlerin arazi bütünlüğü veya halkların kendi kaderini belirleme prensibinden hangisinin esas alınması gerektiğini sordum. Belirtmiş olalım ki artık Ermeni halkı kendi kaderini belirlemek hakkını kullanarak, Ermenistan devletini oluşturmuştur. Bu soru kurstaki Ermenilerin ciddi hoşnutsuzluğuna neden oldu. Bundan birkaç gün sonra Varşova'da eski Polonya abidelerini gezerken kurs arkadaşlarımdan biriyle karşılaştım. Öğlen yemeğini birlikte yemeye karar verdik. Yemekte de bu konu üzerine konuştuk. Bu zaman o arkadaş "Ermenistan'da birçokları Karabağ sorununun onları Kafkas'ta ve dünyada birçok küresel projeler dışında bıraktığını, sade vatandaşlara ise mutsuzluktan başka hiçbir şey vermediğini anlamışlardır, fakat bu konuda bir şey söyleyemiyorlar, çünkü milliyetçiler hemen onları hainlikle suçluyor" dedi. Ermenistan parlamentosunda olan kurşunlama olayından sonra insanların daha çok korktuklarını ilave etti.

Şimdiyse yeniden Sumgayıt olaylarının araştırılmasına dönerek ilginç hususları sonuna kadar tespit etmek istiyorum. Ermenistan'ın bu meseleden nasıl bir zafer ve kazançla çıktığını da öğrenmiş olduk.

Peki, Gorbaçov ve SSCB Devlet Güvenlik Teşkilatı ne kazandı? Bu olaylar onların da işine geliyordu. Çünkü Profesör Ç. Sultanov'un "Arası Kesilmiş Uçuş. İkinci Çaba" adlı kitabında söylediği gibi, ülkedeki kargaşa Gorbaçov'a arkadaşları Likaçov'u, Razumovski'yi ve diğer yeniden yapılandırma yandaşlarını siyasi sahneden silmeye imkân verecekti. Diğer taraftan, Ermenilerin çıkarını güdeceği takdirde, dünyada çok büyük bir güç merkezi olarak kabul edilen Ermeni diasporasının desteğini kazanacaktı. Aynen böyle de oldu. Dünya indinde Gorbaçov'un şöhreti artmaya devam

ediyordu ve bu destek sonunda onu Nobel ödülüne götürecekti. SSCB Devlet Güvenlik Teşkilatı ise kendi gücünü Tiflis'te, Bakü'de, Vilnüs'te ve diğer bölgelerde istediği gibi sergilemek fırsatı kazandı**.**

Adı geçen kitapta Profesör Ç.Sultanov şöyle yazmaktadır: "Global anlamda Gorbaçov'un Sovyet sonrası sınırsızlığını 1917 yılının ideolojisini hatırlatan siyasi kargaşa adlandırabiliriz. Mandelştam'ın "biz ayaklarımızın altındaki ülkeyi hissetmeden yaşıyoruz" ifadesi özellikle bu duruma çok yakışıyor. Ancak Ermeni çıkarları bakımından bu, yönetilebilen kaos idi. Bu kaotik siyasi sistemin her alanında Ermeni siyasetçilerinin çabası sonucunda onların çıkarları korunuyordu ve bunda onlara hak vermek gerekir. Bu Gorbaçov ve Sovyet sonrası sınırsızlığı Azerbaycan halkına çok ıstıraplar yaşattı. Bundan Ermeni halkı bir şey kazandı mı? – Bu, zor bir sorudur."

Ben ise Ermeni milliyetçilerinin hasta "Büyük Ermenistan" düşüncesine bulaşan Ermeni halkının kaybettiğine eminim. Çok basit bir açıklama getireyim.

Yaşamış olduğum bir olaydan hareketle anlatayım. Azerbaycan'a dönme kararım gerçekleştiğinde Stavropol diyarındaki beş odalı evimi Bakü'deki bir evle değişebilmek için o zamanlar yapıldığı gibi ben de ilan verdim. Ermenistan'dan Azerbaycanlıların sürülmesi ile bağlantılı olarak Bakü'de yaşayan Ermeniler rahatsız oluyor ve evlerini Ermenistan'a değil, Rusya'ya değişmek için çözüm arıyorlardı. Kısa zamanda, Bakü'de yaşayan Ermeniler tarafından yüzlerce teklif aldım. Teklif olunan dairelerin hepsi Bakü'nün merkezinde, Sebail, Nesimi, Nerimanov mahallelerinde, genellikle parklar etrafında manzaralı alanlarda bulunuyordu. Küçük kardeşim de benimle yaşadığından, Nerimanov mahallesinde, parkın yakınında bulunan, işçi S.Mizoyan'a ait iki ve üç odalı daireleri seçtim. O zaman Bakü'nün merkezinde bulunan taş yapılı dairelerde genellikle Ermenilerin oturduklarına şahit oldum. Azerbaycanlı profesör, bilim adamları ise Ahmetli'de, Yeni Güneşli'de beton dairelerde oturuyor, Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlılar ise hayvancılık ve ekincilikle uğraşarak bir lokma ekmek uğruna didiniyorlardı.

Bağımsızlıktan hemen sonra bütün eski SSCB Cumhuriyetlerinde olduğu gibi, Azerbaycan'da da özelleşmenin iaşe mallarından başladığını herkes bilmektedir. Azerbaycan'da ise bu tür işleri Ermeniler yapmaktaydı. Özelleşme için gereken nakit para da ancak onlarda bulunurdu. Eğer bu olaylar yaşanmasaydı, şu anda Azerbaycan ekonomisinin büyük bir bölümü Ermenilerin elinde olacaktı. İşte gösterdiğim nedenle Ermenistan'ın Güney Kafkas'tan geçen bütün küresel projelerin dışında kalmasını da göz önünde bulundurursak bu akılsız "Büyük Ermenistan" düşüncesinin sıradan Ermeni vatandaşlarına neyin pahasına mal oluğunu anlamak hiç de zor değil.

Gorbaçov'un bu entrikacı işinden birçok Cumhuriyet, aynı zamanda komşu Gürcistan da zarar gördü. Eminim ki, eğer bu adaletsizlik devam ederse, yakın zamanlarda, biz arzu etmesek de, azıcık zayıfladığı anda, bugün Ermenistan'a destek olan Rusya da bu sorunlarla karşılaşacak. Bunun için müsait ortam da oluşmaya başlamıştır. Ben 1975 yılından Krasnodar'da yaşamaya başladım. O zamanlar da Krasnodar, Stavropol diyarında, Rostov vilayetinde Ermeniler yaşıyordu, ancak şimdiki gibi çok değillerdi. Günümüzde onlar o yerlerin en güzel semtlerini hem sayıca, hem de ekonomik açıdan tam sahiplenmiş durumdalar. Genel olarak bugün bütün Rusya ekonomisi, diyebiliriz ki, Ermenilerin elindedir. Sadece, bir gerçeğe dikkatinizi çekeyim. Bugün Rus ekonomisinin temelini oluşturan Rusya Banklar Birliğinin Başkanı milliyetçe Ermeni olan Tosunyan Karegin Aşotoviç'tir. Bu arazilerin de Ermeni milliyetçilerinin çizdiği "Büyük Ermenistan" haritasında yer aldığını hatırlarsak hiçbir açıklamaya gerek duyulmaz.

Gorbaçov'un bu olaylardan payını sona dek almasına ise bir şey engel oldu. Bu, Azerbaycan'da halk harekâtının başlaması ve milyonlarca insanın "Azatlık" meydanına akın etmesi idi. Gorbaçov, bunu hesap etmemişti, onun gözünde Azerbaycan halkı daima temasta olduğu, kendi hakkını bile talep etmekten korkan "tavşan memurlar" gibiydi. Bu defa böyle olmadı, Azerbaycan halkı hakkını korumaya kadir olduğunu gösterdi ve bu, Gorbaçov'un mağlubiyetiyle sonuçlandı.

Bu olaylar Karabağ'daki olaylara milli bağımsızlık kılıfı giydirmeye çalışan mafyacı, hırsız grupların işine yaradı. Onlardan Aganbekyan, Pokosyan gibileri bu olaylardan fazlasıyla kar ettiler, sonra da ortadan kayboldular. Bugün Karabağ'la ilgili onlardan hiç birinin sesi duyulmuyor. Diğerleri - Köçeryan, Sarkisyan ve başkaları ise bu dalgada önce Dağlık Karabağ Özerk vilayetinde, sonra ise Ermenistan'da hâkimiyeti ele geçirdiler ve bu uğurda parlamentoyu kurşunlamaktan bile çekinmediler. Köçeryan, Azerbaycan'ın Ağdam ve diğer bölgelerinde eşkıyalıkla kazandıklarını yasallaştırdıktan sonra hâkimiyeti selefi Sarkisyan'a miri malı gibi devrederek büyük ticaret işlerine girişti. Köçeryan'ın eşkıyalığından birçok kaynak bahseder. Vaşington'un Con Hopkins Üniversitesinin Profesörü Svante Kornellan "Dağlık Karabağ'da Çatışma: Dinamiği ve Gelecekte Çözümü" adlı araştırmasında şöyle yazıyor: "Ağdam halkı kendi evlerini terk etmek zorunda kalmış, şehir ise yakılarak talan edilmiştir." Bu görüşü parlamentoda öldürülen Ermenistan'ın Başbakanı Vazgen Sarkisyan'ın kardeşi, "Cumhuriyet" partisinin lideri Aram Sarkisyan da onaylamaktadır. O, Köçeryan'ı Ağdam'ı talan etmekte suçlayarak şöyle diyor: "O, Ağdam'ı soyduğu gibi, bizim vatanı da talan edebileceğini sanıyor." Şu anda

Cumhurbaşkanı olan Sarkisyan ise hâkimiyetten uzaklaştırılacağı takdirde, işlediği suçlardan dolayı dünya karşısında hesap vereceğini bildiğinden, "Büyük Ermenistan" hastalığına bulaşmış halkını uçuruma doğru götürmeye devam ediyor.

Bu olaylar kesinlikle Azerbaycan'ın işine yaramıyordu. Çünkü bu olaylar 200 binden fazla Azerbaycanlının kendi evlerinden, atalarının topraklarından kovulmasına, misli görülmemiş vahşiliklere maruz kalmalarına, topraklarının % 20'sini kaybetmesine, bir milyon insanının mülteci durumuna düşmesine, uluslararası âlemde vahşi, barbar olarak tanınmasına neden oldu. Azerbaycan bu olaylardan hiçbir şey kazanmadı!

Ümit ediyorum ki, Sumgayıt'tan sonra Karabağ'la ilgili bütün olaylar uzmanlar tarafından, hiç olmazsa Sumgayıt davasının bu kitapta araştırıldığı kadar kronolojik olarak incelenecektir. Bu bizden sonra, gelecek nesillerin, milliyetçi Ermenilerin sahte uydurmaları karşısında aciz kalmamaları için yapılmalıdır.

FARKLI İNSANLARIN OYBİRLİĞİ VEYA SUMGAYIT OLAYLARI SUMGAYIT OLAYLARININ SORUMLUSU KİMLERDİ?

Buraya kadar okuduklarınızın sadece Sumgayıt olayları ile ilgili değil, genel olarak o yıllarda cereyan eden bütün olayların arka planı ile ilgili sizlere yeterince bilgi verdiği kanaatindeyim. Bu konu ile ilgili bilgilerinizi daha da pekiştirmek ve zihninizde oluşabilecek kuşkuları tamamen gidermek amacıyla farklı kişilerin o yıllara dair hatıra ve demeçlerinden, çeşitli eserlere yansıyan fikirlerden ve medyada çıkan haberlerden oluşan müstakil bir bölüm hazırlamaya karar verdim.

Bu bölümde yer alacak olan farklı milletlere ve siyasi görüşlere mensup insanların fikirlerinin, olayların aslını objektif bir şekilde sunmak isteğimi bir daha onaylayacağını ümit ediyorum. Ayrıca bu bölümün gelecekte tarihçiler tarafından genişletilerek zenginleştirilmesine de büyük ihtiyaç olduğu kanaatindeyim.

Öncelikle, kitabın önceki bölümlerinde defalarca bahsettiğim **Saveliy Perets'in** belgesel hikâyesinde yer alan Sumgayıt olayları üzere cinayet davasında soruşturma ekibinin önemli üyelerinden biri olan **Vladimir Kaliniçenko** ile yaptığı konuşmayla ilgili hatıralarını dikkatinize sunmak istiyorum:

"SSCB Savcılığının çok önemli davalar üzere sorgu yargıcı Volodya Kaliniçenko da Alik Zerbaliyev'in "İçeri şehir"de, kendi akrabası İza'nın "Kervansaray" restoranında titizlikle hazırlattırdığı öğle yemeği sırasında bu mesele ile ilgili bir şeyler anlatıyordu. Perets alnını kırıştırarak bir şeyler hatırlamaya çalışıyordu. Kaliniçenko, sivilceli çirkin yüzünü bana çevirerek sordu:

— Sen bu konuda ne düşünüyorsun, sence Sumgayıt olayları ile ilgili davalar niçin örtbas edildi?

Sonra su gibi şeffaf gözlerini hızlıca kırparak kendi sorusunu yanıtladı:

— Mağdurlar, mahkemede Grigoryan'ın Ermeni olduğunu öğrendiğinde hepsi, anlıyor musun hepsi birden ifadelerini değiştirerek davacı olmadıklarını bildirdiler. Sen video film olduğundan bahsediyorsun. Doğrudur, var. Bu arada, sadece videodaki kayıtlara göre Grigoryan'ın altı kişiyi katlettiği bilinmektedir. Ama kusura bakma, mahkeme için video boş şeydir. Ceza Kanununa tamamen uygun olarak bu kanıt değil. Doğrudur, ona 14 yıl ceza verdiler, ama fark etmez. Ben bu 14 (burada yanlış olarak 12 yerine 14 gösterilmiştir. A.İ.) yılı azaltmayacakları konusunda kuşkuluyum. Ama Ahmedov'u, sadece bir kişiyi öldürdüğü için kurşuna dizdiler.

Bunun için de artık böyle devam edemez.

Kaliniçenko parmağını burnumun önünde sallayarak:

– Sus. Bunlar bir tarafa, sence binaların çatısındaki kameramanlar nereden gelmişlerdi? Acaba onlar yolu biliyorlar mıydı? Sen ne sanıyorsun?

Perets'in düşüncesine göre 25–26 Şubat'ta Gafan'dan kovulmuş Azerbaycanlıların Sumgayıt'a gelmesi tamamen doğal idi. Çünkü onların çocukları ve torunları uzun yıllar boyunca buraya yerleşmişti. Sumgayıt'ın "aç" fabrika ve inşaatlarında işlek ellere ve kafalara her zaman ihtiyaç vardı, insanlar için iş imkânları oluşturulmuştu, binalarının sayısı mantar gibi artmaktaydı. "Sumgayıt Komünisti" gazetesinin redaktörü Mark Voroşilovski, daha sonra, Gazeteciler Birliğinin genel toplantısında Perets'e 27 -28 Şubat'ta düzenlenen mitinglerin başlangıçta çok sakin geçtiğini itiraf etmişti. Onun sözlerine göre, ayın 28'inde öğleye doğru miting öyle aniden ve çok hızlı bir biçimde talanlara dönüşmüştü ki kendisi bile bunu fark edememişti. Kaliniçenko söylemese de Perets, Sumgayıt davası üzere tutuklanan 63 kişi arasında, kurşuna dizilen Ahmedov da dâhil olmak üzere kalabalığı yöneten yalnız Grigoryan gibi 3–4 azılı suçlu vardı ve şimdi onların hepsi serbest bırakılmışlardı (kurşuna dizilme kararı hemencecik icra edilen Ahmedov'dan başka).

O, başka gerçekleri de bilmekteydi. Mesela, Sumgayıt'ta milliyetçe Ermeni olan yetkililere, memurlara, şahsi atölye sahiplerine ait evlerin bir tanesi bile talan edilmemişti. Oysaki onların bazıları mağdur Ermenilerle aynı binada, hatta aynı katta oturuyorlardı. Yakınlardaki "Üçtepe" ve "Nasosnaya" üslerinde bulunan askeri birlikler de buraya gelirken asla acele etmemişlerdi, onlara kesin ama çok da tuhaf bir emir verilmişti:

"Siz olaylara müdahale etmeyeceksiniz!"

Kaliniçenko, mahkemenin açık yapılmasının çok önemli olduğunu düşünüyordu. Fakat onu susturdular."

Yine Perets'in bu hikâyesinde yer alan 1988 yılının Haziran – Ağustos aylarına dair hatıralarından bazı hususları dikkatinize sunmak istiyorum:

"Cumartesi günü – 11 Haziran Cumartesi akşamı ve 12 Haziran Pazarı milliyetçe Ermeni olan, partide ve üst düzey bürokraside, görevli onlarca memur, bilim adamı, sanatçı, şair, yazar ve özellikle bu amaçla uçağa binerek başkente giden Patrik Vazgen beklenilmeden, gayri resmi olarak parti ve ülke yönetiminin yazlıklarına giderler. Onlar ısrarla, Vezirov'a baskı yapılmasını ve mitinglere, Azerbaycan Yüksek Sovyetinin Riyaset Heyetinin toplantısının düzenlenmesine izin verilmemesini talep ediyorlardı. Onlar şöyle diyorlardı: "Bu, sadece SSCB'de değil, bütün dünyada Ermenilerin hoşnutsuzluğuna neden olacak, yeniden kurmaya çok

büyük zarar verecektir”. Evet, onlar kendileri İrevan’ın “Teatralnıy” meydanındaki mitinglerden insanların dağılmasına engel oluyor, her fırsatta Ermeni halkını galeyana getiriyor ve küstahça, Azerbaycanlıların onlara olan itirazını bastırmak için Merkezden, özellikle de Gorbaçov’dan Azerbaycan’a karşı şiddet uygulanmasını talep ediyorlardı.”

Daha sonra Perets, SSCB Halk Milletvekilleri Kurultayında mola sırasında duyduğu diyalogu hatırlayarak şöyle yazar:

“Arutunyan İrevan Üniversitesi’nin Rektörü Ambartsumyan’ın ısrarı ile alçak sesle sordu:

— Biz ne yapalım, Mihail Sergeyeviç? Halka ne söyleyelim?

— Olduğu gibi söyle! Nasılsa, öyle!

Bu defa Petrosyan konuşmaya müdahale etti:

— Ama Mihail Sergeyeviç, Siz de soykırım yapıldığını anlayın artık.

Gorbaçov’un gözleri öfkeyle parladı:

— Başın sağ olsun, aziz diyar! Güya, başka sorunlarımız yokmuş! Azerbaycanlılar arasından öldürülenler daha çok olmuş! Baksana, askerler bana rapor etmişler. İstersen göstereyim?

Arutunyan, affedersiniz diyerek arkadaşları ile birlikte kenara çekildi. Orada Ermenistan temsilcileri ve Gorbaçov’un yardımcısı Georgi Hristoforoviç Şahnazarov surat asarak durmuşlardı.”

Ben burada, 18 Temmuz 1988 yılı Yüksek Sovyet’in toplantısında Gorbaçov’la Ermeni milletvekili Ambartsumyan’ın arasında geçen çok ilginç diyalogu dikkatinize sunmak istiyorum:

“Gorbaçov: Yüzyılın başlarında İrevan’da kaç Azerbaycanlı yaşıyordu?

Ambartsumyan: Söylemekte zorlanıyorum.

Gorbaçov: Ben hatırlatayım. Yüzyılın başlarında İrevan’da Azerbaycanlılar nüfusun % 43’ünü oluşturuyorlardı. Şimdi ne kadarlar?

Ambartsumyan: Şimdi onlar çok azdırlar, ihtimal ki, % 1’e yakındırlar.

Gorbaçov: Bunu hatırlatarak ben Ermenileri suçlamak istemiyorum, ama görünüşe göre Ermenilerin Azerbaycanlıları sıkıştırdığı anlaşılmaktadır”

Görüldüğü üzere, Gorbaçov bazı durumlarda güya, adaletli, tarafsız bir yönetici izlenimi bırakmak istiyor. Lakin bu diyaloglar onun ne derecede ikiyüzlü, riyakâr olduğunu bir daha ispat ediyor.

Küçük bir istatistik bilgiyi dikkatinize sunmak istiyorum: 1990 yılının başında Ermenistan’da artık bir tek Azerbaycanlı bile kalmamış, Ermenistan arazisi tamamen Azerbaycanlılardan temizlenmişti. Lakin yüzyıllar boyu süren düşmanlığa ve Ermeni milliyetçilerinin Azerbaycanlılara

yaptığı gaddarlıklara, topraklarının işgaline, insanların mülteci duruma düşmesine rağmen, bugün hala Azerbaycan'da otuz bin Ermeni yaşamaktadır. Sadece benim oturduğum Bakü şehri, Hasan oğlu sokağı 21 adresindeki apartmanda 3 Ermeni hanım oturmaktadır. Bir defa bile onlara karşı yabancı gibi muamele edildiğinin şahidi olmadım. Bu gerçek kimin kime karşı adavetli, garazlı ve gaddar olduğunun kanıtıdır.

Sumgayıt olayları sırasında nereden geldikleri ve geliş nedenleri belli olmayan kameramanlar hakkında Bakü doğumlu olup şu anda İsrail'de yaşayan meşhur gazeteci-yazar **Pyotr Lyukimson "Sumgayıt Yahudi'nin Gözüyle"** adlı kitabında şöyle yazmaktadır: "Sumgayıt olaylarını, talanların ilk dakikalarından başlayarak soğukkanlılıkla videoya çekmiş kameramanların kimlikleri gizli olarak kaldı. Olaylardan birkaç gün sonra Avrupa'nın bütün televizyonları bu kayıtları gösteriyordu."

Sumgayıt olayları hakkında ilk sansasyonel itirafı ise yeniden kurmanın ideologu A.Yakovlev yapmıştı. O, henüz 1992 yılında "Moskovskiye Novosti" gazetesinde "*Dnestr etrafı bölgede ve Sumgayıt'ta gerçekleştirilen olayları SSCB Devlet Güvenlik Komitesinin düzenlediğini"* açıklamıştı.

A.Yakovlev bu açıklamasını 1993 yılının Martında Azerbaycan televizyonunda bir daha tekrar etmiştir. O, "Sumgayıt'ın Yankısı" adlı programda şöyle demişti: **"Sumgayıt olaylarını SSCB askeri birlikleri ve SSCB Devlet Güvenlik Komitesi düzenlemiştir."**

On yıl sonra bile o, bu fikrini olduğu gibi tekrarlamıştır:

"Hruşçev döneminde "gizli servisler"in rolü kısmen azalsa da, tabii ki, onlar boş oturmamışlardı. Rejim yeniden (neredeyse Hruşçev'in hâkimiyette olduğu dönemin ikinci yarısından başlayarak) güç kurumlarını kuvvetlendirmekten başka çare bulamıyordu. Herhangi bir itiraz belirtisi, anında insafsız bir şekilde bastırılıyordu. Mahkeme kurumları canlanmış ve kendileri için yeni imkânlar icat etmişlerdi. Onlar, kendilerinin vazgeçilmez olduklarını ispat etmek için kendileri kargaşa ve çatışmalı durumlar oluşturuyor, halkı da bu yönde tahrik ediyorlardı. Hruşçev döneminde Novoçerkassk'ta böyle olmuştu. Yeniden kurma döneminde ise *Sumgayıt, Vilnyüs ve Rika'da böyle oldu.*"

Yeniden kurmanın esas ideologu olan Dağlık Karabağdaki ayrımcıların temel himayecilerinden birinin, aynı zamanda o yıllarda Ermenilerin korunmasına hak kazandırmak için Sumgayıt olaylarından defalarca istifade etmiş bir şahsın, bu sansasyonel itirafı Sumgayıt olayları hakkında birçok meseleye açıklık getirmektedir. Geç de olsa, dile getirilmiş bu itiraf çok ilginçtir.

Lakin Sumgayıt olaylarının suçunu yalnız SSCB Devlet Güvenlik Komitesine yükleyen Yakovlev, kendisini temize çıkarmak için kolay, fakat

hiç de masum olmayan yolu tercih etmektedir. Eğer Yakovlev, kendisinin de defalarca itiraf ettiği gibi, İkinci Dünya savaşı sırasında onun hayatını kurtarmış Ermeni milletinden olan doktorun borcunu binlerce Azerbaycanlının kanı kasrşılığında ödemek istemeseydi, Sumgayıt olaylarının ve benzeri olayların yazarlarının hepsini, aziz saydığı Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesinden başlayarak SSCB Devlet Güvenlik Komitesine kadar birer birer açıklasaydı, bu, daha mantıklı olurdu. Bu kitabı okuyan her kişi, Sumgayıt olaylarında SSCB gizli servislerinin parmağı olduğuna dair en küçük bir kuşkunun bile olmayacağından eminim.

Ancak bütün suçu SSCB Devlet Güvenlik Komitesinin üzerine atarak diğerlerini bu suçtan masuma çıkarmak da doğru değildir. Çünkü Gorbaçov ve ekibinin olaylara engel olmadıkları gerçeği de ortadadır. Şüphesiz, olaylar başladıktan birkaç saat sonra her şey Gorbaçov'a malumdu ve çeşitli kanallar vasıtasıyla olaylardan haber alıyordu**.** Bu durumda akla şu soru gelmektedir: neden askeri birlikler, daha sonraları Bakü'de olduğu gibi, olaylara müdahale etmemişlerdi? Onlar SSCB Devlet Güvenlik Komitesine tabi değillerdi! Demek ki suçu sadece SSCB Devlet Güvenlik Komitesinde değil, o zamanki yönetimin tamamında aramak gerekmektedir.

SSCB Devlet Güvenlik Komitesi başkanının yardımcısı Filipp Denisoviç Bobkov, o dönemdeki olayları açıklayarak hatıralarında şöyle yazmaktadır:

"Çatışmaya ilk olarak, Ermenilerin mi yoksa Azerbaycanlıların mı başladığı, kimin daha çok suçlu olduğu ve neler yaptıkları konusu tartışılabilir. Lakin gerçek, gerçek olarak kalmaktadır. Bu olaylarda ilk kurbanı Azerbaycanlılar vermiştir. 20 Şubat 1988 yılında Esgeran'da Ermeni silahlı grupları tarafından üzüm bağlarında çalışan bir köylü ile genç bir Azerbaycanlı öldürülmüştür.

Ayrıca, Bobkov, Sumgayıt olaylarının nasıl başladığını şöyle anlatmıştır: "Azerbaycan'ın başka şehirlerinde, ihtiraslara gem vurmak ve insanların sokaklara çıkmasına engel olmak mümkün olsa da, Sumgayıt'ta, şehir parti komitesinin önünde en az beş bin civarında ahali toplanmıştı. Gafan ilinden kovulan Azerbaycanlılar meydana çıkarak Ermenistan'ın, Azerbaycanlıların yaşadığı bölgelerinde yapılan talanlardan bahsedince gerginlik doruk noktasına vardı. Şair Silviya Kaputikyan'ın Moskova'da M.S. Gorbaçov ile görüşmesinin ayrıntılarını Ermenistan televizyonunda anlatması ile olaylar alevlendi."

O görüşme ve Silva Kaputikyan'ın televizyondaki malum konuşması hakkında önceki bölümlerde ayrıntılı bilgi verdiğimizi hatırlatalım. Yukarıdaki satırların yazarı ise, Bobkov'dur ki, 1985-1990'lı yıllarda

Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Parti Komisyonunun Başkanı olan R. Ahundov, Stepanakert'te onunla yaptığı konuşmayı bizzat bana anlatırken şöyle demişti:

"Stepanakert olayları ile ilgili yaptığımız sıkıcı konuşma sırasında, Bobkov aniden bana sordu: "Size Ermeniler bundan sonra ne yapacaklar?" Ben bir az düşündükten sonra "Kanaatimce, onlar Azerbaycan şehirlerinin birinde bir provokasyon düzenleyeceklerdir" cevabını verdim. Bobkov bana sormaya devam etti: "Hangi şehirde?" Ben Azerbaycan şehirlerinden birinin adını söyledim. Sumgayıt aklıma gelmemişti, çünkü bu şehir her zaman Komsomolu ve benim eski gençlik yıllarımı çağrıştırıyordu. Bobkov düşünceye daldı ve benim cevabını yorumlamadı. Daha da bu konuya dönmedi."

Gorbaçov'un yardımcısı K.Brutens hatıralarında şöyle yazar:

"Sumgayıt olayları Karabağ sorununa yeni bir renk kattı. Bu olaylar Karabağ sorununu keskin çatışmaya dönüştürdü. Taraflar fazlasıyla gaddarlaşıyor, sorunun çözümü için şiddete başvurmak gerekiyordu. Bu durumda çatışmaya engel olmak için askeri güç kullanmak gerekiyordu. Merkezi yönetim ise hayret edilecek tarzda ısrarla olaylara müdahale etmiyordu."

Karabağ ayrımcılarını kayırması ile meşhur olan bir şahsın bu önemli itirafı yeni sorular doğurmaktadır. Savaş kime lazım idi? On yıllar boyunca savaşa hazırlanan kimlerdi? Komşularının topraklarına kim göz dikmişti? Sovyet döneminde bile komşu halklara karşı nefret hissini kimler aşılıyordu?

Bunların hiç biri Azerbaycan'a gerekmiyordu!

Analitik eserleri ile ünlü olan yazar İgor Lvoviç Buniç de eserlerinde Sumgayıt olaylarına değinmiştir. İlkönce, kısaca Buniç hakkında bilgi vermek istiyorum. O, deniz-hava kuvvetleri okulunda eğitim almış bir uzman olarak, çeşitli birimlerde farklı görevlerde bulunmuş, 1974–1984 yılları arasında Leningrad Askeri Deniz Akademisi'nde çalışmış, arşiv materyallerini araştırmak ve akademi yönetimi için analitik araştırmalarla uğraşmıştır. 70'li yılların ortalarından itibaren farklı imzalar altında, harp tarihi hakkında uzmanlaşmış yabancı kaynakların tercümesi sahasında faaliyet göstermiş, aynı zamanda kendi eserlerini dostları arasında yaymaya çalışmıştır. İşte bu faaliyeti ile ilgili olarak iki defa, 1982 yılında "iftira özellikli" ve "önemli sırlar" la ilgili materyalleri, 1984 yılında ise ikinci defa "Donskoy davası" ile ilgili "anti-Sovyet fikri yaydığına göre", Leningrad Devlet Güvenlik Komitesi tarafından resmi uyarı almıştır. 1984 yılında personel azaltma bahanesiyle işten atılmıştır. O, birkaç analitik özellikli, bilhassa"Partinin Altını", "Cumhurbaşkanını Kılıcı", "Tufan

Operasyonu" vb. eserleri ile postsovyet döneminin ünlü yazarlarından olmuştur.

Buniç, eserlerinde Sumgayıt'ta ve Bakü'de olup bitenleri SSCB'de hala sırrı açıklanmayan önemli tarihi olaylar arasında zikreder. Bu olaylar şunlardır:

1. Bolşevikleri hâkimiyete kim ve niçin getirmişti?
2. Çar ailesinin akıbeti nasıl olmuştur?
3. 1924 yılının Ocak ayında Lenin'in başından geçenler?
4. Kirov kimin emriyle öldürülmüştü?
5. 22 Haziran 1941 felaketi nasıl gerçekleşmişti?
6. 1953 yılının Şubat ayında Stalin'in başından geçenler?
7. Bir yıl sonra Lavrenti Beriya'nın başından geçenler?
8. "SMERŞ" ("Smert şpionam!" "Casuslara ölüm!" sloganının kısa şekli) tarafından katledilmiş "casuslar" arasında ne kadar suçsuz kurban vardı?
9. "Novorossiysk" hattındaki gemiyi kim patlatmıştı?
10. Soljenitsin'in kitaplarını yurtdışında kim yayımlatarak SSCB'de yaymıştı?
11. Vilnüs kıyımı kimin provokasyonunun sonucuydu? Peki ya Sumgayıt kıyımı? Ya Bakü kıyımı? Veya Tiflis kıyımı?
12. Parti paralarının yurtdışına akmasını kim ayarlamıştı?
13. Çeçenistan savaşını kim başlatmış ve bu düğümü kim çözmüştü?
14. Şimdiki Zyukanov'ların "tutumlu" seçim öncesi kampanyalarını kim finanse etmektedir?

Kuşkusuz, İ. Buniç gibi çaplı bir gazeteci yazar SSCB adlı İmparatorluğun mahiyetini anlamak açısından açıklanması çok önemli olan olaylar arasına Sumgayıt ve Bakü katliamlarını boşuna dâhil etmemiştir.

O yıllarda Azerbaycan yönetiminde bulunan, akıbeti beklenildiği gibi olsa da esefle andığımız Ayaz Mutallibov'un o dönemdeki olaylarla ilgili yorumu ise şöyledir: "Azerbaycan'ın iyi planlanmış siyasi olaylar sonucunda yaşadığı dehşetli haksızlıklar, son yıllarda beni çok düşündürüyordu. Acaba kimse için hiçbir şey fark etmemekte midir? Acaba kimse (ben Cumhuriyetleri kastediyorum) yaşananlara tavrını bildirmeyecek midir? Böyle giderse diğerlerinin gözü önünde istedikleri halkı yok edecekler ve etraftakiler de sadece bakmakla yetineceklerdi. Azerbaycan konusundaki tavır bizim Birliğin iç yüzünü tam açıkladı. Biz bugün bile yalnızız."

SSCB Devlet Güvenlik Komitesinin eski başkanı Vladimir Kryuçkov'un ölümü ile ilgili olarak Britanya'nın "The Times" gazetesinin 30 Kasım 2007 tarihli sitesinde şöyle yazmaktadır: "Kryuçkov ve diğer

Devlet Güvenlik Komitesi memurları Kremlin'in gücünü ve etkisini azaltmak için bu "tehlikeli unsurlara" dikkat ederlerdi. Onlar insanların bölgelerdeki hoşnutsuzluğundan istifade ederek SSCB'nin Sumgayıt ve Bakü (Azerbaycan), Tiflis (Gürcistan), Vilnüs (Litvanya) ve Riga (Letonya) gibi şehirlerinde provakatif eylemler düzenlediler"

Şimdi ise, her zaman ses getiren ve ne kadar çelişkili görünse de, çoğu zaman gerçekçi fikirleri ile tanınan, gizli servislerle olan sıcak münasebetleri dolayısıyla kimsede kuşku uyandırmayan, Azerbaycan halkının katı düşmanı Rusya Liberal Demokrat Partisinin başkanı Vladimir Jirinovski'nin Rusya Devlet Duma'sındaki tartışmalar sırasında ifade ettiği gerçeği yansıtan düşüncesini dikkatinize sunmak istiyorum. Hatırlatalım ki, 2010 Martında bütün televizyon kanallarının yayımladığı Jirinovski'nin katıldığı programlarda adeta skandal yaşanmıştı. Liberal-Demokratların Başkanı, milli, ırki ve dini düşmanlığın körüklenmesi konusunda ceza öngören 282. maddenin, Rusya Federasyonu Ceza Kanunundan çıkarılmasını önerdi. V. Jirinovski bu teklifini bu maddenin "anti Rus özellik" taşımasına dayandırdı. Bazı milletvekilleri, aynı zamanda "Spravedlivaya Rossiya" partisinin temsilcisi, Ermeni kökenli Semyon Bagdasarov V. Jirinovski'ye itiraz etti. S.Bakdasarov Rusya Liberal Demokrat Partisinin bu teşebbüsünü "provokasyon" olarak nitelendirerek, Vladimir Jirinovski'nin hareketinin milli duygulara hakarette bulunan davranış olarak Dumanın Şurasında tartışılmasını talep etti. V. Jirinovski ise buna itiraz ederek dedi: "Özgürce konuşmak herkes içindir, bir tek Bagdasarovlar, Bagdasaryanlar ve diğerleri için değildir. Siz Sumgayıt'ta nasıl bir kıyım yapmıştınız? Mironov partisinde kimlerin bulunduğunu bir araştırsın bakalım."

Siyasi bilimler doktoru, Uluslararası Avrasya Harekâtı'nın lideri, Moskova Devlet Üniversitesinin Uluslararası İlişkilerin Sosyolojisi Bölümü Başkanı, Rusya'nın tanınan filozofu Aleksandr Dukin, 1990 yılının Kanlı Ocak olaylarını "Vesti.az" sitesinin muhabirine açıklarken şöyle demişti:

"Ben, o dönemde Azerbaycan'da yaşanan facianın sadece Azerbaycan halkının değil, bütün Sovyet halkının faciası olduğunu düşünüyorum. Maalesef Gorbaçov'un suçlu siyasetinin dehşetli sonuçları hala kendisini göstermektedir. Bizi daha büyük belalar, binlerce insanın kanının akması gibi bir tehlike beklemektedir. Bunlar Mihail Gorbaçov'un suçlu siyasetinin sonuçlarıdır. Karabağ'ın Azerbaycan'dan koparılması, bu kirli siyasetin ve onun ıslahatlarının sonucudur. 1990 yılının Ocak ayında Azerbaycanlıların öldürülmesi de o zamanki Sovyet yönetiminin suçlu icraatlarının bir sonucudur."

A. Dukin şöyle devam ediyor: "Anlayamıyorum, bu alçak niçin

şimdiye kadar rahat yaşadı? Ben Azerbaycan hükümetinin Gorbaçov'u mahkemeye verme kararını tamamen destekliyorum. Onu, o dönemde işlediği bütün suçları sebebiyle cezaya çarptırmak lazımdır. Ben Azerbaycan'la birlikte adalete ulaşmaya hazırım. Onun kanlı işleri ortaya çıkarılmazsa, bütün siyasetçiler böyle davranabilir."

A. Dukin'in fikrince, en dehşetlisi de Gorbaçov'un hala bütün suçlarından ve Sovyet Birliğindeki halklar arasında başlattığı düşmanlıktan dolayı pişman olduğunu bildirmemesidir.

Sumgayıt olaylarının asıl sorumlusunun kimler olduğunu söylemek açısından bu gerçeklerin okuyuculara yeteceği kanaatindeyim.

AZERBAYCAN YÖNETİMİNİN CESARETSİZLİĞİ

Bana göre devletin içten çökmesinin iki sebebi vardır: birincisi kalitesiz toplum, diğeri ise devleti yönetenlerin bulundukları görevin hakkını verememeleridir. 1988 Ekimindeki gösterilerde, bütün fitnelere rağmen, halkın çeşitli tabakalarının yumruk gibi birleşmesi, aynı tutumu sergilemeleri Azerbaycan toplumunun kalite sorunu yaşamadığını gösterdi. Bu sebeple, sonraki başarısızlıkların nedenini burada aramak gerekir. Bilakis, o dönemde benzer süreçlerin yaşandığı ülkelerle kıyaslandığında Azerbaycan toplumunun daha enerjik, faal ve hareketli olduğu, fakat süreci başarıyla yönlendirmeye, akıllı mecrada geliştirmeye yatkın, liyakatli yöneticilerinin olmadığı açıkça görülmektedir.

Karabağ sorununun ve özellikle de Sumgayıt olaylarının bu şekilde gelişmesinde Azerbaycan yönetiminin cesaretsizliğinin rolü çok büyüktür. Bu nedenle de ben bu konuyu kitapta özel bir bölümde aydınlatmaya karar verdim. Bu bölümü okuyacak olan bütün yetki sahiplerinin ülkelerinin en gerekli zamanlarında bulundukları görevin sorumluluğunu algılayarak, bu tür durumlarda kendilerinden önceki yetkililerin yaptığı hatayı tekrarlamadan, yanlışlara fırsat vermeyeceklerini ümit ediyorum. Sadece devlet yönetiminde bulunanlar değil, aynı zamanda bu göreve talip olanlar da bir insanın layık olmadığı koltuğa oturduğunda, o koltuğun bir süre sonra onun en azılı düşmanı, hatta katili bile olabileceğini bilmeleri gerekmektedir.

"Karabağ meselesi neden böyle sonuçlandı?", "Sumgayıt olayları niçin yaşandı?", "Neden olaylara engel olunmadı?"

Kuşkusuz bu tür soruların cevabı hakkında artık önceki bölümleri okuyanlarda bir fikir oluşmuştur. Belki de haklı olarak, kafalarda yeni sorular da ortaya çıkmıştır: "Diyelim ki bu olayları isteyenler yabancılar idi. Peki ya bizden olanlar? Bu ülkenin görev, yetki sahipleri ne yapıyordu? Onlar neden bu olaylara engel olmadılar? Neden tehlikeyi zamanında göremediler?"

Kuşkusuz, böyle pek çok sorunun pek çok da cevabı vardır ve ben bunları ayrıntılarıyla bilen bir insan iddiasında değilim. Niçinlerin bir kısmına cevap olarak, ilkönce, Saveliy Perets'in malum uzun hikâyesinden "Azerbirlik"in (Cumhuriyet Tüketim Toplumları Birliğinin) Başkan Yardımcısı Nurvart Vladimirovna Gabrielyan'ın Karabağ'da ekonomik durumun Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden iyi olması hakkında önceki bölümlerde yer verdiğimiz düşüncelerini hatırlatmakla birlikte, başka bir hususu da belirtmek istiyorum:

"Devlet Planlama Komitesi Başkanının, Hükümet Evinin beşinci

katında bulunan makam odası spor salonunu hatırlatırdı. Sahibinin büyük, meşe ağacından hazırlanmış siyah renkli yazı masası, toplantılar için yeşil kadife kumaşla örtülmüş masa, ağır dolaplar bile bu mekânı dolduramıyordu. İyi temizlenmiş, bazı yerlerine çizgili halıfleks döşenmiş parke, bu yağmurlu kış gününde bile ışıl ışıl parlıyordu.

Uzun boylu, sportmen yapılı Ayaz Mutallibov masadan kalkarak Perets'le sıkı bir şekilde tokalaştı:

— Burada iyi top oynanırdı değil mi?

O, uzun çehresine kıyasla çok küçük görünen gözlerini odaya giren şahsa dikerek, onu dikkatle inceliyordu.

Perets toparlandı.

— Ben senin gelmeni özellikle rica etmiştim. Sen dosyalara baktın mı?

— Hayır, diye Perets cevap verdi. Dosyalar Dima Korşta'dır. Endişelenmeyin, o iyi bir gazetecidir.

— İyi veya kötü gazeteci olmasının hiç bir önemi yoktur.

—Öyleyse önemli olan nedir?

— Peki, neden acaba ben? Kısaca, ben bu oyunda oynamak istemiyorum!

— Ayaz Niyazoviç, ben sizin yerinizi tutamam. Devlet Planlama Teşkilatının Başkanı ben değilim, Sizsiniz, bu nedenle de ekonominin gelişmesi hakkında ilk önce siz konuşmalısınız.

Mutallibov masanın yan tarafındaki kutuyu öfkeyle kendisine doğru çekti, oradan küçük, kalın ciltli bir kitapçık çıkardı. Kitabın mavi renkli cildinde altın harflerle "SSCB Devlet Planlama Teşkilatı görevlilerinin telefon listesi" yazıyordu. Mutallibov parmağını kitapçığın cildine vurarak sordu:

— Burada ne kadar Ermeni olduğunu mu biliyorsun? Bütün şubelerde?

— Bilmiyorum.

— Boşuna uğraşıyorsun. Cumhuriyet bir şeylere sahip olmak istiyor diye ben onlarla ilişkilerimi bozamam.

— Siz ne öneriyorsunuz?

— Bu röportaj Birliğin Devlet Planlama Komitesinde bizim konumlarımızı kötü yönde etkileyecektir.

— Peki, Ayaz Niyazoviç. Size söz veriyorum, demeç en iyi şekilde olacaktır.

— Sence bu yeterli mi?

— Bir şarkı var, duymamış olamazsınız. Belki de biliyorsunuzdur: "Her şey güzeldir, güzel markiza, sadece boş şeyler dışında her şey

güzeldir." Ben hatta o boş şeye de güzel demeye çalışacağım."

Bu tür yaklaşımların o dönemdeki Azerbaycan yöneticilerinin çoğunluğunda olduğuna eminim. "N'olursa olsun, bana bir şey olmasın", "N'olursa olsun yeter ki komşularımızla ilişkilerimiz bozulmasın", "Yeter ki Moskova öfkelenmesin", "Moskova her şeyi çözecek"... Kısacası güçlü ve ebedi Merkeze yüksek güven, komşuların toprak iddiasındaki ısrarlarını görmezlikten gelmek, kendisini olaylara karşı garantiye almak ve kenarda durmak çabası, en esası ise, cesaretsizlik!

Şimdi ise meselenin köküne giderek, birçok olayları ayrıntılarıyla izah etmek istiyorum.

1988 yılının Mayıs ayında Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitenin Bürosunda Dağlık Karabağ'daki olaylarla ilgili Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Birinci Kâtibi, milliyetçe Ermeni olan Boris Kevorkov'un meselesi tartışma konusu olur. Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Siyasi Partiler ve Sosyal Harekâtlar Arşivinde korunan Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komite Bürosunun "B. S. Kevorkov yoldaşın ve diğer yöneticilerin Dağlık Karabağ Özerk Vilayetindeki olaylardaki sorumsuzluğu hakkında" 17 Mayıs 1988 tarihli kararında mesele ile ilgili şöyle denilmektedir: "Tespit edilmiştir ki, vilayette uzun süre bölücü nitelikte mektuplar ve bildiriler, çeşitli dedikodu ve uydurmalar yayılmış, imza ve para toplanmış, Moskova'daki önemli kurumlara temsilci gruplar gönderilmiştir. Çıkarılan olaylara birçok insan, aynı zamanda komünistler de bulaştırılmıştır." (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Siyasi Partiler ve Sosyal Harekâtlar Arşivi. F.S.83, dosya 65, sayfa 7) Bu tartışmalarda Kevorkov, Ermeni milliyetçilerinin taleplerini artık daha açık bir şekilde sunmaya başladıklarını bildiriyor. Bu titizlik ve ısrarın sebebini ise o, Ermenistan Merkezi Komitesine bağlılıkla ilişkilendirmiştir. Artık taleplerin açık şekilde olduğunu görünce o, partinin üst düzey mensuplarına müracaat eder: "Ben, bu mesele hakkında Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komiteye 14.08.1984 ve 10.12.1984 tarihli müracaatlarımda rapor verdim. Bu raporumda Z. Balayan'ın siyasi açıdan zararlı olan "Ocak" kitabının basılması hakkında Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komiteye de bilgi verdim. Henüz 10.09.1985 tarihli müracaatımda yazar Hanzadyan'ın mektupla müracaat ederek, Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin Ermenistan SSC' ye verilmesini talep ettiğini bildirmiştim."

Lakin resmi uyarılar ve müracaatlar Azerbaycan yönetimini rahatsız etmiyor. Z. Balayan'ın "Ocak" kitabı Ermeni milliyetçilerinin bayrağı haline gelirken Azerbaycanlı aydınlar ve tarihçiler susmaya devam eder. Sadece Müsavat partisinin şimdiki başkanı, o zaman Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinde çalışan İsa Gember resmi olmayan bir elyazması şeklinde

buna tepkisini gösterse de bu cevap görmezlikten gelinir.

Daha sonra Kevorkov devam eder: "Sovyet, parti ve işletme yetkililerinin çoğunun niçin Ermenilerden olduğu meselesi beni çok düşündürmüş lakin bu soruya anlamlı bir cevap bulamamışımdır. Galiba bunun birçok nedeni vardı ve bunlardan biri de onların bu meselenin Merkezi Komitede çözülmüş olmasından kesin bir şekilde emin olduklarıydı. Bu tahrikleri kim yapmıştı? Onları kim inandırmıştı? Bu meseleler hala soru olarak kalmaktadır."

Bu taleplerin ve bunların gerçekleşeceğine olan inancın nereden kaynaklandığını bilmek ve bu tarz taleplere engel olmak ise Azerbaycan yönetiminin görevi idi. Kuşkusuz bu meseleden onlar Kevorkov kadar rahatsız olsalardı, Kevorkov'un onlardan talep ettiği gibi, onlar da aynı şekilde Moskova yönetiminden talep etselerdi, ortalığı karıştıranlar böyle küstahlaşmazlardı.

Bu tartışmalarda Kevorkov, vilayette bölücülük olduğunun gerçek nedenlerini ortaya çıkarmaya çalışıyor, ama onun lafı kaba bir şekilde kesiliyor. O, Büro üyelerine, onların bu davanın gerçek suçlularına karşı tavrında riyakâr bir tutum sergilediklerini açıkça gösteriyor. Bu konuyla ilgili Kevorkov'la Vladimir Konovalov'un arasındaki kısa diyalogu dikkatinize sunmak istiyorum. Öncelikle Konovalov'un o dönemde Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitenin ikinci kâtibi olduğunu söylemem gerekir. Ayrıca bilgi vermesi açısından şunu da ifade etmemde fayda vardır. Eğer Sovyet döneminde Cumhuriyetlerden herhangi birinde birinci kâtip görevinde yerli temsilci bulunuyorsa, ikinci katip mutlaka merkezin belirlediği ve orada merkezin "halifesi" görevini yerine getiren birisi olmalı idi. Konovalov da işte o "halife"lerdendi.

Böylece "B. Kevorkov: - İsyancıların liderinin kimliği artık malumdur. Onu cezalandırmak lazımdır, bizim Ceza Kanununda milli hislerin galeyana getirilmesi konusunda ceza hakkında madde var.

V. İ. Konovalov: - Bu başka bir konudur. Bu mesele hakkında daha sonra konuşuruz."

Kevorkov eski SSCB'nin bütün Cumhuriyetlerinde, aynı zamanda Azerbaycan SSC'nin Ceza Kanununda tespit edilen, Sumgayıt olaylarında suçlananların hepsinin ithamında yer alan 67. maddeye değiniyor. Bu madde bugün bile Rusya Federasyonu'nun Ceza Kanununda milli, ırki ve dini düşmanlığın alevlendirilmesine göre cezayı öngören 282. madde olarak bulunmaktadır.

Konovalov'un konumu bellidir, çünkü o, direk merkezi temsil ediyor ve onun çıkarları doğrultusunda tavır sergiliyor.

Şimdi sizin dikkatinize başka bir diyalogu sunmak istiyorum:

“F. E. Musayev (Bakü Şehir Parti Komitesinin Kâtibi): - Pogosyan (DAĞLIK KARABAĞ ÖZERK VİLAYETİ Halk Milletvekilleri Sovyetinin Başkanı) seçilirken siz onun katı milliyetçi olduğunu bilmiyor muydunuz?

B.Kevorkov: - Eğer Kamran Memmedoviç (Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitenin Birinci Kâtibi Kamran Memmed oğlu Bağırov – A.İ.) burada olsaydı, ben onu kimin tavsiye ettiğini söylerdim.”

Daha sonra, Pogosyan hakkında fikir alışverişi sonunda vilayetin eski parti başkanı bir hususu daha vurgulamaktan çekinmez: “Ben o zaman da demiştim, şimdi de diyorum, o, İrevan’a yöneliyordu.”

Diyalogdan da anlaşıldığı üzere Kevorkov, Pogosyan’ın göreve getirilmesi için Kamran Bağırov’un Merkezden talimat aldığını ve mecbur edildiğini ima ediyor. Ama Bağırov ne o zaman, ne de sonraları emrin kimler tarafından geldiğini açık şekilde söylemedi. Neden? Çünkü K. Bağırov da temsil ettiği ülkenin çıkarlarını yalnız kişisel çıkarları için tehlike oluşturmadığı sürece savunuyordu. Kişisel çıkarı ve görevi tehlikeye girdiğinde ise, ülkenin ve milletin çıkarları ikinci plana geçerdi. K. Bağırov’un “başarıları”na(!) Sumgayıt olayları da dâhildir. O, Cumhuriyetin başkanı olarak olaylara engel olamadı, çünkü ülkedeki durumu kontrol etmeyi becermiyordu, yalnız “siyasetçilikle” uğraşıyordu. Sumgayıt’taki olaylar yatıştıktan sonra koltuğu kaptırmamak için her şeyde şehir yönetimini suçlamakla Cumhuriyete bir darbe daha vurdu. Eğer o dönemde birisi, Aganbekyan’ın konuştuğu Paris’ten Sumgayıt olayları ile ilgili görüntüleri sipariş etmek isteseydi, onu, bütün teknik ve bürokratik engelleri göz önünde bulundurarak en az, birkaç ay geçtikten sonra alabilirdi. Ama olayların ertesi günü Fransa kanallarında Sumgayıt faciası bütün “güzelliğiyle”(!) gösterilmekteydi. Sadece bu gerçek K.Bağırov’u ve onun etrafındakileri uyandırmaya yeterdi. Ayrıca, şüphe yok ki onlar başka kaynaklardan da haberler alıyorlardı. Ancak bütün bunlara rağmen, komünist çıkarı ağır bastı ve o, Sumgayıt olaylarından hemen sonra Merkezi Komitenin rezaletli büro toplantısını yaparak bu toplantıda suçu yerel yönetimin üzerine yıktı. Böylece olayların sorumluluğunu Cumhuriyete yüklemiş oldu. Büro üyelerinden hiç biri buna itiraz etmedi. Oysaki orada, sıradan, basit meselelerde vatanperverlik konusunda coşku ve gösterişle konuşmayı seven, kararlılık gerektiğinde ise diz çökerek yalvaran “erkek”ler de bulunmaktaydı. Bu hareket o zamanki Azerbaycan yönetiminin halkına karşı işlediği bir suç idi, çünkü bundan sonra Ermeni milliyetçileri Sumgayıt olayları ile ilgili düzenledikleri bütün toplantılarda özellikle bu kararı ellerinde bayrak ettiler. Eğer o, büro toplantısında korkaklık etmeseydi, görev kavgasında, Moskova’ya yaranmaya çalışmakla gösterilen oybirliği, milli çıkarları savunma lehinde kullanılarak kıyımı planlayanların aslında

Merkez ve Ermeni milliyetçileri oldukları bütün dünyaya ilan edilseydi eminim bugünkü sorunlar da olmayacaktı. Onlar ise tam tersini yaptılar! Bizimkiler, Ermeni milliyetçilerinin yalanlarını resmen onayladılar! Olayların kimler tarafından düzenlendiğini herkes bilse de o büro toplantısında kalkıp gerçeği söylemeye, Ermeni milliyetçilerini ve Gorbaçov'u ifşa etmeye bir tek kişi bile cesaret etmedi! Ben burada kısa bir süreliğine Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Yakup Memmedov'un çok samimi ve açık bir şekilde söylediği "Biz büyük siyasi oyunların küçük piyonlarıyız" ifadesinin de rast gele olmadığının farkındayım. Bugün Karabağ'la ilgili meseleler o ifadenin rastlantı olmadığını bir daha onaylamaktadır. Bununla bile, 1988 yılında milletin Karabağ meselesindeki oybirliğini, o ruhu aklı başında bir yönetimle birlikte, çok büyük siyasi güçlerin bile yenebileceğine inanmıyorum. Ayrıca, yenilse bile, bugün onlar halkın hafızasında katliam yıllarında savunduğu ilkelerinden, hak bellediği yoldan dönmeyerek ölümü tercih eden o kahramanlar kadar değerli olurlardı.

O yıllarda başka cumhuriyetlerde yönetimde bulunan kişiler birçok ilginç hatıralar yazmışlardır. Ancak ne hikmetse o dönemde Azerbaycan'ı yönetenler, yaşanan olaylar hakkında ne tek bir kelime konuşur, ne de bir tek bir satır yazarlar. Yazanlar ise futboldan, sanattan, felsefeden vb. şeylerden yazsalar da, o zaman yaptıkları görev ile ilgili, katılımcısı veya tanığı oldukları olaylara kesinlikle değinmek istemezler. O dönemde Azerbaycan'da yönetimde bulunan şahısların hatıralarını kaleme almasını çok isterdim. Bu, hem onları yakından tanımamıza bir vesile olur hem de tarih karşısında büyük bir hizmet olurdu. Bulunduğu görev sırasında hakka, adalete ve en esası, halka hizmet edenlerin bundan çekinmeyeceklerinden eminim.

Kitabı okuduklarında bana saldıranlar, itiraz edenler çok olacak ve hatta bazıları açıkça "Sen de bunu yapmayacaktın" diyeceklerdir. Onlara şimdiden sesleniyorum: Ben Sumgayıt mahkemesinde tavrımı ortaya koydum ve bu mesele hakkında yazmaktan, konuşmaktan hiçbir zaman çekinmedim. Ayrıca bu hususta bazı anılarımı da hatırlatmak istiyorum. Çünkü bir insanın hayatında ve yaşam tarzındaki küçük bir nüans bile onun hakkında söylenenlere en tutarlı cevap olabiliyor.

1976 yılında Krasnodar şehrinin Kompresör Fabrikasında tornacılık yapıyordum. Sabahleyin işe geldiğimde, çalıştığım 6. atölyenin 500'e yakın işçisinin toplanarak hararetle bir şeyler konuştuklarını gördüm. Az sonra onların o sırada yeni vefat eden SSCB Savunma Bakanı A. Greçko'nun yerine, önceleri SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitenin Kâtibi görevinde çalışmış K.Ustinov'un atanmasından hoşnut olmadıkları anlaşıldı.

O zaman 18 yaşındaydım ve hoşnutsuzluğun nedenini anlayamıyordum. Az sonra atölye reisi gelerek işe başlanmamasına itiraz ettiğinde, bana tornacılık sanatını öğreten, fabrikada her kesin sevip saydığı Mihail Petroviç Kovalenko sert bir şekilde ona dedi: "Neden ömrünü Sovyet ordusuna hasretmiş, Sovyetler Birliği kahramanı, bütün cephelerde savaşan, SSCB Savunma Bakanlığının Baş Karargâh Reisi olan Yakubovski dururken, siz "parti faresi" ("partiynuyu krısu") Ustinov'u Savunma Bakanı görevine atadınız?"

Söylemek istediğim şu ki, ben bu ortamda 3 yıla yakın çalıştım ve bu çevrenin etkisi sonraki yaşamımda birçok sorunlara sebep oldu. Krasnodar Hukuk Fakültesinde benimle birlikte okuyan ve şimdi savcılıkta çalışanlar o dönemi, ihtimal ki, iyi hatırlıyorlardır.

Hakkaniyet namına söyleyeyim ki, Azerbaycan'da yaşadığım yıllarda daima bilgi ve görüşlerine değer verdiğim insanlara SSCB döneminde Cumhuriyeti yöneten yetkilileri sorduğumda, herkes K. Bağırov'un dürüst, adaletli, objektif, kısaca, iyi bir insan olduğundan bahsetmiştir. Ama kimse onun hakkında "kararlı", "iradeli", "güçlü" ifadelerini kullanmamıştı. Oysaki büyük siyasetçilerde esas olan bu özelliklerdir. İşin kötüsü, bizler genellikle, sadece "iyi insan" imajını seviyor ve önem veriyoruz. Azerbaycan'da bu konuda yaygın olan bir ifade de meşhurdur. Maalesef, "iyi çocuk" adlı bir görev yok, olsaydı, falancanın atamasını o göreve yapardık. Maalesef nedense, hiç kimse Azerbaycan'ın toprak kayıplarının neredeyse tamamının bütün bu "iyi çocuklar"ın hâkimiyette olduğu dönemde gerçekleştiğine aldırmıyor.

Sumgayıt olayları sırasında çekilen belgeseller ve Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komite Bürosunun yayımlanmış resmi kararı Ermenilerin elinde çok güçlü propaganda malzemesi haline geldiğini bir daha hatırlatıyorum.

Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitenin kâtibi H. Hasanov'un 8 Ocak 1990 tarihinde Bakü'de parti toplantısında söylediklerine bakın: "Biz, Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi, Azerbaycan Cumhuriyetinin Yüksek Sovyeti buna karşı ne yaptık? Kalp ağrısıyla, özeleştiriyle, bir daha özeleştiriyle ve bir daha özeleştiriyle belirtiyorum ki, biz buna karşı bekleme siyasetini, zaman uzatmayı, Cumhuriyet içi suskunluk siyasetini, Birlik basınının abartılı gerçekçiliğini, çatışmanın inkârını, tavizler siyasetini, temellendirilmemiş anlaşma siyasetini, hayırseverlikle tek taraflı barışı sergiledik."

"Halk tarafından hem Merkeze, hem de bize olan güven eksikliği birbirine karışarak bir birlik oluşturdu. Bizim her birimize, görev başında bulunan herkese, Merkezi razı etmeyi halkının saygısına tercih eden adam

gözüyle bakıyorlar. Bizi, vazife başında oturanları, bulunduğu koltuğa yapışmayı halkının menfaatlerini savunmaya tercih eden şahıs olarak görüyorlar. Bizi, mankurt diye adlandırıyorlar."

İfadelere dikkat edin – "teslimcilik, uydurma barışseverlik ve yersiz iyimserlik", "tavizler, temellendirilmemiş anlaşma, hayırseverlikle tek taraflı barış" siyaseti. Ne kadar heyecanlı söylenmiş olsa da ben bütün aklımla o zamanki politikayı bu kadar net şekilde ifade edemem! Sadece, bir gerçeği tekrarlamakta fayda vardır: "Halk hiçbir zaman yanlış yapmaz".

Bugün artık Sumgayıt olaylarının üstünden 22 yıldan fazla bir zaman geçmiştir. Fakat o olaylar hakkında birçok mesele daha bugün gün yüzüne çıkıyor. Gerçekler bu veya diğer ortamdan kaynaklanan zaruret sonucu ortaya çıkmaktadır. Özellikle yeni ortaya çıkan bir gerçekten bahsetmek istiyorum:

ANS televizyon kanalından Sevinç Osmankızı Sumgayıt olaylarının yıldönümü dolayısıyla hazırladığı programa o duruşmaya katılan savcı sıfatıyla beni de davet etmişti. Ben memnuniyetle orada konuştum, çünkü artık olanları hatıralara ve belleğe dayanarak değil, elimdeki iddianameye ve o dönemde aldığım notlarıma dayanarak kanıtlama fırsatı doğmuştu. Program çok büyük ilgi ve yankı uyandırdı. Bana çok sayıda hayret içerikli telefon geldi. Lakin hiç kimse ve hiç bir basın benim söylediklerimi açıkça desteklemedi ve ilgi göstermedi. Gerçi önceleri de defalarca kendi teşebbüsümle çeşitli basın organlarında, aynı zamanda "Yeni Müsavat" gazetesinde bu olaylarla ilgili büyük demeçlerim yayınlanmıştı.

6 Mart 2010 tarihinde şahsiyetine saygı duyduğum tarihçi alim Cemil Hasanlı bana telefon açtı ve tanıdığı birisin karşılaştığı bir sorunla ilgili olarak görüşme isteğinde olduğunu bildirdi ve o kişiyi kabul etmemi rica etti. O şahıs yanıma geldi ve ona karşılaştığı sorunla bağlı hukuki görüşlerimi bildirdim. Daha sonra o, benden "Vatandaşlık hakkında" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanununu istedi. Çalışma arkadaşlarıma o kanunun kopyasının bu şahsa vermelerini söyledim. O, yanımda beklerken Müsavat partisinin başkanı İsa Gember bana telefon açarak "Yeni Müsavat" gazetesindeki demecimi okuduğunu ve temas ettiğim konular dolayısıyla buna teşekkür ettiğini bildirdi. Daha sonra konunun çok önemli olduğunu bildiği için aynı gün "Mediaforum" sitesinde demecime olumlu görüşünü bildirdiğini, kamuoyu ve devletin de bu meselede hassas olması gerektiğini ilave etti. Bu konuyla ilgili aramızda 3–5 dakikalık bir konuşma geçti. Konuşma sırasında ben doğal olarak Sumgayıt olaylarından, Grigoryan'dan da bahsediyordum. Konuşmayı bitirdiğimde yanımdaki şahıs bana o duruşmayı çok iyi bildiğini söyledi. Nereden bildiğini sorduğumda o dönemde Merkezi Komitede önemli bir görevde çalıştığını ve Büro üyesi

olduğunu söyledi (kendi ricası doğrultusunda ismini burada vermiyorum- A.İ.) ve olaylarla ilgili her şeyi ayrıntılarıyla anlattı. Onun çekindiğini dikkate alarak, söylediklerinin çok az bir kısmını size anlatacağım.

Eski Büro üyesinin söylediklerine göre 1988 yılının Şubat ayında o, Ukrayna'nın Yalta şehrinde dinlenmekte imiş. 12 Şubat 1988 tarihinde aniden o dönemde Merkezi Komitenin birinci kâtibi Kamran Bağırov ona telefon açarak, acilen Bakü'ye dönmesini talep etmiş. Büro üyesi Bakü'ye döndüğü ilk günden itibaren Devlet Güvenlik Komitesi, İçişleri Bakanlığı ve diğer devlet kurumlarından Cumhuriyette meydana gelen olaylar, aynı zamanda Sumgayıt hakkında bilgiler almış. O dönemde Stepanakert'teki mitinglere ara verildiği gözlemleniyormuş. Lakin mitingleri canlandırmak için Ermenistan'dan bin civarında genci otobüslerle Stepanakert'e göndermişler. Bu haberi alır almaz o, Laçın Rayonunun Birinci Kâtibi Yalçın Memmedov'a telefon açarak otobüslerin geçmesine izin verilmemesini istemiş. Bundan 4–5 saat geçtikten sonra ise Memmedov, resmi telefon hattından arayarak İçişleri Bakan yardımcılarının onunla konuşmak istediğini bildirmiştir.

Misafirimin söylediğine göre, o dönemin arşiv belgeleri veyahut gazeteler araştırılırsa, SSCB İçişleri Bakanının bir yardımcısının daima Azerbaycan'da Gence'de, bir yardımcısının ise Ermenistan'da ya İrevan'da, ya da Dağlık Karabağ'da, Stepanakert'te oturduğu ortaya çıkacaktır.

Eski Büro üyesinin sözlerine göre, Memmedov telefon açarak, SSCB İçişler Bakanının her iki yardımcısının yanında olduğunu ve onunla konuşmak istediklerini söylüyor. İçişleri Bakanının Azerbaycan sorumlusunun yardımcısı telefonda çok sert şekilde konuşarak ona Azerbaycan için önemli olan bir yolu kapatmaya yetkisinin olmadığını bildirmiştir. Büro üyesi misafirim, cevabında Stepanakert'e gidecek olan bin civarında Ermeni gencin orada kan akıtacaklarını, onun bunu istemediğini ve özellikle bu nedenle yolu kapattığını söylemiş.

Misafirim Sumgayıt'tan önce, bu tür olayların Gence ve Nahçıvan'da düzenlenebileceği konusunda o zamanki bütün yetkililerin bilgisinin olduğunu ve gösterdikleri çaba sonucunda bunlara engel olduklarını vurguladı.

Eski Büro üyesinin sözlerinden anladığıma göre daha 13 Şubat akşamı "bekunok" denen gizli yazı vasıtasıyla Merkezi Komitenin birinci kâtibi Kamran Bağırov ve Büronun bütün üyeleri Azerbaycan'da kanlı olaylar yapılacağı konusunda bilgilendirilmişler. O "bekunok" genel bölüme iletiliyor, genel bölüm ise bütün Büro üyelerini bilgilendiriyormuş. Artık 14, 15 ve 16 Şubat tarihlerinde Büro üyelerine ve Kamran Bağırov'a her gün "bekunok" diye isimlendirilen gizli yazı iletiliyormuş.

Misafirimin iddiasına göre o dönemde Azerbaycan’daki belli olayların önlenememesinin diğer bir nedeni de Merkezi Komitenin Birinci Katibi Kamran Bağırov’un hasta olduğu için ülkeyi yönetememesi ve birkaç Büro üyesine Merkezden, ülkedeki kaos dolayısıyla Kamran Bağırov’u devirerek onun yerine birinci katip olacakları vaadinin verilmesiydi.

Muhatabımın anlattıklarını o dönemde olayların merkezinde yer alan diğer şahıslar de onaylıyorlar. Ermeni milliyetçileri Azerbaycan arazisini parçalamaya hazırlandıklarında bazı şahısların, Merkezi Komitedeki Gromıko, Likaçov, Razumovski, Laptev ve başkaları aracılığıyla Cumhuriyetin birinci kâtibi olmaya hazırlandığını birçok kimse bilmektedir. Ümit ediyorum ki, bu kitap basıldıktan sonra Azerbaycan SSC Komünist Partisi Merkezi Komitenin o dönemdeki arşivleri açılacak, olaylar ayrıntılı şekilde topluma iletilerek kimin hangi tutumu sergilediği de bilinecektir.

Belki de bazıları vatansever tutum sergilemişlerdir. Maalesef ben belgelerde bugüne kadar böyle bir şeyle karşılaşmadım.

Şimdi ise SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitenin Siyasi Bürosunun 29 Şubat 1988 tarihli toplantısından bir hususu dikkatinize sunmak istiyorum:

“M. Gorbaçov:

— Bugün Aleksandr Vladimiroviç bana anlattı. Stepanakert’te ateş yakarak kebap pişiriyorlarmış. Genellikle, yasalar çiğnenmemektedir. Ancak insanlar meydanlardan çekilmiyor. En fazla bin beş yüz yahut bin insan vardır.

(SSCB İçişleri Bakanı) Vlasov:

— Binden fazladır.

Gorbaçov:

— Binden fazla. Bak işte, onlar “ateş sönmesin” diye orada bekletilmektedirler. Burada açık şekilde Ermenistan’la olan ilişkinin izleri görülmektedir.

(SSCB Devlet Güvenlik Komitesinin başkanı) Çebrikov:

— İrevan’dan, Stepanakert’te toplantı düzenlenmesi emri verilmiştir. Talimat böyledir: İrevan’da kurultay düzenlenmiş, Stepanakert’te kurultay olmamış. Burada temel düşünce şöyledir: Stepanakert’te kurultay olmayınca, dağılmayacaksınız. İşte bundan dolayı onlar orada 10–15 gün daha kalacaklardır. Öyle yapmak gerekiyor ki Stepanakert’te meydanda insanlar olmasın. Her şey ayarlanmış. Kolhozlardan yiyecek getiriyorlar, kantinlerde, meydanlarda olanlar için yemek pişiriliyor. Bu insanların gecelemek için bile yerleri vardır ve belli aralıklarla görevi devrediyorlar.

Gorbaçov:

— Viktor Mihayloviç, eğer insanlar kurallara uyuyorsa, onları siyasi

yönden eğitmek gerekiyor, oraya asker sevk etmeye gerek yok.

Çebrikov:

— Dağıtmak değil, azıcık ablukaya almak gerek.

Gorbaçov:

— Eğer insanlar uslu davranıyorlarsa, onları sonuna kadar siyasi yönden eğitmek lazımdır. Neden ordu sevk edelim ki?".

Buradan belli olur ki, Gorbaçov Stepanakert'teki olayların İrevan tarafından düzenlendiğini iyi biliyor. Ancak kendisinin de söylediği gibi, "ateşin sönmesini" istemiyor. İrevan'da bu olayları çıkaranları uyarmak yerine, onaylıyor. Karabağ'ın eski adının Arsak olduğunu söylüyor. Gorbaçov'un SSCB'deki diğer halklara ve bütün dünyaya Ermenilerin Karabağ için gece-gündüz uyumadığı, Azerbaycanlıların ise bu meseleyle ilgilenmediği ve Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi gerektiğini göstermesi gerekiyordu.

Eğer 1988 yılının Meydan Harekâtı olmasaydı, N.Hruşçev'in 1954 yılında SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitenin Siyasi Bürosunun bir kararı ile Kırım'ı Rusya'dan ayırarak Ukrayna'ya verdiği gibi, Gorbaçov'un da bir kararla Karabağ'ı Ermenistan'a hibe edeceğine eminim.

Maalesef bütün bunları gördüğü halde bizim yönetim halkın isyanını boğmaya çalışıyordu. Hem kendilerini, hem de halkı Gorbaçov'un Karabağ meselesini adaletle çözeceğine inandırmak istiyorlardı. Buna ne denir bilemiyorum. Ancak bir şeyi diyebilirim ki, ömrünün ihtiyarlık yıllarında Lefortova hapishanesine düşen Yazov, Kryuçkov, Varennikov gibi mareşal ve generaller bunu hak etmişlerdi. Eğer Büro toplantısında Gorbaçov'un onlarla dalga geçtiğini, bizim bile anladığımızı onlar anlamadıysa, onlar gerçekten de Lefortova hapishanesini boylamayı hak etmişlerdir.

Benim için ilginç olan bir husus daha vardır. Acaba gerçekten de büyük siyasetle uğraşan Azerbaycan SSC'nin yetkilileri SSCB'nin çöktüğünü fark etmiyorlar mıydı? Yukarıda kaydettiğim SSCB Devlet Planlama Komitesi Reisinin konuşmasından sonra bazı mahkeme başkanları ile aramızda geçen tartışmalarda SSCB'nin çökeceği görüşü dile getirilmekteydi. Sumgayıt, Tiflis ve SSCB'nin başka bölgelerindeki olaylardan sonra benim Rusya'daki tanıdıklarımın çoğu buna kesin bir şekilde inanmaya başlamıştı. Ancak 1990 yılının Bakü katliamından sonra bile Azerbaycan yönetimi Gorbaçov'dan korkmaya devam ediyordu. O Gorbaçov'dan ki Yeltsin'in koruması A. Korjakov tarafından yazılan ve 1997 yılında basılan "Boris Yeltsin: Sabahtan Gün Batana kadar" kitabında kimliği çok güzel tasvir edilmiş B.Yeltsin bile 300 milyonluk Sovyet halkının gözü önünde ona hakaret etmekten çekinmiyordu.

1991 yılının Ağustos olaylarında ben Kislovodsk şehrinde

izindeydim. Artık herkes SSCB'nin çöktüğünden bahsediyordu. Bakü'ye döndükten sonra bizim yönetimin yaptıkları bende adeta tiksinti uyandırdı. Yönetimin bu tür korkak tutumu R.Gazıyev gibilerinin ortaya çıkmasına zemin hazırladı.

Binlerce yiğit Azerbaycan oğlu ise SSCB harabelikleri altında Vatan toprağı uğrunda, eşit olmayan savaşta can veriyor, kurban gidiyorlardı.

Şu anda bile devam eden tartışmalarda SSCB'nin çöküşünün, Cumhuriyetlerin bağımsızlık kazanmasının nedenleri hakkında oybirliği yoktur ve ben de bu konuyu noktalayacak bir cevabı vermek iddiasında değilim. Kanaatimce bazılarının, bunun Gorbaçov'un isteğiyle gerçekleştiğini bildirmelerine ve hatta Gorbaçov'un kendisinin bile Rusya dışındayken verdiği demeçlerinde bu süreçteki özel rolünü abartması bir yana, bu, asla böyle değildir! Evet, SSCB'nin çökmesi sürecinde onun rolü olmuştur, ama kendi isteği, aklı, düşünülmüş faaliyeti ile değil, aptallığı, beceriksizliği ve avanaklığı ile! Onun SSCB adlı ülkeyi nasıl korumaya çalıştığı Merkezi televizyon ile yayımlanan ve Birliğin bütün Cumhuriyet yöneticilerinin, aynı zamanda A. Mutallibov'un da katılmış olduğu toplantıda, Moskova etrafındaki Novo-Okaryova sürecinde Konfederasyon oluşturma konusundaki anlaşmayı imzalattırmak için yaptığı yalvarışlardan da bellidir.

SSCB'nin çökmesi mutlak idi. Derin incelemelere girmeden kısaca, bazı hususları sıralamak istiyorum. SSCB'nin çöküşünü 1970'li yıllarda başlayan ekonomik kriz kaçınılmaz kıldı. Çünkü SSCB'nin esas kazancı yurtdışına petrol, kendi ahalisine ise alkol satmaktan ibaret idi. 80'li yılların başlarında petrol fiyatları hızla ucuzlayarak 13 ABD dolarına düştü, aynı zamanda, Gorbaçov'un aptalca kararlarıyla üzüm bağları mahvedildi, "suxoy zakon" denilen kuru yasa ilan edildi, alkol satışı kesin bir şekilde azaltıldı. Zaten ayakta zor duran bütçe ölümcül darbeler aldı. Artık ülkedeki erzak kıtlığı herkesi etkiledi. Bütün SSCB vatandaşlarında şiddetli itirazlar başladı. Ben Rusya'daki hâkim, savcı ve diğer görev sahiplerinin bu itirazlarına bizzat şahit olmaktaydım. Eğer buna bir de Batılı uzmanların belirlediği SSCB'nin çeşitli Cumhuriyetleri ve milletleri arasındaki sınırları tartışma konusu olan 79 tartışmalı bölge gerçeğini de ilave edersek memnuniyetsizliğin ve itirazların boyutu daha iyi anlaşılır. "Açıklık Dönemi" bu süreci daha da hızlandırdı. Denilebilir ki "açıklık" Gorbaçov'un hizmetidir. Hayır, kanaatimce "açıklık" bu süreci bir az daha uzattı. Eğer Gorbaçov, sanıldığı gibi, akıllı yönetici olsaydı, SSCB'nin çökme sürecine sivil özellik verebilir ve bu sürecin gâh Azerbaycan'a, gâh Gürcistan'a, gâh Baltık denizi ülkelerine tanklar sevk ederek tamamlanmasına imkân vermezdi. Gorbaçov ise türlü türlü aptal, halkçı, kendisinin dahi anlamadığı

düşünceleriyle bu süreçte tarihi şahsiyet adını ve çeşitli ödülleri almaya çalışıyordu. Bugün, SSCB'nin dağılmasında Sumgayıt olaylarının, Karabağ sorununun esas katalizör rol oynadığına eminim.

Bu konuya özel bir bölüm ayırmaktaki amacım o dönemde hâkimiyette olanların cezaya çaptırılması meselesi değildir. Eminim ki, onlar da Azerbaycan'ın çıkarları için belirli işler görmüşlerdir. Bugün öyle bir dönemde yaşıyoruz ki, bazı meselelerde "sükût altındır" prensibi çok zararlıdır ve ben diyorum ki, hatta şimdi "susmak millete ihanettir". Bugün Ermenistan memurlarının, aydınlarının sahtekârlıkla dolu hatıraları, yazıları gelecekte torunları tarafından tarihi arşiv materyalleri olarak kullanılacaktır. Bizim ise eskiden "yoldaş", şimdi ise "cenap" olan falancalarımız her türlü konudan yazarlar, sıra Karabağ sorununa geldiğinde "dut yemiş bülbül"e dönerek bu tavırları ile Ermeni milliyetçilerinin ekmeğine yağ sürmektedirler. Bazıları da "Diğer Cumhuriyetlerde halk harekâtı olmadı, ama onlar da birer bağımsız devlet oldular" diyerek hepimizin gurur kaynağı olan 1988 yılında Karabağ'ın Gorbaçov tarafından bir kararla Ermenistan'a verilmesine engel olan Halk Harekâtına gölge düşürmek istiyorlar. Bu affedilemeyecek bir durumdur. Ümit ediyorum ki, gelecekte Karabağ tarihini ve olaylarını araştıracak olan genç nesiller, SSCB yönetiminin bu çatışma sırasında halkımıza yaşattığı bütün faciaları başkalarının dilinden değil, o dönemde Azerbaycan yönetiminde bulunan şahısların hatıralarından öğreneceklerdir.

GORBAÇOV VE ERMENİLİK

Kitabı bu bölümle bitirmeye karar verdim. Bu bölümde okuyucuları, sorunun mahallî değil, küresel özellikte olduğuna ikna edebileceğime inanıyorum. Kanaatimce, kitabı okuyan herkes Azerbaycan Cumhuriyeti'nin düşünce ve siyasi açıdan oldukça hazırlıklı ve örgütlenmiş, hem eski SSCB mekânında, hem de çağdaş dünyanın gelişmiş devletlerinde, özellikle ABD ve Avrupa'da geniş maddi, manevi ve siyasi desteye sahip *Ermenilikle* karşılaştığını anlayacaktır. Evet, yanlış duymadınız Ermenilikle!

Nedir bu anlayış, bu terim? Bu kelimenin temelini ne oluşturmaktadır?

Dağlık Karabağ çatışmasında katılımcı tarafları karakterize eden herkes bu terimin Karabağ uğrunda mücadelede Azerbaycan'a savaş açan etnik-siyasi kuvveti haiz olduğunu iyi bilmektedir. Ancak birçok insan Ermeniliğin bir sistem, ideolojik bir birlik ve bağlılık olduğunu bilmemektedir. Ne "Krunk", ne de Ermeni Genel Milli Harekâtı (EÜH) diye isimlendirilen kurumlar bağımsız, tecrit olunmuş şekilde faaliyet gösteren ve ani durumlarda ortaya çıkan örgütler değillerdir. Çatışmanın başlama dönemine, henüz SSCB'nin mevcut olduğu zamanlara baktığımızda, bu kurumların kendi faaliyetlerini koordine ederek, genel amaç ve niyetleri etrafında birleştikleri ve doğrudan doğruya SSCB Komünist Partisi Merkezi Komite seviyesinde (Brejnev döneminde şube müdürlüğü yapan, o zamanki parti yarışmasını kazanmaya çok yaklaşarak, SSCB Komünist Partisi Merkezi Komite Baş Kâtibinin Yardımcısı olan K. Şahnazarov, SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitede diğer şube müdürü K.Brutens, emektar devlet memuru, yetkililere yakınlığıyla seçilen L. Onikov gibi kişilerin timsalinde – A.İ.) güçlü destek ve himayeye sahip olduklarını görüyoruz.

SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitenin neredeyse bütün şubelerinde Ermenilerin adamları bulunmaktaydı. Hatta bu konuda "Azerbaycan. İkinci Cumhuriyetin Akıbeti" adlı araştırmanın yazarı R. Ağayev istatistik hesaplamalar yaparak SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesinde Ermenilerin sayısının 20 kişiye ulaştığı halde, orada sadece bir Azerbaycanlı olduğunu tespit etmiştir. Bu şahıs ideoloji bölümünde çalışan R. Hüseynov'dur.

Ayrıca, SSCB Bakanlar Sovyeti'nde, Birlik bakanlıklarında da Ermenilerden oluşan çok güçlü gruplaşmalar bulunmaktaydı.

Yani, Azerbaycan'dan ve diğer Müslüman Cumhuriyetlerinden farklı olarak, Ermenistan bu açıdan, Birliğin üst düzey bürokrasisinde her zaman güçlü konuma sahip olmuştur. Durgunluk yıllarında, özellikle Yahudi

milletine mensup olanlar bilerek sıkıştırıldığı, İsrail'e ve Batı ülkelerine göçmeye başladıkları zaman Ermenilerin Moskova'ya, parti ve devlet kurumlarına hızlı akını başlamıştı. Rusya'da çok yönlü, kapsamlı ilişkilere sahip çevik Ermeniler, yönetim sisteminde, bilimsel kurumlarda (SSCB Bilimler Akademisi'nin akademisyenleri ve özel üyeleri arasında onlarca Ermeni bulunmaktaydı – A.İ.), kültür kurumlarında ve en önemlisi, medyada oluşan boşluğu fark ettirmeden dolduruyorlardı. SİTA'da, «Haberler» Basın Acentesinde (HBA), Genel Birlik Radyo ve Televizyon kurulunda epey kadrolaşmış, uzun süredir bu kurumlarda yöneticilik yapmaya başlamışlardı. Örneğin, bunların en tanınmışlarından biri HBA'nın Başkan Yardımcısı Karen Haçaturyan idi.

Rusların, Ermenileri geniş ölçekte diplomatik işlerde görevlendirme süreci Sovyet döneminde daha da yaygınlaşarak bir gelenek halini almıştı. SSCB'nin Ermeni kökenli büyükelçilerinin sayısı da çeşitli yıllarda 15'ten fazla olmuştu. Düşük rütbeli diplomatik personel arasında ise bu rakam dikkat çekecek derecede çoktu. SSCB'nin Azerbaycan kökenli tek büyükelçisi ise E.Vezirov idi.

Burada, herhangi bir açıklamada bulunmadan milli servetimiz sayılan değerli profesörlerimizden Şirmemmed Hüseynov'un 23 Nisan 2010 tarihli "Azerbaycan" gazetesinde tekrar yayımlattığı «Ermenilerin Yeni Felaketli Hatası» başlıklı makalesinden bir bölümü dikkatinize sunmak istiyorum. Bu makale Tiflis'te Gürcülerin Rus dilinde yayımladıkları günlük edebi-siyasi «Vozrojdenie» gazetesinin 1918 yılının Ocak sayısında (redaktörü ve naşiri E. D. Kordeladze) yayımlanmıştır. Ayrıca bu makale "Açık söz" gazetesinin 7 Ocak 1918 tarihli 648. sayısında da tercüme edilerek yayımlanmış ve o dönemki üslubu da korunmuştur:

"*Avrupa savaşı ibtidasında*[*] *henüz Rusya devleti Türkiye ile hali-harbide*[*] *olmayan zaman, Ermeni milletinin başçıları bir felaketli hata işlediler. Graf Vorontsov Daşkov ile vezir Sazanov'un şirin nutuklarına ve vaatlerine aldanarak, onlar Türkiye'ye ilan-ı harp ettiler ve Ermeni gönüllüleri Türkiye toprağına sokuldular.*

O zaman biz bir sıra makalelerimizde Ermenileri böyle hatalı ikdametten[*] *sakındırmaya çalışarak, küçük bir millet için böyle tecavüzkarane hareketin felaketli olduğunu ispat, bir kadar durbin*[*] *olmalarını tavsiye ettik ve milli taassubu alevlendiren başçılar aleyhine*

[*] Başlangıcında
[*] Harp durumunda
[*] Adımlardan
[*] İleri görüşlü

çıktık. Fakat tavsiyelerimiz heder olup daha da bizden acıklandılar ve Ermeni gazetelerinde yüzümüze "haya gerel" (Ermeni yiyen) lakabı kazandık. Bizim en mukaddes hissimiz tahkir edildi. Zira samimiyetimize adavet telkin edildi ve hayırhahlığımız bütün mazlum Ermeni milleti hakkında provokasyon gibi gösterildi.

Lehistan, Litvanya, Belarusya dahi dava meydanı olarak Kafkasya seferi gibi değil, daha müthiş vuruşmalar oldu. Fakat Lehistan, Litvanya ve Belarusya selamet kaldılar. Peki, niçin Ermenistan mahvoldu?

Herkesin itiraf ettiği üzere, dava eden milletlerden hiç birisi Türk askerleri kadar alicenabane dava etmiyor. Bununla beraber, Ermenistan mahvolduysa, nedeni budur ki, suni surette giyotin altına salınmıştı. Polyaklar ne Rusya'ya ihanet ettiler, ne Almanya'ya. Onlar hiçbir devlete ilan-ı harb etmeyerek güçsüzlüğünü itirafla mümkün olan kadar bitaraf kaldılar. Fakat küçük Ermenistan tecavüzkarane siyaset yürüterek harbi bir devlet gibi müttefikler sırasına girdi. Bize malumdur ki, Türkiye Ermenileri kendi vatanları olan Türkiye'ye asla ihanet etmeden bitaraf kalmak istiyorlardı.

Fakat Rusya Ermenileri onların yerine devletlerine ihanet imzası atmakta acele ettiler. (alıntı bizdendir - A.İ.) Böyle akılsız siyasetin ne kadar müthiş netice verdiğini mufassal yazmayacağız. Fakat bu felaketten dahi onlar ibret almadılar.

Şimdi biz yeniden sesimizi yüceltmeliyiz, biz kenardan daha iyi görüyoruz, şimdi Ermeni başçıları yeni bir hata işlemekteler.

Rusya Türkiye ile barışıyor. Rus askerleri cepheyi terk ediyorlar. Umum-Kafkasya milletleri savaşın bitmesini arzu ediyorlar. Ermeniler ise yine müstakil olarak Türkiye ile savaşı devam ettirmek istiyorlar. Onlar seferberlik ilan etmişler. Rus ordusu tarafından terk edilmiş Türkiye cephesini savunmaya hazırlanıyorlar. Bitmek üzere olan Rusya-Türkiye savaşı yerine Türkiye-Ermeni savaşı başlıyor. Vorontsovlar ile Sazanovların görevini şimdi de İngiltere diplomatları devralıyor ve Ermeniler yeni macera yoluna düşüyorlar!

Samimi olalım!

Ermeniler neye güveniyorlar? İngilizlerin yardım etmesi hayaldir. Onlar kendi menafileri için Ermenilerden istifade edecek ve kendileri için uygun ortam geldiğinde Ermenileri kendi mukadderatlarına burkacaklardır. Belki de Ermeniler kendi ordularına güveniyorlardır. Şu anda Rusya hükümeti başında duran Lenin Ermenileri az düşünür. Rus askerleri hiçbir zaman Ermenistan yahut Rusya'nın sair bir kısmı için savaşa yeniden başlamak istemeyeceklerdir.

Türkiye ile mücadelede Kafkasyadaki Türk, Dağıstanlı ve

Gürcülerden de yardım gözlemek akılsızlıktır. Nedenleri de çoktur ve malumdur. Gürcü demokrasisi savaşın devamını istemiyor. Hiçbir şekilde maceraya atılmaz. Bilhassa Ermeniler Gürcistan'ın özel eyaleti olan en verimli topraklarını ellerinden almağa çalışıyor. Gürcüler hakkında eski siyasetlerini devam ettiriyor ve ihtirasiyyat-i-milliyeyi alevlendiriyorlar.

Aşikârdır ki, bu yeni savaşta Ermeniler tek kalacaklar ve ancak kendi güçlerine inanmaları gerekmektedir. Bu gücün ise azlığı ve savaşa hazır olmadığı Ermenilerin kendilerine bizden daha iyi malumdur.

Zamandır ki, kendi milletlerinin mukadderatına daha ayık gözle bakarak onu önceden itlafa maruz olan amaçsız felaketlere salmasınlar. Vakittir ki, harb-cuyane siyasetin iyi sonuç vermeyeceği ve herkes ile dava etmek mümkün olmadığı derk edilsin. Böyle siyaset Ermenileri dehşetli bir hale saldı, Ermenistan'ı mahvetti. Şimdi ise Ermenilerin istikbalini de karartabilir. Böyle müthiş bir vaziyetten çıkmak için ancak bir çare vardır:

Genel siyaset kursunu esasından değişmek, harb-cuyaneliği sulh-cuyane siyasete dönüştürmek ve her şeyden önce, yakın komşu milletlerle anlaşmaya çalışmak lazımdır.

Bu yazıyı okumak ağırdır. Fakat merdanelikle acı hakikati dinlemek gerekmektedir."

Gerçekten de hiç bir yoruma gerek kalmadığını düşünüyorum.

ABD, Fransa, İngiltere ve diğer devletlerde, aynı zamanda Türkiye, İran, Lübnan ve başka Müslüman ülkelerde yaşayan Ermenilerin sayısı ve etkisi hakkında kamuoyunu yeteri kadar bilgilendirecek kaynak mevcuttur.

Çatışmanın bu yönü üzerinde bu kadar durmamız boşuna değildir. Bazı yorumcuların söylediklerinden farklı olarak, olayların gerçek tarafı böyledir: Azerbaycan'ın düşmanı ne Krunk, ne EUMH, ne Ermenistan SSC, ne de Dağlık Karabağ Özerk Vilayetidir, asıl düşman bütün bunları bir şemsiye altında birleştiren *Ermeniliktir!* Bazı yazarlar, aynı zamanda Ermenilerin kendileri de uluslararası ölçekte iyice örgütlenmiş bu etnik politik kuvveti Ermenilik olarak adlandırmaktadırlar.

Uluslararası birlik bu kuvveti siyasi etken gibi kabul ederek, çeşitli nedenlerle, onu her fırsatta destekliyor. Bu terim, resmi devlet sınırlarını bile tanımayan bir milli düşünce "Büyük Ermenistan" rüyası etrafında sayısız bağlarla birbirine bağlanan Ermeni topluluklarının, Ermeni diasporasının doğasını, karakterini, genellikle etnik-siyasi mahiyetini çok net şekilde yansıtan anlayıştır. Bu bakımdan, biz de "Ermenilik" anlayışını çok nadir etnik-dini-siyasi fenomen anlamında kullanacağız.

Ermenilik milli düşüncesi defalarca Azerbaycan'a saldırı kaynağı olmuş ve potansiyel olarak, gelecekte de Türkiye'den Kafkasya'ya kadar daha geniş alanda yayılacak bir tehlike olarak kalmaktadır. Bu sebeple, bu

anlayışın öğrenilmesi Karabağ sorununun nedenlerinin çözülmesinde de büyük önem arz eder. O, sorunun gücünü daha net göstermeye, gizli motifleri açıklamaya, çeşitli uluslararası güçlerin ilgi ve çıkarlarını öğrenmeye fırsat verir.

Azerbaycan’ın, ilkönce, Azerbaycan Halk Cephesinin (AHC) stratejik yanlışlarından biri özellikle onunla çatışma durumunda olan kuvveti, yani Ermeniliği gereğince önemsememesi olmuştur. Hatırlatalım ki, SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi Siyasi Bürosunun üyesi, Sovyet parti yetkilileri arasında uzun süre önemli bir konuma sahip bir şahsiyet olan Haydar Aliyev, SSCB Bakanlar Sovyeti Başkanının Birinci Yardımcısı görevinden alındıktan sonra, Azerbaycan’ın konumu, lobicilik bakımından oldukça zayıflamıştı. Daha önce, 1981 yılında ise SSCB Gaz Sanayii Bakanı S.Orucov vefat etmişti. Moskova’da tek nüfuzlu isim Lenin ödüllü, yüksek bürokraside iyi ilişkilere sahip, lakin siyasi yönden pasif bir insan olan Ferman Salmanov idi. Özellikle Moskova’da taraftarlarımızın azalması sebebiyle Karabağ sorununun en şiddetli döneminde, Azerbaycan aydınları, haklı seslerinin bütün SSCB medyasında ve Moskovalı aydınlar tarafından duyulmasına nail olamadılar. SSCB seviyesinde desteklenmeyen Azerbaycan SSC, Ermenistan ve Karabağ ayrımcıları ile çatışmada yalnız kendi sınırlı kaynaklarına güvenebilirdi ve bu imkânları da yalnız güçlü siyasi yönetim vasıtasıyla elde etmek mümkündü.

O zamanlar, Ermenilerin SSCB’deki konumları hakkında bilgi sahibi olmak için onların sadece Azerbaycan’daki durumlarına bakmak yeterlidir. 1990 yılında Azerbaycan’da Ermeni milletinden olan 681 kişi Cumhuriyetin yüksek ve orta hakimiyet kademelerinde çalışmaktaydı. Bu Ermeniler arasında Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesinde, Bakanlar Kurulunda önemli görevlerde bulunanlar, bakanlar ve yardımcıları, sağlık bakanları ve bakan yardımcıları, vilayet, şehir ve il parti komitelerinin birinci kâtipleri, vilayet, şehir ve il yürütme kurul başkanları ve onların yardımcıları, ağır endüstri, inşaat, taşıt, hafif ve gıda endüstrisi kurumlarının direktörleri, başmühendisleri, başuzmanları olanlar da vardı. Onların Azerbaycan İçişleri Bakanlığının, Devlet Güvenlik Komitesinin ve Baş Savcılığın merkezi kurumlarında, idare ve şube reisleri seviyesinde, vilayet, şehir, il idarelerinin strüktür bölmelerinde ise birinci ve ikinci dereceli temsilcilikleri bulunmaktaydı.

Bütün bunların yanı sıra Gorbaçov’un hâkimiyeti döneminde SSCB’de Ermenilerin mevkii akıl almaz derecede yükseldi. Kişisel deneyimimden hareketle, bir gerçeğe dikkatinizi çekmek istiyorum. Stavropol diyarında hâkim olarak çalıştığım dönemde mahkemelerde bir tek Ermeni hâkim bile yoktu. 1985 yılından sonra ise bölge üzere Ermeni

milliyetinden olan hâkim, savcı, polis reislerinin sayısı kozmik bir hızla artmaya başladı. Gorbaçov'un hâkimiyeti döneminde Ermenilerin, görev merdivenlerini hızlı bir şekilde tırmandığı açıkça görülmektedir.

SSCB'de uzun bir süre çok saygın ve etkileyici kişiliğe sahip ünlü Ermenilerden biri İsrailyan idi. O, bir zamanlar SSCB'nin fevkalade ve tam yetkili büyükelçisi olmuş, SSCB Dışişleri Bakanı A. A. Gromıko'nun özel güveninin kazanmıştı. İsrailyan'dan sonra SSCB'nin hem dış, hem de iç siyasetini idare etmeyi Şahnazarov eline aldı. Sadece SSCB tarihinde değil, hatta Çar Rusya'sında bile hiçbir yardımcı, hükümdarı Şahnazarov'un Gorbaçov'u etkilediği kadar etkileyememiştir. SSCB'de, öncelikle Moskova'da Ermeni diasporasının elit kısmı ile ilişkilerin bütün bağları Şahnazarov'un elinde bulunuyordu.

Eski Bakülü, Azerbaycan Devlet Üniversitesini ve SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi yanında Sosyal Bilimler Akademisini bitirmiş Georgi Hosroyeviç Şahnazarov, bir süre "Dünyanın ve Sosyalizmin Sorunları" dergisinde (Prag) çalıştıktan sonra 1964 yılında SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesinin uluslararası bölümüne geçmişti. 1988 yılında o, Baş Kâtibin Yardımcısı olmayı kabul etti. Doğrusu bu, bir az acayip bir durumdu. Çünkü o zamanlar bu vazife, önemine ve kariyer imkânlarına göre, o kadar da prestijli sayılmıyordu. Ama M. Gorbaçov döneminde nasıl olduysa bu vazifede ve özellikle G. Şahnazarov'un kıdeminde ciddi değişiklikler oldu. Kısa sürede Baş Kâtip, o zamana kadar hiçbir yönüyle kimseden bir farkı olmayan bu "saygın" yardımcısını SSCB Cumhurbaşkanının Müşaviri görevine atadı. Artık 1990 yılından G. Şahnazarov SSCB milletvekili idi. Sonra ise Yüksek Şuranın Anayasa Alt Komitesinin Başkanı, 1992 yılında ise Gorbaçov Fondunun Global Sorunlar Merkezinin Direktörü oldu.

Konudan az da olsa uzaklaşarak bir hususu dikkatinize sunmak istiyorum. Azerbaycan'da, Bakü'de hiçbir zaman milli ayrımcılık olmamıştır. Buna örnek olarak Azerbaycan'da doğan, sonradan dünyaca ün kazanan çeşitli milletlere mensup şahısları, meşhur fizikçi, akademik L. Landau'nun, viyolonselist, orkestra şefi M. Rastropoviç'in, milliyetçe Ermeni olan SSCB mareşallerinden İ. Bagramyan, A. Babacanyan, satranç üzere dünya şampiyonu G. Kasparov'un ve diğerlerinin isimlerini anmak yeterlidir. Sonuncunun Bakü satranç okulundan yetiştiğini de burada hatırlatayım. A. Karpov'la final yarışında bütün SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Siyasi Bürosunun üyeleri onu destekleseler de, Azerbaycan SSC yönetimi özellikle Kasparov'a bütün maddi ve manevi yardımını esirgememişti. Buna karşılık Kasparov, çatışmaların başladığında barıştırıcı konumda değil, aksine ara karıştırıcı ve tahrik edici bir biçimde

konuşarak Azerbaycan halkının düşmanlarının ön saflarında yer aldı.

M.Gorbaçov'la G. Şahnazarov'un dostluğunun başlangıcı öğrencilik yıllarına dayanmaktadır. G. Şahnazarov, "Rehberle ve Onlar Olmadan" başlıklı anılarında bu konuda ayrıntılı bilgiler veriyor. Belki de bu dostluk nedeniyle, gelecek Baş Katip Ermeni milletinin temsilcilerine daha da yaklaşarak, onlara özel bir ilgi beslemiştir. İlginçtir ki, daha öğrencilik yıllarından yakın olan bu iki dost -Gorbaçov ve Şahnazarov SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesinde çalışmaya başladıktan sonra yakınlıklarını hiçbir şeyle açığa vurmuyorlardı. Hatta bazen Gorbaçov, kendi yardımcısı ile olan samimi ilişkilerini saklamaya bile çalışıyordu, bunu pek beceremese de. Gorbaçov sık sık memnun bir şekilde Şahnazarov'u kastederek şöyle söylemekteydi: "Görüyorsunuz işte bahtıma nasıl iyi bir gazeteci çıkmış! Benimle çalışmaya muvafakat verdiğinde de asla nazlanmadı. Sitaryan'ı yardımcım olmaya ikna etmek için defalarca uğraştım. Şahnazarov ise hiç nazlanmadan, ama büyük bir onurlulukla "Sizinle nereye isterseniz giderim" dedi. Evet, sizce nasıldır?"

Baş Kâtibin kendi yardımcısı hakkındaki olumlu görüşlerine, onu pohpohlamasına şaşırmamak elde değil. O, parti örgütünün arayış ve analitik kayıtlarından çok da farklı olmayan bıktırıcı işler yazarının olağan üstü bir hızla ilerlemesini esaslandırmak için onu övmekten bıkmıyor ve Şahnazarov'u öğrencilik yıllarından tanıdığını saklamak için bu tür manevralara başvuruyor. Gerçekten de Şahnazarov, Gorbaçov'un gündüz mumla aradığı bir adam idi, yalnız o, Sitaryan'ı de elden bırakmak istemiyordu. G. Şahnazarov'un ve onun adamlarının Merkezi Komitede özel yeri hakkında ilk kaynaktan bilgi alan A. Çernyayev kendi anılarında şöyle yazıyor. "M. S. Gorbaçov, talimat vererek kendisinin kadro dışı müşavirlerini de onaylamıştı. Bunlar L. İ. Abalkin, S.A.Sitaryan ve V. P. Osipyan idi".

Çok ilginçtir, Gorbaçov yüz milyonluk nüfusu olan Rusya'da kendisine uygun liyakatli bir yardımcı bulamamıştı. Çünkü liyakatli Rus aydınlarında hak, adalet ve vatana olan sevgi duygusu, Gorbaçov'dakinden çok farklıydı.

G. Şahnazarov, Moskova'da Ermeni diasporasının temel direklerinden sayılıyordu. O, yönetimdeki vazifeli Ermenilerle, SSCB'de mevcut olan bütün Ermeni camiası arasındaki iletişimi sağlamıştı ve bir nevi köprü görevini üstlenmişti. Bu ise, Gorbaçov'un Baş Kâtiplik görevine en uygun aday olduğu imajının yaygınlaştırılmasında çok güçlü bir araçtı. Başkâtip de bunu iyi biliyordu. "Mişa-zarf" lakaplı Gorbaçov, Moskova'daki yerini sağlamlaştırmaya başladığında, Şahnazarov'un kendi dostunun çıkarları adına lobicilik yapmaya yeteri kadar adamı vardı. Ermenilerin SSCB

Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin neredeyse bütün birimlerinde adamları çalışmaktaydı. Bunlar SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin diğer şube reisi başkanı K. Brutens, tecrübeli bölüm elemanı, üst mercilere yakın olan L. Onikov ve SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesinin İdeoloji Bölümünün Şube Müdürü Karen Karagözyan ve başkalarıydı. Şahnazarov'un ölümünden sonra Gorbaçov adına faaliyet gösteren Fon'u, onun yardımcısı Karen Karagözyan'ın yönetmeye başlaması hiç de rastlantı değildir.

Şahnazarov, bütün Gorbaçovlar ailesinin sevimlisi idi. R. Gorbaçov'a kendisinin "Ben Umut Ediyorum" adlı kitabında G. Şahnazarov'un ona 8 Mart münasebetiyle yazdığı heyecan dolu mektuptan alıntı yapmıştır: "Aziz Raisa Maksimovna! Eğer nikâhlar gerçekten semada kıyılsaydı, Allah, Mihail Sergeyeviç'in talihine yazılmış amaca uygun olarak, ona işte sizin gibi eş bahşederdi. İçten saygılarımla, Sizin Şahnazarov."

R. Gorbaçova'nın, Baş Kâtibe olan etkisinden çok bahsedilir. Bu mesele ile alakalı, genel konudan biraz uzaklaşsam da, bir durumu hatırlatmak istiyorum. 1985 yılında milliyetçe Ermeni olan Koşeleva ve Pilipenko hakkında o dönem için işlenme üslubuna ve büyüklüğüne göre ender rastlanan eşkıyalık davasına bakıyordum. Bu ceza davası Stavropol bölge mahkemesinin kararı ile kesilmiş cezaların hafifliğine göre imha edilerek, yeni bir mahkemeye gönderilmişti. Mahkeme duruşması başlamadan önce, bir defa mahkeme başkanının odasında gördüğüm, önceleri hiç tanımadığım, Pyatigorsk Vekiller Kurulunun üyesi, milliyetçe Ermeni, Stavropol bölgesinden meşhur vekil Robert Haçaturov odama geldi. Konuşma sırasında sanıklara yardım etmek gerektiğini bildirdi. Ben de cevap olarak "Galiba, beni iyi tanımıyorsun ve hangi prensiple çalıştığımı bilmiyorsun" dedim. O ise benim hakkımda yeteri kadar bilgisi olduğunu ve bana rüşvet teklif etmek istemediğini, ancak bir önerisinin olduğunu söyledi. Dedi ki, ona yardım edeceğim takdirde R. Gorbaçova'nın yakın kız arkadaşı olan akrabası aracılığıyla beni onların ailesine sokabilir. Gorbaçovlar hakkında Stavropol'da insanlar çok şey konuşuyordu. Ama bu konuşma bana o kadar uydurma ve aptalca göründü ki, hemen onu odamdan kovdum. Az sonra mahkeme başkanı odama gelerek böyle geniş çevresi ve iyi bağlantıları olan bu şahsa yardım etmediğime teessüf ettiğini bildirdi.

Mahkemede, gebe olması nedeniyle Koşelevaya tutuklanma değil, yasalara uygun olarak, şartlı ceza kesildi. Sonraları, R. Haçaturov'la ilişkisi olan kişilerin çoğunun hızlı bir şekilde vazife merdivenlerinde ilerlediğini, kendisinin ise ticaret sektöründe epey başarı kazandığını gördüğümde, bana vaat ettiklerinin aptalca ve uydurma olmadığına inandım.

Şahnazarov'un Gorbaçov üzerindeki etkileri hakkında A.Çernyayev, "Azatlık" radyosunda yaptığı konuşmasında şöyle söylemişti: "Gorbaçov yalnız uluslararası meseleler hakkında değil, en kritik konularda– kadro sorunları ve diğer meselelerde de ona danışıyordu. En kritik meselelerin dar dairede çözüldüğü toplantıların hiç biri Şahnazarovsuz geçmezdi." Kısacası, Şahnazarov'un Gorbaçov'u çok güçlü bir şekilde etkilemekteydi.

Şahnazarov'un Azerbaycan'a karşı tavrı ise, tanıkların söylediklerine göre, o, Karabağ meselesinde ödün vermediğine, Azerbaycan SSC Komünist Partisi Merkezi Komitesinde Dağlık Karabağ Özerk Vilayetinin olağanüstü toplantısını sert bir üslupla eleştirdiği için, Moskova'da SSCB Halk milletvekilleri kurultayı sırasında, Vezirov'un kolundan tutarak bağırmış ve: "Tarih sizi bağışlamayacak. Bugün siz bütün bir halkı ezdiniz!" demiştir.

Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Birinci Kâtibi A. Mutallibov'un SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin Baş Kâtibi M. Gorbaçov'a yazdığı gizli mektubunda yer alan "ayrımcı çatışmaların çözümünde dünya tecrübesi kesin bir şekilde, bu çatışmaların demokrasi zemininde çözülmediğini göstermiştir" içerikli satırları Şahnazarov vasıtasıyla kamuoyuna duyurulmuş ve Azerbaycan'a olan olumsuz tavır daha da belirginleşmiştir.

Şahnazarov'un Azerbaycan'a yaklaşımda bu tür hareketleri çoktur. Ona göre, demokrasi, insan hakları ancak Ermeni milliyetçilerinin isteğine uygun olmalıdır.

Aslında, bunda şaşırtıcı bir şey de yoktu. Şahnazarov tam yetki sahibi ve Baş Kâtibin sağ kolu olarak, SSCB yöneticilerini etkilemek için lobi oluşturmuştu. Onun öylesine güçlü bir ekibi vardı ki, Ukrayna Cumhuriyeti bile böyle bir ekibe sahip değildi. Dikkatle bakarsak, Şahnazarov- Baş katip M.Gorbaçov'un yardımcılarından biri; Brutens – Uluslararası Bölüm Başkan Yardımcısı; Mçedlov – SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi yanında Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nün Direktör Yardımcısı; Karagözyan K.K. – SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi İdeoloji Bölümünün Şube Müdürü; Onikov L.A. – SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi İdeoloji Bölümün Sorumlu Örgütleyicisi.

Hiyerarşik nitelikli bu sisteme alt kademelerde çalışan kişiler de dâhil idi: Arzumanyan K. K. – SSCB Bilimler Akademisi Başkanlık komisyonu, Sosyal Bilimler Bölümünün Şube Müdürü; Kuzacyan L. S. – Sosyal Bilimler Üzere Bilimsel Enformasyon Enstitüsünün Direktör Yardımcısı; Momcyan H. N. – Sovyet Toplumbilim Cemiyetinin Başkanı; Petrosyan Y. A. – SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün Leningrad Bölmesinin Müdürü, Bölmenin Savunma üzere Bilimsel

Şurasının Başkanı.

Şahnazarov, SSCB Bilimler Akademisinde de akademisyenlerden ve özel üyelerden oluşan, SSCB'de çok geniş ve kritik ilişkileri olan iyi ayarlanmış bir ekibe sahipti. Bu ekibe SSCB Bilimler Akademisi'nin akademisyenleri Ambarsumyan, Osipyan, Demirciyan, Bagdasaryan, Yenikolopov, Knunyants, Çaylahyan, Sandahçiyev, Tahtacyan, Aganbekyan, Haçaturov; SSCB Bilimler Akademisinin özel üyesi Mergelyan, Mikaelyan, Babayev, Sarkisov, Ağacanov, Babayan, Mirzebeyov, Gödekyan, Sarkisyan, Fanarcıyan, Çaylahyan, Sitaryan ve başkaları dâhildi. Bu ekibin işini kolaylaştıran hususlardan biri de Ermenilerle çeşitli bağlantıları olan Y. Primakov'un G. Şahnazarov'la birlikte faaliyet göstermesi idi.

Lenin ve Stalin döneminden itibaren, ülke siyasetini yönetmeye çalışan yüksek vazifeli Ermenilerin sayısı hiçbir zaman Gorbaçov dönemindeki kadar çok olmamıştır. O yıllarda "Staraya Ploşşad"da (Eski meydanda) çalışanların hepsi, Şahnazarov'un Gorbaçov'un yanında özel bir yerinin olduğunu onaylamaktadırlar. O, Baş Kâtibe, onun yürüttüğü siyasetin şekillenmesine ve yönlendirilmesine daima tesir gösteriyordu ve bu tesir durmadan artıyordu.

A. S. Çernyayev'in "SSCB Cumhurbaşkanının Yardımcısının Günlüğü" adlı kitabının "Yeniden Kurma Harabeliklerinde" adlı birinci bölümünde 9 Ekim 1988 tarihli bir not bulunmaktadır: "Cuma günü, Gorbaçov Şahnazarov'la beni yanına çağırmıştı. O, Şahnazarov'un 64. yaş günü münasebetiyle onu öptü. Birleşmiş Milletlere, Küba'ya ve Londra'ya yapacağımız seferlerden bahsettik. Laf arasında, Kvitsinski'nin Dobrının'in yerine Merkezi Komitenin Uluslararası İlişkiler Bölümüne müdür olarak atanması konusunda onun onayını aldık. Aniden o, Karabağ hakkında konuşmaya başladı. Biz oturuyorduk. O, ayağa kalkarak karşımıza geldi ve bizimle konuşmaya başladı: "Ben istiyorum ki, her işi adam gibi yapalım, mesele kan akıtılacak boyutlara varmasın, birbirimizle konuşmaya başlayalım. Rüşvet alan görevliler var. Demirciyan (Ermenistan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Birinci Kâtibi –A.İ.) kendi adamlarını toplamış, Bakü'de kendi adamlarını ayaklandırıyor, Ermeni aydınları sanki iflas etmişlerdir, onlar meselenin çözümü için hiçbir öneride bulunmuyorlar. Açıkçası, ben kendim de bunun çözümünü bilemiyorum. Eğer bilseydim, ben hiçbir talimatla, oluşan şartlara bakmadan kendi bildiğimi yapardım, lakin ben de bunları bilmiyorum!" Sonra o, Aliyev'in işlerinden bahsetmeye başladı. Dedi ki, biz onun ayağını kaydırmaya çalışıyoruz, ama onun işleri Reşidov'un işinden de temizdir."

Profesör Çapay Sultanov'un tabiriyle dersek, Azerbaycan'ın bu üç malum düşmanının anlattıkları bize çok önemli bilgiler veriyor. Süper -

devlette bütün hâkimiyeti ele geçirmiş, karar vermek için bütün dünyadan haber alan bir yönetici, kendi devletindeki bir sorunu nasıl çözeceğini bilemiyor. Siyasetten hiç haberi olmayanlar, Şahnazarov'un, onun bu konuşmasını kendi kanalları aracılığıyla hemen Ermeni tarafına ileteceğinden kuşkulanabilirler. Gorbaçov, güya, sorunun çözüm yolunu bilmiyor. Onun, çıkarlarına ters düşen durumları perdeleme becerisinden yukarıda bahsetmiştim. Basında, ara sıra, onun gerçekten, "beceriksiz", "avanak" olduğu yönünde fikirler yer alıyor. Bu, asla doğru değildir.

1985 yılında Gorbaçov, SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi Baş Kâtibi seçildikten birkaç gün sonra, mahkeme başkanı A. Kuzminov'un odasında oturup onunla bir dava hakkında tartışıyorduk. O sırada aniden odaya Stavropol Bölge Mahkemesinin Başkanı A. Maslennikov girdi. Ben kalkarak odadan çıkmak istediğimde, o, kalmamı istedi. Konuşma sırasında, Kislovodsk'ta dostları ile birlikte Gorbaçov'un Baş Kâtip seçilmesini kutlayarak Stavropol'a dönerken, bize de uğramaya karar verdiği anlaşıldı. Keyfi yerinde olduğu için çekinmeden konuşuyordu. O konuşmadan en çok hatırımda kalan, onun Gorbaçov hakkında birkaç defa kullandığı "dahi", " ileri görüşlü", "sır tutmayı iyi bilen adam" ifadeleriydi. Bu konuşmayı duyuncaya kadar, ben Gorbaçov hakkında pek çok şey duymuştum, ancak 1978 yılının Ocak ayında, henüz Stavropol Bölgesi Parti Komitesinin Birinci Kâtibi olan Gorbaçov'a SSCB Baş Savcısı görevi teklif olunduğunu ilk defa öğreniyordum. Onun, SSCB'nin bir eyalet yöneticisinin, SSCB Baş Savcılığı görevini geri çevirmesi dostlarını, aynı zamanda A. Maslennikov'u da çok şaşırtmıştı. Onlar Gorbaçov'dan nedenini sorduklarında, o, mesleğinin hukukçuluk olmasına rağmen bu alanda deneyiminin olmadığını bildirmiş. Muhatabımız, Gorbaçov'u özellikle kurnazlığına, onun tabiriyle söylesek "koltuğunun altında taşıdığını saklamak" maharetine göre dahi adlandırıyordu. Gerçekten, o dönemde SSCB Baş Savcısı 1953 yılından beri bu görevde çalışan, henüz 1945 yılında "Nürnberg Duruşması"nda SSCB adına devlet ithamını savunan 71 yaşında, artık hasta olan R. A. Rudenko idi. Kısa bir süre sonra o vefat etti ve bu göreve son yıllarda fiilen bu duruşmayı yürüten A. Rekunkov getirildi.

Yukarıda, Gorbaçov'un sık sık rüşvetçilikten bahsettiğini söylemiştim. Rüşvetçilikten bahsedenin kim olduğuna bir bakın hele! Rüşveti zarflarda aldığı için daha Stavropol'da iken o, "Zarflı Mişa" lakabını almıştı. Gorbaçov'un açgözlü birisi olduğunu, onun SSCB döneminde "yeraltı ekonomisi"nin mafya temsilcileriyle, halk arasında "atölyeci" adlandırılan adamlarla kurduğu sıkı ilişkilerinden de anlayabiliriz. Birçok kaynak onun bu ilişkilerinden haber vermektedir. Hatta Gorbaçov'un yakın dostu ve yandaşı olan E. Şevardnadze de kendi hatıralarında tutuklanmamak

için Gürcistan'dan Stavropol'a kaçan suçluların tutuklanmasına engel olması sebebiyle Gorbaçov'la aralarının açık olmasından, yalnız genel "patronları" Andropov'un araya girmesiyle münasebetlerinin normalleştiğinden bahsetmiştir.

Azerbaycan'la ilgili de benzer bir durum yaşanmıştır. Şöyle ki Bakü'de "yeraltı ekonomi"sine karşı meşhur "Promkalantereya" adlı cinayet davası açıldıktan sonra suçluların çoğu Stavropol bölgesine kaçmışlar. O dönemde yaşayanlar, SSCB'deki "yeraltı ekonomisi"nin tamamen Ermenilerin elinde olduğunu iyi bilirler. Azerbaycan'dan kaçan "yeraltı ekonomisi"nin temsilcileri de "zarf"larına güvenerek Gorbaçov'un himayesine sığınmışlardı.

Stavropol'da, genellikle "Kafkasya Maden Suları" denilen bölgede yaşayan "atölyecilerin" özellikle Gorbaçov tarafından himaye olunduğu da o dönemde herkes tarafından bilinmekteydi.

1999 yılının Nisan başlarında saat 12.00'de "Azatlık Radyosu"nun Washington ofisinde basın toplantısı düzenlemiştim. O gün saat 10.00'da Polonya Cumhurbaşkanı Aleksandr Kvasnevski de basın toplantısı düzenlediği için salon dolu idi. Basın toplantısından sonra gayri resmi olarak bana çok soru soruldu. Birisi de, Stavropol'da çalıştığımı öğrenince Gorbaçov'un kişisel özellikleri ile sorular soruyordu. Soruların amacı onun çirkef birisi olduğunu ortaya çıkarmak amacını taşıyordu. Mesela: "Gorbaçov'un yeraltı ekonomisinin temsilcileriyle ilişkisi nasıldı?" Farkındaysanız, dünyanın öbür ucundaki ABD'liler bile onun yaptıklarından haberdarlardı.

Kanaatimce, insanların, özellikle, yöneticilerin değeri daha çok onların vatanına, ailesine, aydınlara ve onlara iyilik yapmış kişilere olan tavrı ile ölçülmelidir. Verdiğim bütün örneklerde Gorbaçov "sakat adam" etkisi bırakmaktadır. Gorbaçov'un vatanı olan SSCB yıkıldı. Hayatındaki en büyük nimet saydığı eşi R. Gorbaçova ölürken, kederden boğulması gereken Gorbaçov, karakterinin gereği olarak, bütün dünya televizyonlarına demeç vererek, bu olayı da bir gösteriye dönüştürmeyi başardı. Onun döneminde SSCB aydınları dilenci durumuna düşürüldü, dolandırıcılar kısa sürede milyoner haline geldi. Bütün siyasi hayatı boyunca onu koruyan, Brejnev durgunluğundan kurtarmaya çabalayan, Siyasi Büro üyeleri içinde dürüstlüğü ile seçilen Andropov öldükten sonra, onun vatanında, benim o dönemde hâkimlik yaptığım Andropov ilinin Nakutskiy mevkiinde yapılan Andropov anıtının açılışına bile katılmadı.

Şimdi ise Gorbaçov'un Ermenilerle yakınlığının bazı köklerini, yüzeysel de olsa araştıralım. Ondaki bu Ermeni sevdası nereden kaynaklanmaktaydı?

Bunun için öncelikle Gorbaçov’un hâkimiyete geldiği ortamı, nedenleri gözden geçirmek gerekir.

Bir zamanlar Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesinde İdeoloji Bölümü Başkanı görevinde çalışmış R.Ağayev, 1980 yılında SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi yanında Sosyal Bilimler Akademisi müdavimlerinin o zaman SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi Kâtibi olan M. S. Gorbaçov’la görüşten sonra, nasıl hayal kırıklığına uğradıklarını hatırlıyor: “Akademide SSCB Komünist Partisi Merkezi Komitesi Siyasi Bürosunun üyeleri ve Merkezi Komite kâtipleri ile düzenli şekilde görüşmeler düzenleniyordu. Bu görüşmeler daha çok muteber, çoğu zaman da orijinal bilgileri elde etmek için yapılıyordu. M. S. Gorbaçov’un Sosyal Bilimler Akademisi’ne gelişi arifesinde böyle bir söylenti yayılmıştı ki, güya, Kulakov’un varisi Andropov’un adamıdır, Andropov ise iyi eleman ve kadro seçiminde ustadır. O, önemli görevlere genç, gelecek vadeden kişileri atamaya çalışır. Yanımızda bulunan Tarım Bakanı bize, o zamana kadar fısıltıyla verilen bu bilgiler içinde doğru olanının, onun Siyasi Bürodaki meslektaşlarından tek farkının sadece yaşının azlığı olduğunu bildirdi. Onun konuşmasının konusu oldukça ilginçti – SSCB derin sistem krizi aşamasına dâhil olmaktadır. Tabii ki, bu durumda onun konuşmasından, devrim niteliğinde bir yaklaşım beklemek saflık olurdu, ama doğrusunu söylemek gerekirse biz, Andropov’un adamından çok şey bekliyorduk. Onun konuşmasında hiçbir ilginç fikir, hiçbir yeni bakış açısı yoktu. Bu konuşmada ne analitik muhakeme çabası, ne de stilistik yenilik vardı. Kısacası hiçbir şey yoktu. Hayal kırıklığına uğramış olan müdavimler, müstakbel Baş Kâtibe, onun Siyasi Bürodaki işinin hangi alanla ilgili olduğunu sordular. Gorbaçov, kendisinin günlük faaliyetinin içeriğini açıklamayarak cevapladı: “Bana tarımla ilgili meseleler ve bazı uluslararası sorunları çözme işi havale edilmiştir.” Müdavimlerden biri kederli halde şaka yaptı: “Bu adam Brejnev’in yaşına geldiğinde, onun neye nail olduğunu görmek çok ilginç olsa gerek.”

Kıyaslama kısmen yararlıdır. Brejnev bile kendisini Gorbaçov kadar küçük düşürmezdi. Gorbaçov’un, kimsenin kendine yakıştırıp yapamayacağı reklam işleriyle uğraşması kimseye sır değildir. Hem de her çeşit reklam!

Ç. Sultanov’un “**Satrancın İçinden”** adlı kitabındaki araştırmasından Gorbaçov’un reklam gelirlerinin, tanınmış tenisçi Şarapova’dan on defa az olduğunu, ancak Ksyuşa (Kseniya - A.İ.) Sobçak’ın kazancıyla eşit olduğunu öğreniyoruz.

Gorbaçov Baş Kâtip olmak için o kadar da mükemmel bir aday değildi. Yalnız “mükemmel aday değildi” derken, bu fikrin ait olduğu

şahısları da kesinleştirmek gerekir. Gorbaçov kimler için “mükemmel idi” ve kimler için “mükemmel değildi?” Onun, SSCB halklarının herhangi biri için mükemmeli bırakın vasat bir yönetici bile olmadığını gördük. Ama Gorbaçov, Ermeni milliyetçileri için mükemmel bir “kukla” olmayı becerdi.

Bu ifadelerimi bir az daha açarak, Gorbaçov’un hâkimiyete gelmesi meselesine daha geniş bir bakış açısından bakmanın önemli olduğunu düşünüyorum.

Yukarıda ismini zikrettiğim, bir zamanlar SSCB’nin fevkalade ve tam yetkili büyük elçisi olan SSCB Dışişleri Bakanı A. A. Gromıko’nun özel güvenini kazanmış olan V. L. İsrailyan, 90’lı yıllardan sonra ABD’ye göçer. ABD’ye sağ-salim vardıktan sonra İsrailyan şöyle der: “M. S. Gorbaçov ile C. Bush arasında gerçekleşen resmi görüşmenin ayrıntılarını herkes bilir. Lakin onların ilk görüşmesinin henüz 1984 baharında planlandığını çok az kimse bilmektedir. O zamanlar ben silahsızlandırma konusu ile ilgili olarak Cenevre Toplantısında Sovyetler Birliğinin temsilcisiydim. Toplantıda bulunan benim Amerikalı meslektaşım büyükelçi Lyuis Filds, Başkan Yardımcısı Bush’un yakın adamı olarak bilinmekteydi. Sırası geldiğinde o kendisi bile, bunu dile getirmekten çekinmiyordu. 1984 yılının Martında, Filds temaslar için Washington’a gitmişti. Oradan döndükten sonra görüşmemizi rica etti. Ben onu, bizim ikametgâha davet ettim, o ise resmi olmayan, “tarafsız bir yerde”, şehir dışındaki restoranların birinde görüşmemizi önerdi. Öğle yemeği sırasında Amerikalı muhatabımla öyle önemli bir şey konuşmadık. Sadece Nisan ayında Başkan Yardımcısı Bush’un Cenevre’ye geleceğini ve Amerika projesini bizzat kendisinin sunacağını söyledi. Filds, bu projenin içeriği ile ilgili basında çıkan genel şeylerden bahsetti. O zaman ben hayret ettim: Acaba, bizim Amerikalıyla yaptığımız bu yalnız görüşmenin amacı nedir? Ben Filds’le vedalaşmaya hazırlandığımda o, öğle yemeğinden sonra biraz yürümemizi önerdi. Yürürken Filds konuşmaya başladı: “Washington’da Kremlin yetkilileriyle ciddi ilişkiler kurmak istiyorlar. Başkan Yardımcısı Bush da Cenevre’ye seferi sırasında yeni Sovyet liderlerinden birisiyle görüşmeye hazırdır. Bu görüşme tam gizlilikle gerçekleşmelidir.” Ben Filds’e “Amerikalıların Sovyet siyasetçilerinden kesin olarak kimi kastettiği belli mi?” sorusunu sordum. Filds kararlılıkla, Bush’un Sovyetler Birliğinin müstakbel lideri sıfatıyla M. S. Gorbaçov’la görüşmek isteyeceğini söyledi.

Gorbaçov’un hâkimiyete niçin getirildiğini, hangi görevi yerine getirdiğini ve genellikle, Ermenilerin ve Batının elinde nasıl bir “kukla” olduğunu açıkça görmek için dikkatinizi başka bir gerçeğe çekmek istiyorum.

Gorbaçov-Bush “çiftinin” en gizemli görüşlerinden biri Malta

adasında gerçekleşmişti. Eskiden meşhur olan “Malta Cemiyeti”nin bütün dünya Mason Merkezlerinden biri olarak hala faaliyet gösterdiği birçoklarına malumdur. Onların görüşmeleri gemilerde, dalga seslerinin eşliğinde yapılırdı. Bush’la Gorbaçov’un görüşmesi de bu türdendi. Yalnız bu görüşme, Bush’la Gorbaçov arasında gerçekleşen “gizli konuşma” statüsünden çıkmıştı. Çünkü Gorbaçov’un ekibinde Ermenilerden (Şahnazarov- Aganbekyan-Sitaryan’dan) oluşan bir “mini-ekip” de bulunmaktaydı. Bu konuşmalarda nelerden bahsedildiğini bilmediğimizden, bu konuda yorum yapmak zordur. Lakin olayların kronolojik analizi bütün taşları yerine tam olarak oturtur. Özellikle Malta görüşmesinden sonra Gorbaçov’un Azerbaycan’a karşı tavrı iyice sertleşti ve “mini-ekibin” oraya niçin gittiğinin sebepleri de anlaşılmış oldu. Bu görüşmeden hemen sonra Aganbekyan’ın Paris’te yaptığı konuşması da hiç şaşırtıcı görünmüyor.

Konuyu dağıtarak zamanınızı aldığımın ve bu mesele hakkındaki bilgilerimin çok yüzeysel olduğunun farkındayım. Ancak bugün Karabağ’la ilgili süreçlerde özellikle bu hususların titizlikle araştırılmasına ihtiyaç duyulduğundan, bu konuda uzman olmadığım halde görüşlerimi sizlerle paylaşma ihtiyacı hissettim. Gelecekte bu yöndeki araştırmaların dünyanın süper devleti olan ABD’ye “kafa tutma” amacıyla değil, Azerbaycan’ın çıkarlarına hizmet etmesi amacıyla yapılması gerektiğini düşünüyorum.

Şimdi ise kronolojik sıraya sadık kalarak Gorbaçov’un nasıl hâkimiyetten düştüğüne bir göz atalım:

25 Aralık 1991 yılında, saat 19.00’da Gorbaçov televizyon kanallarında seyirciler karşısında Baş Kumandan yetkisini devrettiğine dair UP–3162 №’lu fermanı imzaladı. Bu, “Dünya satranç tahtasından” Gorbaçov’un son siyasi gidişi idi.

Bilindiği gibi bu veya diğer ülkenin kazandığı zaferlerle ilgili haberleri o ülkenin uygun kurumları yayımlar. “Soğuk Savaş”ta ise ABD’nin SSCB üzerinde kazandığı zaferle ilgili haberi ABD’ye ileten ilk şahıs, kaybeden ülkenin başkanı Gorbaçov idi!

Brent Skaukroft yazar: “Galiba Gorbaçov’un Noel münasebetliye Corç ve Barbara’ya telefon açarak onları kutlaması, ABD Cumhurbaşkanının unutamadığı olaylardandır. Bu telefon, SSCB Cumhurbaşkanının masasında imzalaması gereken bir istifa fermanının olduğunu ve eski SSCB’de hiçbir büyük devrim olmadan, Gorbaçov’un hâkimiyeti ve “nükleer valizini” onurla devrettiği ve Bush (onunla birlikte bütün Amerikan halkı da) Noel Bayramını artık rahatça kutlayabilir anlamına geliyordu.

Maalesef, Fransızların dediği gibi, “bütün yeni şeyler aslında yalnız iyice unutulmuş eskilerdir”. Bugün bile Washington’dakiler Ermeni milliyetçilerinin “soykırımı” yaygaralarına inanıyor, Moskova’daki

bürokrasi, onları kendilerinin en "sadakatli müttefiki" olarak görüyorlar. Hem de bütün bunlar "Soğuk Savaş"ın yeni bir aşamasında, Rusya'nın çökertilmesi düşüncesinin gerçek olduğu bir zamanda gerçekleşiyor.

Ermenilik düşüncesi önceleri de defalarca Türkiye'de ve Azerbaycan'da yayılmaya çalışılmıştır. Bugün Gürcistan'ın parçalanması planında da bu düşünceden istifade edilmektedir. Yakın gelecekte büyük devletlerin Yakın Doğu jeopolitik projesinin uygulanmasında, aynı zamanda "Büyük Kafkasya" oluşturulması planlarında, Rusya'nın derinliklerine doğru ilerledikçe Ermenilik düşüncesinin bir daha gündeme getirileceğinden hiç şüpheniz olmasın.

Benim fikrimce, Gorbaçov'un hâkimiyete gelme ve hâkimiyetten gitme nedenleri, yaklaşık olarak şöyledir: onu hâkimiyete ABD, Baba Bush aracılığıyla ne zamandır planladıkları SSCB'yi dağıtmak için getirdi. Bu işte Bush'a Ermeni lobisi, Karabağ sorununu kesinlikle çözmek şartıyla yardım etti! Bush istediğini elde ettikten sonra Gorbaçov istifa etti. Ermeni lobisi ise bir daha Ermenistan halkını komşuları ile düşman ederek, onları zora soktu!

Gorbaçov, eski Sovyetler Birliğinde yaşayan halklara zarar verdi, en çok zulme uğrayanlar ise Azerbaycanlılar oldu. Ermeni askerlerinin Hocalı'da Azerbaycan halkına yaptıkları soykırım; 20 Ocak 1990 yılında Sovyet Ordusunun masum ahaliyi tanklar altında ezmesi ve kurşuna dizmesi faciası; Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesi ve bir milyon insanın kendi ülkesinde mülteciye dönüşmesi tamamen Gorbaçov'un yeniden kurma siyasetinin sonuçları idi! Sovyet Cumhuriyetleri arasında en çok eziyet çeken özellikle Azerbaycan oldu ki, o, SSCB'nin en "dürüst, nazik ve itaatli" Cumhuriyetlerinden idi. O, her zaman aldığından çok vermiş ve SSCB halklarının hepsi ile samimi dost olmuştur.

Bir daha tekrar ediyorum, bütün bu süreç boyunca ABD'deki, Moskova'daki nüfuzlu lobiler, İrevan'daki ve Dağlık Karabağ'daki gizli ve legal Ermeni siyasi örgütleri hiçbir zaman birbirinden tecrit olunmuş, bağımsız şekilde faaliyet göstermemişlerdir. Onlar faaliyet gösterdikleri ülkelerin hepsinde, öncelikle merkezleri ABD olmak üzere, bütün devletlerde birbiriyle iletişim halinde ve sistemli şekilde çalışmışlar, her zaman arkalarında güçlü himaye ve destek olmuştur. Bu süreç bugün de devam etmektedir.

SSCB'nin çöküşü ve Karabağ sürecinde Ermeniliğin rolü hakkında söylediklerimin deryada damla misali, çok az olduğunu düşünüyorum. Bu konuyu uzmanların enine boyuna incelemesi gerekmektedir. Bu sebeple konuyu burada kapatarak SSCB'nin çökme sürecinin Sumgayıt olayları ile başladığını bir daha vurguluyorum.

İÇİNDEKİLER

ASLAN İSMAYILOV

SUMGAYIT – SSCB'NİN ÇÖKÜŞÜNÜN BAŞLANGICI

"Çaşıoğlu" mətbəəsi.
Bakı şəhəri, M.Müşfiq küçəsi 2E.